

**Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı**

**ALEVİLİKTE DEDELİK VE OCAK ANLAYIŞI “TERCAN
ÖRNEĞİ”**

İhsan ÜNLÜ

Yüksek Lisans Tezi

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Metin BOZKUŞ**

**Sivas
Kasım 2013**

**ALEVİLİKTE DEDELİK VE OCAK ANLAYIŞI
“TERCAN ÖRNEĞİ”**

İhsan ÜNLÜ

Cumhuriyet Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Temel İslam Bilimleri

Anabilim Dalı / İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı

İçin Öngördüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Olarak Hazırlanmıştır.

Sivas
Kasım 2013

KABUL VE ONAY

İhsan ÜNLÜ' nün hazırlamış olduğu “ALEVİLİK’TE DEDELİK VE OCAK ANLAYIŞI - TERCAN ÖRNEĞİ” başlıklı bu çalışma 20.11.2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucu başarılı bulunarak jürimiz tarafından “Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı / İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı’nda yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Metin BOZKUŞ, (Başkan)

Prof. Dr. Alim YILDIZ, (Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Ali AVCU, (İkinci Danışman)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım, ... /... /
2013

Prof. Dr. Alim YILDIZ
Enstitü Müdürü

ÖZET

ÜNLÜ, İhsan, Alevilikte Dedelik ve Ocak Anlayışı “Tercan Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2013.

Bu tez, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde Yüksek Lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Bu çalışma; giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde araştırmanın metodolojik bilgileri ve Tercan’ın tarihi gelişimi üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde, Alevilikte Dedelik Kurumu, Önemi, Tarihi Gelişimi, Kaynağı ve Dağılımı üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde, Alevilikte Ocak Sistemi, Kökeni, Yapılanması, İşleyişi ve Dağılımı konusu incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, Tercan yöresi Alevilik geleneği, Dedelik, Ocaklar ve İşleyişi konularına temas edilmiştir.

Sonuç bölümünde ise, genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Alevilik, Bektaşilik, Dedelik, Ocak, Mezhep, Metod.

ABSTRACT

ÜNLÜ, İhsan, Alevism and January Dedelik Understanding “Tercan Case”, Master Thesis, Sivas, 2013.

This thesis has been prepared as a master thesis at the Institute of Social Sciences of the Republic. This study entry consists of three sections and a conclusion.

Check the methodological part of the study focuses on the historical development of information and Tercan'ın.

In the first chapter, Alevism Dedelik Authority, The Importance of Historical Development, Supply and Distribution emphasized.

In the second part, Alevism January System, Origin, Structure, Operation and Distribution, is studied.

In the third chapter, Alevi tradition Tercan region, Dedelik, Quarry and Operation issues have been in contact.

The article to prepare a review.

Keywords: Alevism, Bektashi order, Dedelik, January, Denominations, Method

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	vi
ÖNSÖZ.....	viii
GİRİŞ: ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ METODOLOJİK BİLGİLER VE TERCAN’IN TARİHİ GELİŞİMİ.....	1
A. ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ METODOLOJİK BİLGİLER.....	
1. Araştırmanın Önemi.....	1
2. Araştırmanın Amacı.....	2
3. Araştırmanın Metodu.....	3
4. Araştırmanın Alanı.....	4
5. Araştırmanın Problemleri.....	4
B. TERCAN’IN TARİHİ GELİŞİMİ.....	5
1. Bizans Öncesi Dönem.....	5
2. Bizans ve Bizans Sonrası Dönem	6
3. Saltuklular ve Mengücekler Dönemi	6
4. Selçuklular Dönemi	8
5. Moğol İstilasası ve İlhanlılılar	9
6. Karakoyunlular-Akkoyunlular ve Şah İsmail.....	10
7. Osmanlılar Dönemi.....	12
8. Cumhuriyet Dönemi.....	13
9. Günümüzdeki Nüfus ve İnanç Yapısı.....	14
BİRİNCİ BÖLÜM	
ALEVİLİKTE DEDELİK KURUMU, OLUŞUMU VE İŞLEVLERİ.....	16
A. DEDELİK KURUMU	16
1.Alevilikte Dedelik Kurumunun Önemi	16
2.Etimolojik Olarak “Dede” Kavramı	20
3.Alevilikte “Dede” ve Benzeri Kavramlar.....	22
B.DEDELİK KURUMUNUN TARİHİ SEYRİ	24

1.Eski Türk İnançları ve Dedelik	24
a) Eski Türk Dini ve Şamanizm	24
b) Şaman, Kam, Dede, Baba	26
2. İslamiyet Sonrası Alevilik ve Dedeler/Babalar	29
a) Geleneksel Açıdan Dedelik	31
b) Tarihi Süreçte Karşılaşılan Sıkıntılar	34
3. Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Dedelik	37
a) Kurtuluş Savaşında Aleviler ve Dedeler	37
b) Kuruluş'tan 1960'lara kadar Alevilik ve Dedeler	40
c) 1960'lar Sonrası Alevilik ve Dedeler	42
d) 1980'ler Sonrası Alevilik ve Dedeler	46
C. DEDELİĞİN KAYNAĞI VE DAĞILIMI	50
1. Dedelik Kurumunun Tarihi Kökleri	50
2. Dedeliğin Kollara Ayrılması	51
3. Dedelerin Nitelikleri	54
a) Buyruk ve Erkânnâme'ye Göre Seyyidlik/Dedelik	55
b) Dedeliğin Günümüzdeki Durumu	58
4. Dedelerin İşlevleri	60
a) Dede- Talip İlişkileri	61
b) Günümüz Dede-Talip İlişkileri	63
D. DEDELİK KURUMU VE SOY İLİŞKİSİ	65
1. "Soy" Kavramı ve Önemi	65
2. Anadolu Aleviliğinde Dedelik ve Soy İlişkisi	66
a) Bektaşilikle Benzerlik ve Farklılıklar	68
b) Şiilik/Caferilikle Benzerlik ve Farklılıklar	70
3. Dedelik Kurumu ve Şecereler	71
a) Şecerenin Önemi ve Dağıtımı	71
b) Seyyidlik/Dedelik ve Nakibü'l Eşraflık	72
İKİNCİ BÖLÜM	
ALEVİLİKTE OCAK KAVRAMI	74
A) OCAK KAVRAMININ KÖKENİ	74
1. Etimolojik Olarak "Ocak" Kavramı	74

2. Eski Türk İnançları ve Od/Ateş/Ocak	75
3. Alevilik-Bektaşilikte Ocak	76
B) OCAK YAPILANMASI	79
1. Ocakların Teşekkülü	79
a) Ocakların Ne Zaman ve Nasıl Ortaya Çıktığına Dair Görüşler	80
b) Ocak Sistemi-Ahilik Teşkilatı İlişkisi	82
c) Ocakların Sınıflandırılması ve Kurumsallaşması	84
C) OCAK SİSTEMİNİN İŞLEYİŞİ	86
a) Ocak Sisteminde Hiyerarşik Yapılanma	87
b) Ocak Sisteminin Günümüzdeki Durumu	90
D) OCAKLARIN DAĞILIMI	92
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
TERCAN YÖRESİNDE ALEVİLİK VE ALEVİ OCAKLARI	97
A) TERCAN'DA ALEVİLİK	97
1. Nüfus ve İnanç Yapısı	97
2. Eğitim-Din Eğitimi	97
3. Alevi Kültürünün Durumu	98
4. Alevi-Sünni İlişkileri.....	99
B) TERCAN'DA OCAK SİSTEMİ VE İŞLEYİŞİ	99
1. Baba Mansur Ocağı	99
2. Kureyşan Ocağı	103
3. Üryan Hızır Ocağı/Sultan Hızır Ocağı	106
4.Seyyid Cemal (Derviş Cemal) Ocağı.....	108
5. Şah Ahmet Ocağı.....	111
SONUÇ	113
ÖNERİLER.....	114
KAYNAKÇA.....	115
EKLER	124
Ek-1. Erzincan/Tercan Yöresi Alevi Ocakları Mülakat Soruları.....	124
Ek-2. Erzincan İli/ Tercan İlçesi İstatistikî Bilgiler	127
Ek-3. Haritalar.....	129

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.y.	: Adı geçen yer
a.g.g.	: Adı geçen görüşme
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
C.Ü.S.B.E.	: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
çev.	: Çeviren
D.İ.A.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi (M.E.B)
İ.H.L.	: İmam Hatip Lisesi
Krş.	: Karşılaştırınız
M.Ö.	: Milattan Önce
Md.	: Maddesi
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
Nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm Tarihi
s.	: Sayfa
s.s.	: Sayfa Sırası
Sad.	: Sadeleştiren
S.D.Ü.	: Süleyman Demirel Üniversitesi
T.D.K.	: Türk Dil Kurumu
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
T.Ü.İ.K.	: Türkiye İstatistik Kurumu
Trc.	: Tercüme eden

Ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
vs.	: Ve sair
Yay.	: Yayınlayan

ÖNSÖZ

Alevilik, günümüzde üzerinde en çok konuşulan, fikir üretilen, mevcut problemleri için çözüm yolları üzerinde durulan konuların başında gelmektedir. Belki de yüzyıllar boyunca ihmal edilmiş ve üzeri kapatılarak görmezlikten gelinmiş bir muammanın bugün gün yüzüne çıkmasından dolayı hemen her kesimin ilgi odağı haline gelmiştir. Bu meyanda çok ciddi bir yayın patlaması dikkati çekmektedir.

Ne var ki işin siyasi ve spekülâtif boyutları bir yana, bu alanda konunun enine boyuna fotoğrafını ortaya koyacak ciddi bilimsel çalışma sayısının azlığı önemli bir eksikliktir. Geçmişe oranla, özellikle 90'lı yıllardan sonra, bu alandaki objektif ve bilimsel kriterlere uygun çalışmaların ve buna uygun kurumların sayısında önemli bir artış olmakla birlikte henüz istenilen düzeye gelinememiştir.

Öte yandan son yıllarda demokratik açılımların da etkisiyle “Alevi açılımı” adı altında devlet yetkilileriyle Alevi dedeleri ve kanaat önderlerinin katılımıyla çalıştaylar düzenlenmiş, Alevilerin sorunları masaya yatırılarak çözüme yönelik raporlar hazırlanmıştır.

Bizim de bu çalışmalarımız esnasında gözlemlediğimiz kadarıyla bu sorunun çözümünde, insanların zaman içerisinde kafalarında oluşturdukları önyargıların kırılmasının çok büyük önemi vardır. Bunun için de mutlaka iletişim yollarının açık tutulmasının yanı sıra, bilimsel kurumlar vasıtasıyla akademik verilerin ve çalışmaların şüphesiz önemli bir işlevi olacaktır.

Bu meyanda Aleviliği, Alevilerin önderi konumunda sayılan Dedelerin ağzından öğrenmek en pratik yollardan biri olabileceğinden hareketle, böyle bir çalışmaya karar verdik. Tercan özelinden yola çıkarak genel anlamda Dedeliğin ve Ocak sisteminin kadim geleneğinden, sorunlarından, Dede-Talip ilişkilerinden ve tabi günümüzdeki durum ve geleceğe dönük kaygı ve beklentilerden bahseden bir çalışmayı ortaya koyduk.

Bu çalışmayı ortaya koyarken, Aleviliğin belkemiğini oluşturan Dedelik ve Ocak sisteminin bizim önümüzü açacağını ve ileriye dönük bir projektör tutacağını biliyorduk. Gerçekten de Aleviliği İslam'ın diğer mezhep ve meşreplerinden ayıran bu yapının kadim tarihinden itibaren ne kadar güçlü ve birbiriyle bağlantılı,

Anadolu'yu bir baştan bir başa ağ gibi organize eden, kapalı bir örgün yapı olduğunu gördük.

Kapalı toplum yapısı gereği, kendi içerisinde müthiş bir örgütlenme ve disiplin anlayışı ile yüzyıllar boyunca süreğini sağlamış bu geleneğin bugün gelip dayandığı yer, şehirleşme ve onun getirisi olan modernite olmuştur. Şimdilerde sır faş olmuş, her şey ortaya dökülmüş, artık modern hayatın sorunlarıyla boğuşan taliplerle dedelerin arası oldukça açılmıştır. Kırsalda talipleriyle daha sıkı diyaloglar geliştiren dedeler, bugün artık yüksek tahsilli ve teknolojiyi yakından takip eden, üstelik de Sünni bireylerle iç içe olan taliplerini göremez ve kollayamaz hale gelmiştir.

Bu bağlamda 'musahiplik', 'düşkünlük' ve 'görgüden geçme' gibi Aleviliğin olmazsa olmazları kabul edilen ritüellerin, bugün ciddi anlamda tartışılmaya başlandığı modern şehir hayatında, Aleviliğin nasıl bir yöne evrileceği ve oluşumunu nasıl bir noktayla tamamlayacağı da doğrusu merak edilmektedir.

Biz bu durumu merak konusu olmaktan öte, Aleviliğin teolojisinin oluşumu ve kurumsallaşmasına da katkı sunacağını ümit ederek böyle bir çalışmayı yapmış bulunuyoruz. Tabi hepsinden önemlisi, Aleviliği değiştirip dönüştürme gayreti yerine, kendi mensupları ve kurumları aracılığıyla oluşumunu tamamlama amacına yönelik, farklılıkları zenginlik olarak kabul ederek farklılıklarımızla bir arada yaşamının olabirliğini ortaya koymak niyetindeyiz.

Bugün Alevisi-Sünnisi herkesin muzdarip olduğu tek tipleştirici uygulamaların yerine, herkesi olduğu konumda kabul ederek değerlere saygının öne çıktığı bir bakış açısını hâkim kılmamız gerekiyor. Öte yandan değerlerin hızla itibarsızlaştırıldığı şu çağda, değerlerimize hep birlikte sahip çıkmamız, ortak değerlerde buluşup milli birlik ve beraberliğe katkı sunmamız gerekir kanaatindeyiz.

Son olarak, çalışmanın bu aşamaya gelmesinde değerli katkısını esirgemeyen, gerek biçim olarak gerekse muhteva olarak bizi sürekli motive eden değerli hocam Sayın Prof. Dr. Metin Bozkuş'a; yine metinleri okuma ve düzenlemede yardımcı olan Sayın Yrd. Doç. Dr. Ali Avcu'ya; bölgede yapmış olduğum araştırma ve gözlemlerim esnasında sıcak ilgi ve yardımlarını hep yanımda

gördüğüm saygıdeğer dedelere ve değerli canlara; çalışmalarım sırasında sabır ve desteklerini esirgemeyen eşime ve çocuklarıma şükranlarımı sunarım.

İhsan ÜNLÜ

Sivas 2013

GİRİŞ

ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ METODOLOJİK BİLGİLER VE TERCAN'IN TARİHİ GELİŞİMİ

A. ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ METODOLOJİK BİLGİLER

1. Araştırmanın Önemi

Alevilik, yüzyıllar boyunca ötelenmiş, görmezden gelinmiş, genel itibariyle merkezi idareler ve çevrelerle sorunlu yaşamış özgün bir yapılanmadır. Yapısı gereği kapalı bir inanç sistemi üzerinden hayatini devam ettirdiği için, dışarıdaki insanların devamlı dikkatini çekmiştir.

Son tahlilde, her ne kadar yaygın İslam anlayışı dışında inanç ve ritüeller taşısa da, İslam'ın farklı bir yorumu sadedinde İslam Mezhepleri Tarihi'nin konusu olmuştur. Bu meyanda özellikle son yıllarda çok ciddi çalışmalar dikkati çekmektedir.

Spekülatif ve ideolojik amaçlı, bilimsellikten uzak yayınların yerini, özellikle saha çalışmalarının yer aldığı bilimsel ve akademik yayınlara bırakması oldukça önemli ve sevindirici bir gelişmedir. Çünkü mantık ve objektifliğin de gereği, meseleleri yerinde tahlil ve analiz edip var olan yapıyı ortaya koyabilmektir. Nitekim yapılan çalışmalar da göstermektedir ki bazen teorik bilgilerle yerinden alınan bilgiler arasında farklı sonuçlar çıkabilmektedir.

Biz de bu bağlamda, araştırma bölgemiz olan Tercan'la ilgili öncelikle teorik bilgiler edindik. Özellikle konumuz olan Alevi Ocakları ve Dedelikle ilgili çok ciddi kaynakları taradık. Ancak bununla yetinmeyerek bölgeye sık sık giderek bu bilgileri teyit edecek görüşme ve incelemelerde bulunduk. Şunu bir kez daha anladık ki, en sağlıklı bilgi yerinden ve kaynağından alınan bilgidir.

'Kişi bilmediğinin düşmanıdır' derler. İnsanlar birbirini tanımadığı veya üçüncü şahısların ağzından tanıdığı süre içerisinde sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu çalışmayla, kulaktan dolma ve iftiraya yönelik suçlamalarla aramıza suni duvarlar ördüğümüzü fark ettik. Bu çalışmanın, Alevi zümrelerin inanç ve ibadet biçimlerini ortaya koyarak farklı zümrelere ışık tutacağı kanaatindeyiz.

Aleviliğin özellikle kırmızı çizgilerinden olan Dedelik ve Ocak Sistemine dayalı gerçek inanç ve ritüellerinin böyle bir saha çalışması ile ortaya çıkarılması, milli birlik ve bütünlüğümüzü korumamız açısından da çok önemlidir. Bu tür çalışmalarla geçmişte mezhep tarafgirliği ve ideolojik maksatlarla ortaya çıkan Alevilere yönelik bazı suçlamaların ve karalamaların da ne derece doğru olup olmadığı ortaya konmuş olacaktır.

Tek tipçi ve otoriter yaklaşımların yerini, çoğulcu ve farklılıklarla bir arada yaşama zeminine bırakmaya başladığı şu dönemde, “öteki”ni anlama adına bu tür çalışmaların önemli olduğunu görüyoruz. Biz de bu çalışmanın, Alevi zümreleri daha yakından tanımaya, dolayısıyla aradaki suni duvarların ortadan kalkmasına; Alevi topluluğun kendi inanç ve değerlerinin yerinde tespit edilerek oluşumunu tamamlamaya yardımcı olacağı kanaatindeyiz.

2. Araştırmanın Amacı

Alevilik konusunun gündeme gelmesi ve konuşulmaya başlanmasıyla birlikte ciddi bir yayın atağı da başlamış gözükmektedir. Bu yayınların içerisinde son derece ciddi ve bilimsel olanları olmakla birlikte, tamamen spekülatif ve ideolojik olanları da görmek mümkündür. Alevilik, âdeta insanların nasıl görmek istiyorsa öyle baktıkları bir alan durumuna sokulmuştur.

Bugün birileri hâlâ görmek istemese ve hatta ‘İslam dışı’ addetse de Alevilik, İslam’ın özgün bir yorumu ve bu ülkenin bir gerçeğidir. Bunun zıddını söyleyen gerek Alevi, gerekse Sünni zümrelerin meseleye biraz mezhep taassubu veya siyasi ve ideolojik kaygılarla baktığı söylenebilir. Bu meyanda ellerinde ciddi deliller olmadığı gibi, ortaya koydukları verilerin bilimsellikten uzak afakî bilgiler olduğu anlaşılmaktadır.

Halbuki bilgi çağında yaşadığımız şu dünyada, bu tür spekülatif yaklaşımlar çok yanlış ve mesnetsizdir. Bu tür yaklaşımlarla ülkemiz geçmişte çok ciddi hadiseler yaşamış, enerji ve zaman kaybetmiştir. İnsanlar, özellikle zayıf noktaları olan etnik ve mezhep farklılıklarından yakalanıp vurulmuştur. Bu bağlamda araştırma bölgemiz olan Erzincan ve Tercan’da da zaman zaman ciddi komplolar üretilmiş, insanlar mezhep kavgasının içine çekilerek farklı planlar devreye sokulmuştur.

Hiç istenmeyen bu tür hadiselerin izleri hala canlı iken, insanları tekrar bir araya getirecek ve bir daha bu tür tuzaklara düşülmemesini sağlayacak çalışmaların önemi malumdur. Bu çalışmayla, yüzyıllarca bir arada yaşayan, aynı kaderi ve coğrafyayı paylaşan, ortak değerleri çok fazla olan insanların ayrıntı konulara takılarak birbirilerini incitmemelerini, ortak değerler etrafında buluşarak kaynaşmalarını sağlamaya çalıştık.

Bu çalışmayla gördük ki, Erzincan ve çevresinde Alevilik yeterince bilinmiyor. Hatta Aleviliği Aleviler de tam manasıyla bilmiyorlar. Bunun da sebebinin, başta şehirleşme ve göç olgusu olmak üzere çeşitli sebeplerle Aleviliğin yaşanmadığı ve dede-talip ilişkilerinin kopukluğu olduğunu anladık. Bu nedenle, bizzat dedelerin ağzından bu sorunlara ve çözüm yollarına değinerek Aleviliğin kendisini dönüştürmesine katkı sunmaya çalıştık.

En önemli amaç olarak, kimseyi değiştirip dönüştürmeden olduğu konumda kabul ederek farklılıklarımızla bir arada yaşama biçimi olarak milli birlik ve beraberliğimize vurgu yapmak istedik.

3. Araştırmanın Metodu

Tercan ve çevresinde yaşayan Alevilerin inanç ve kültür yapısını, dede-talip ilişkilerini ve ocak sistemini inceleyen bu araştırma, bir alan çalışması olmakla birlikte benzer çalışmalar ve yayınlanmış eserler de incelenerek ciddi bir literatür taramasına gidilmiştir.

Neticede bir alan çalışması olması hasebiyle izlemiş olduğumuz yöntem ve teknikler “katılım yoluyla doğrudan gözlem, kaynak kişilerle mülakat, soru-cevap” şeklinde olup ihtiyaca ve çalışmanın seyrine göre farklı teknikler kullanılmıştır.

Araştırma amacıyla gidilen yerlere ses kayıt cihazı, fotoğraf makinesi ve not defteri götürülmüştür. Bu esnada görüşülen şahıslara bu cihazları kullanmanın sakıncası olup olmadığı sorularak görüşmeler kayıt altına alınmıştır. Kayıt altına alınamayan yerlerde notlar tutulmuş veya edinilen bilgi ve izlenimler sonradan kâğıda dökülmüştür.

Bu bağlamda toplu ziyaretlere ve ev ziyaretlerine ağırlık verilmiş olup, farklı görüş ve düşünceleri ortaya koyma yoluna gidilmiştir. Sadece Alevi dedelerinin

değil, talip olanların da görüşüne başvurularak objektif ve farklılıklara vurgu yapan bir objenin ortaya çıkmasına çalışılmıştır.

Mümkün olduğunca dini toplantılara, cenaze ve benzeri merasimlere katılarak uygulamaları bizzat yerinde görmeye gayret edilmiştir. İlçe merkezinde kaymakamlık, müftülük ve ilgili kurumlardan gerekli bilgi ve istatistikler alınmıştır. Genç-yaşlı, köylü-şehirli, tahsilli-tahsilsiz farkı gözetmeksizin değişik görüş ve kuşaktan insanların Alevilikle ilgili değerlendirmelerine başvurulmuştur.

4. Araştırmanın Alanı

Araştırma alanımız, Aleviliğin genel yapısından ziyade belkemiğini oluşturan Dedelik ve Ocak Sistemi ile sınırlı tutulmuştur. Bunun için Tercan örneği seçilmiş, Tercan'daki Alevi Ocakları üzerinden Aleviliğin dede-talip ilişkileri, sorunları ve çözüm yolları üzerinde durulmuştur.

Öncelikle Aleviliği bugünlere taşıyan dedelik kurumundan hareket edilerek, dedeliğin kaynağı, İslam öncesi ve sonrası gelişimi, başlangıcından günümüze rolü ve işlevleri ele alınmış; sonrasında konunun günümüzdeki yansıması ele alınmak suretiyle geçmişiyile mukayese edilerek geleceğe dönük projektör tutulmasına çalışılmıştır.

Aleviliğin yüzyıllar boyunca ayakta kalmasını sağlayan Ocak Sistemi de alanımız içine dâhil edilerek, Tercan'daki ocaklar üzerinden bu gizemli ve hiyerarşik sistemin temellerine inilmeye çalışılmıştır. Bir ağ gibi Anadolu'yu bir baştan bir başa saran bu sistemin kaynağı, oluşumu, Anadolu'ya taşınması, işleyişi ve dağılımı üzerinde durulmuştur.

5. Araştırmanın Problemleri

Araştırmalarımız esnasında başta ulaşım olmak üzere bazı problemlerle karşılaştık. Ancak gerçeğe ulaşma azmimiz ve buna cesaret veren akliselim insanımız sayesinde bunları aştık. En büyük sıkıntılarımızdan biri, bazı dedelerin ve taliplerin eskiden kalan şüphelerle hala ketum davranmalarıydı. Bunu da ortaya koyduğumuz samimiyet ve yaptığımız çalışmaların ilmi ve objektif kriterlere uygun akademik çalışmalar olduğunu hissettirerek aşmaya çalıştık.

Özellikle ilçe merkezinde yaşayan Alevilerin, şehirleşme ve birlikte eğitim almalarından dolayı olsa gerek, daha rahat ve mülayim davrandıklarını gözlemledik. Önce şüpheyle yaklaşan ve ketum davranan insanların da zamanla yumuşadığını ve hatta gerçeklerin ortaya çıkmasına katkı sağlayacağını düşünerek daha rahat davrandıklarını ve memnuniyetle konuştuklarını tespit ettik.

B. TERCAN'IN TARİHİ GELİŞİMİ

Tercan, “can” son eki ile türetilen yer ve bölge adıdır. Bu ismin mazisinin çok eskiye dayandığını kaynaklar göstermektedir. Tercan, batıdan doğuya bir birini takip eden ovalar zincirinde, Erzincan-Erzurum arasındaki bölümü meydana getirmektedir. Aynı adla anılan ovanın doğusunda, Kılıçkaya dağlarının kuzey yamaçları üzerinde yer alan Tercan ilçesi, araştırma bölgemizdeki en eski yerleşme merkezlerinden biridir. Ancak, Türkistan ve İran'dan gelen büyük kervan yolu üzerinde yer alan Tercan'ın kuruluş tarihini ortaya koyabilecek yeterli tarihi kaynak bulunmamaktadır. Hatta Selçuklular dönemine kadar olan yerleşme tarihi yeterince aydınlatılamamıştır. X. yüzyıldan itibaren ise, coğrafi konumu nedeniyle Tercan, her dönemde önem verilip imar edilen bir yerleşme merkezi olmuştur.¹

1. Bizans Öncesi Dönem

Tercan'ın erken dönem tarihi hakkında bilgi çok azdır. Yörede yapılan araştırmalarda, çok eski devirlere ait çok sayıda yerleşme yeri olduğu tespit edilmiştir. Bunlar daha ziyade ovada, ırmak ve çay kenarlarında, özellikle Karasu boylarında göze çarpmaktadır. İlk medeniyet izleri Urartulara (M.Ö 900-M.Ö 600) aittir. Tunç çağının sonları ile demir çağının başlarında, buluntularla sınırları genişletilen Urartular, Tercan'ın da ilk sakinleridir. Urartuların Tercan'daki tek arkeolojik merkezi Şirin Kale'dir. Yapılan araştırmalara göre, Şirin Kale Tuzla Çayına karışan Şih Deresi kenarındadır. Kale, kaya mezarları ve diğer eski kalıntılar, buraya bir tür Urartu kenti havası vermektedir.²

M.Ö. 590'da ise Medler göze çarpmaktadır. İran kökenli bu devlet, Urartu hâkimiyetine kesin olarak son vermiştir. M.Ö. 546'ya kadar Med egemenliği

¹ Bkz. Komisyon, *Tercan*, Ankara, 1998, Önder Matbaacılık, s. 294.

² Tercan, *a.g.e.*, s. 34 vd.

Tercan'da da etkili olmuştur. Ne yazık ki bu döneme ait kalıntıya rastlanmamıştır. M.Ö. 546 ile M.Ö. 330 tarihleri arasındaki devreye ise Persler damgasını vurmuştur. Medlerdeki gibi Pers dönemi de Tercan'da oldukça karanlıktır.³

2. Bizans ve Bizans Sonrası Dönem

Anadolu'da Helenistik krallıkların arka arkaya iktidarı kaybetmesi ile Latin kültürünün temsilcisi Romalılar, Doğu Anadolu'da göze çarptılar.⁴

XI. yy başlarında, Tercan tamamen Bizans hâkimiyetine girmiştir. Tercan o tarihte Theodosipolis'deki dük veya thema valisine bağlıdır. Bazı küçük meseleler dışında, Tercan'da sükûnet vardır. Burada aynı zamanda Ermeni ve Gürcüler de yaşamaktadır. Ermenilerin hâkim devlet Bizans ile inanç ayrılıkları olduğu anlaşılmaktadır.⁵

Bizans İmparatorluğunun Doğu Anadolu politikası, Roma'nın bir mirası olarak devralınmıştır. Part-Roma çekişmesi, bu defa Bizans-Sasani olarak, Müslüman Arapların Önyasya'ya ve İran'da egemenlik kurmalarına kadar şiddetle devam etmiştir. Yıllar süren bu mücadelede Tercan'ın da içinde olduğu Doğu Anadolu halkları ve kentleri çok büyük kayıplara uğramışlardır.⁶

3. Saltuklular ve Mengücekler Dönemi

XI. yy sonlarına doğru Tercan, iki Türkmen hanedanının arasında kalmıştır. Bunlar; Erzincan merkezli Mengücekler ve Erzurum'daki Saltuklulardır. İki yeni siyasi unsur, Selçuklulara karşı tampon teşkil etmiş ve Türkmenlerin de yardımı ile birer beylik haline gelmişlerdir. Emir Saltuk, Emir Mengücek ve Danişmend Gaziler, Bizans'ın son kalıntılarını da Anadolu'nun bu coğrafyasında sona erdirmişlerdir.⁷ Erzincan, Kemah, Şebîn Karahisar ve Divriği yörelerini Mengücek Beyliği ilgilendirdiği kadar, Tercan ve çevresini de Saltuklu Beyliği ilgilendirmiştir.

³ Bkz. Ersal Yavi, *Doğu Anadolu ve Erzincan*, Ankara, 1994, s. 18; Tahir Erdoğan Şahin, *Erzincan Tarihi*, C.1, Erzincan, 1985, s. 19 vd; *Erzincan İl Yıllığı*, Ankara, 2005, s. 25 vd.

⁴ Bkz. Tercan, *a.g.e.*, s. 37.

⁵ Tercan, *a.g.e.*, s. 4; Yavi, *a.g.e.*, s. 25.

⁶ Şahin, *a.g.e.*, s. 100 vd.

⁷ Tercan, *a.g.e.*, s. 45 vd.

Özellikle, yaklaşık on yıl bu beylikte hâkimiyet sürdüren ve Tercan'da ölümsüz eserler inşa ettiren Mama Hâtun'un bölgedeki nüfuzu öne çıkmaktadır.⁸

Ebu'l Kasım Saltuk (1071/2–1102); Beyliğin kurucusu olup, Anadolu'nun fetih ve Malazgirt muharebesine katılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Saltuklu Beyliği nüfus sahası içerisine Tercan'dan başka; Bayburt, Erzurum (merkez), Kars, Ardahan, Pasinler, Oltu, Tortum ve İspir girmekte olup, Beylik coğrafyasında muhtelif zamanlarda küçülme ve büyümeler yaşanmıştır. Tercan, Saltuklular ortadan kalkıncaya değin bu beyliğe tabi kalmıştır. Emir Ali (1202/3–1224); Hükümdarlığının ilk senesinde Büyük Selçuklu Sultanı Berk-yaruk'la kardeşi Sultan Mehmet Tapar arasında çıkan çekişme sırasında, Tapar'ın yanında yer alıp Ani üzerine yürümüş; iki kardeş arasında yapılan sulhtan sonra, idari düzenleme gereği Sultan Tapar'ın tabisi olanlar arasında yer almıştır.⁹

İzzeddin Saltuk (1132–1168), otuz altı sene süren hükümdarlığı boyunca, kendisinden öncekiler gibi Ahlât-şahları ve Erzen Beyleriyle siyasi ve içtimai ilişkilerde bulunmuş; Gürcülerle mücadele etmiştir. 1153 senesinde Ani hükümdarı Fahreddin Şeddat'ın bir düzeni neticesinde Gürcü Kralı Dimitri'nin baskınına uğratılarak esir edilmiş ve her ikisi de eniştesi olan Ahlât Şahı ve Erzen beyinin fidye vermeleriyle kurtulmuştur. İzzeddin Saltuk, yakın hükümdar komşularından başka Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'a da kızlarından birini vererek onun nüfuzundan faydalanma yoluna gitmiş ancak bu düğün bazı problemlere yol açmıştır. II. Saltuk'un ölümünden sonra yerine Nasreddin Muhammed geçmiştir.(1168–1191)¹⁰

Mama Hâtun (1191–1201), 1191 senesinde Saltuklu Beyliği hükümdarı olan Mama Hâtun, aynı zamanda Tercan'daki kasabanın ve külliyenin kurucusudur. Eyyubilerin Ahlat'ı istilaya giriştikleri o yıl yardıma giden Saltuklu kuvvetlerinin başında Melike Mama Hâtun bulunmaktadır. Ünü, Mısır'a kadar yayılan Mama Hâtun, 1201'de tahttan uzaklaştırılmıştır. Onun daha sonraki yıllarda nasıl yaşayıp, kaç yılında öldüğü bilinmemektedir. Tercan'da bulunan Mama Hâtun Türbesinde de

⁸ Şahin, *a.g.e.*, s. 265 vd.

⁹ Bkz. Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1973, s. 28 vd.; Şahin, *a.g.e.*, s. 265 vd.

¹⁰ Yavi, *a.g.e.*, s. 36 vd.

bu konuya açıklama getirecek bir iz yoktur. Hayatının son yıllarını bu kazada sürdürüp, burada vefat etmiş olduğundan bu türbenin ona hürmeten inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Uzun süre kasaba onun adıyla anılmıştır.¹¹

Melik-şah (1200/1–1202) dönemi kısa sürmüştür. Anadolu Selçuklu Sultanı Rükneddin II. Süleyman Şah, Erzincan üzerinden gelip, Mengücek hükümdarı Behrem Şah'ı da yanına alarak yaptığı Gürcü seferi sırasında Saltuklular Beyliğine son vermiş, bölgenin idaresini ise, kardeşi Muğisiddin Tuğrul Şah'a bırakmıştır (1202). Bölge, daha sonra Cihan Şah (1225–1230) idaresinde kalmış, on iki sene de merkeze bağlı kalmış ve nihayet Moğolların Anadolu'ya yürüyüşlerinden sonra, Tercan da 1242 senesinde onların istilasına altına girmiştir. Moğol tahakkümünün yerleştirilip, her türlü siyasi ve iktisadi baskının artmış olduğu yıllarda II. İzzeddin Keykavus yer yer Moğollara karşı çıkma cesaretinde bulunmuştur. 1258 senesinde ona bağlı kuvvetlerle, Moğol kuvvetleri arasında meydana gelen bir savaş Mama Hatun civarında olmuştur.¹²

4. Selçuklular Dönemi

1228 yılında Selçuklular, Mengücek beyliğine son vermişlerdir. Tercan, bu dönemde Selçuklular ile Erzurum arasında tampon bölge oluşturuyordu. Bu sırada Selçuklular, Tercan da dâhil Erzincan arazisini işgal ettiler. Alaattin Keykubat, Erzincan'dan ayrılır ayrılmaz Erzurumluların siyasetinde değişiklik olmuştur. Rükneddin Cihan Şah, yeniden iyi bir dost olacağına inandığı Harezmi Celaleddin'e yanaşmıştır. Alaattin Keykubat, 1230'da tekrar Erzincan tarafına hareket etmiş, Harezmi-Selçuklu ordusu, Erzincan'ın kuzey batısındaki Yassı Çimen'de karşı karşıya gelmiştir. Bu savaşta Harezmi ordusu yenilmiş ve çevreye dağılmıştır. Selçuklular takibe başladıklarında Erzurum ve Tercan'da tam bir panik havası yaşanmıştır.¹³

Saltuklular gibi Selçuklu idareciler de Tercan üzerinden geçen yola gereken önemi vermiş, daha da geliştirilmesi için çalışmışlardır. İmarı yapılan kazada

¹¹ Bkz. *Erzincan İl Yıllığı*, Ankara, 2005, s. 31 vd;

¹² *Erzincan İl Yıllığı*, a.g.e., s. 31 vd; Şahin, a.g.e., s. 265 vd; Turan, a.g.e., s. 55 vd; Yavi, a.g.e., s. 36 vd.

¹³ Tercan, a.g.e., s. 49; Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara, 1998, s. 56 vd.

emniyetin sağlanması konusunda titizlik göstermişlerdir. Yabancı seyyahların hemen hepsi bu dönemde özellikle Türkmenlerin çokluğundan bahsederler. Yerleşme merkezlerinin bir kısmı ile ova ve yaylaların tamamı Müslüman Türklerden oluşmaktadır.¹⁴

Erzincan ve kazalarının içinde özellikle Tercan, Türkmenlerin (Oğuz) sığ yerleşme ve faaliyet alanı olarak önem arz etmiştir. İlk yoğun Türkmen göçleri, XI. Yüzyılda Anadolu'nun fethi sırasında, ikincisi ise Moğol istilasının başladığı zamanlarda olmuştur. Bu ikinci Türkmen kfilesinin göç seyri normal bir düzen içersinde olmadığı için Erzincan ve Bayburt yöreleri yer yer tahrip ve yağmadan kurtulamamıştır.¹⁵

Yine bu dönemde dikkat çeken hususlardan biri de, Ortaçağın belirgin din-ticaret müessesesi Ahiliğin Tercan'ı da kaplamış olmasıdır. Bunun yanı sıra Mevlevi, Kalenderi, vb. tarikat kollarının da Tercan'da mevcut olduğu görülmektedir. Bu da bize, Orta Asya'dan gelen Türk göçlerinin ilk konak yerleri olan bu yörelerde, anayurtlarından getirdikleri inanış ve kültürlerini yaşama ve yaşatma azminde olduklarını göstermektedir.¹⁶

5. Moğol İstilas ve İlhanlılar

1230 yılında Tercan için yöresel hanedanlar devri sona ermiştir. Bundan sonra, merkezi Konya olan Anadolu Selçukluları devri başlamıştır. 1231'de ilk defa Moğollar Doğu Anadolu'da görülmüşlerdir. 1240'da Moğollar yine Erzurum önlerinde görülmüşler, bir yıl önce de Erzurum ve doğusundaki bütün yerler Moğolların yağmasına maruz kalmıştır. Baycu Noyan, Moğollar ile Erzurum'a gelmiş ve kale şiddetlice kuşatılmıştır. Subaşı Sinaneddin Yakut, Moğollara karşı kahramanca çarpışmış, ancak içerden ihanetle şehir düşmüştür. Moğollar bu esnada büyük bir katliam gerçekleştirmişlerdir. Tercan, Erzurum'un feci sonu karşısında, dehşet ve korku içinde kalmıştır.¹⁷

¹⁴ Bkz. Yavi, *a.g.e.*, s. 50 vd.; Şahin, *a.g.e.*, s. 268 vd.; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971, s. 254 vd.

¹⁵ Yavi, *a.g.e.*, s. 50; Erzincan İl Yıllığı, *a.g.e.*, s. 41 vd.

¹⁶ Şahin, *a.g.e.*, s. 268.

¹⁷ Tercan, *a.g.e.*, s. 53; Turan, *a.g.e.*, s. 374 vd.

1243'de Baycu, karların erimesinden sonra çekirge sürüsü gibi kalabalık bir orduyla Tercan'dan geçmiştir. Köse Dağ'da Moğollar Selçuklulara tarihinin en büyük darbesini indirmişlerdir. Erzincan da bu tarihten az önce yağma ve tahrip edilmiştir. Moğol korkusu bütün Tercan'da kendini hissettirmiştir. 1259'da Baycu Noyan Erzincan-Erzurum arasındadır. Bu defa, Mama Hatun yakınında bir mevkide Sarim Kommenos'la savaşmıştır.¹⁸

İlhanlı hükümdarları olan Hülagü ve Abaka zamanında Tercan, Selçukluların elinde fakat çok harabe bir vaziyettedir. Hazinesinin doldurulması için bu dönemde Tercan'dan da vergi alınmıştır. V. Kılıçaslan'ın ölümü ile Selçuklular devri Tercan için kapanmıştır.1340'da, Dercan/Dircan/Tercan orta büyüklükte bir şehir olarak tasvir edilmektedir. Erzincan, Karasu/Fırat kıyısında ticaret ve tarım kenti idi. Meyvesi ve üzümü meşhurdur. Tercan'da ise daha çok tahıl tipi üretim vardır.¹⁹

6. Karakoyunlular-Akkoyunlular ve Şah İsmail

Karakoyunlular, XIV-XV. yy'larda Azerbaycan, Irak ve Doğu Anadolu'da saltanat sürmüşlerdir. Kara Muhammed Turmuş (1380–1389), Kara Yusuf (1389–1406), İskender (1420–1438), Cihan Şah (1438–1467) ve Hasan Ali (1467–1568) tarafından idare edilmişlerdir.²⁰

Faruk Sümer'e göre, Karakoyunlu adı totem inanışından kaynaklanmakta, koyun kültürü ile ilgili görünmektedir. Nitekim yaptığımız araştırmalar esnasında bazı köylerde rastladığımız koyun heykelleri de bu durumu teyit etmektedir.²¹ Geniş otlaklara ve meralara sahip Tercan ovası, Karakoyunlular tarafından yaylak ve kışlak olarak kullanılmıştır. Tercan, aynı zamanda kervan yolu üzerinde Erzurum-Erzincan gibi iki büyük merkez arasında önemini korumuştur. Bölgenin Karasu boyunda Kötür ile Vican yani Sansa geçidi arasındaki mühim yerleşme yerlerinden biri de Kargın olmuştur.²²

Akkoyunlular da Tercan'a büyük önem vermişler, Karasu, Pülk, Tuzla Çayı, Höbek Dağları, Meryem Ana Dağları ve Otlukbeli Dağlarında yaşamışlardır. Faruk

¹⁸ Bkz. Turan, *a.g.e.*, s. 255 vd; Sümer, *a.g.e.*, s. 61 vd.

¹⁹ Tercan, *a.g.e.*, s. 54; Turan, *a.g.e.*, s. 255 vd; Erzincan İl Yıllığı; *a.g.e.*, s. 41 vd.

²⁰ Tercan, *a.g.e.*, s. 63.

²¹ Sümer, *Karakoyunlular*, Ankara, 1967, s. 18 vd.

²² Şahin, *a.g.e.*, s. 270 vd; Turan, *a.g.e.*, s. 260 vd.

Sümer'e göre, Akkoyunlular diye bir kabile yoktur. Ancak ismi "koyun kültürü" ile yakından ilgilidir. Büyük ihtimalle Moğol istilası öncesinde bu yöreye gelmişlerdir. Kutlu Bey, 1363'de Akkoyunlu reisi olarak görünmektedir. Bu durum, Tercan tarafından da iyi karşılanmış ve bağlılıkları sunulmuştur. Akkoyunluların ilk büyük şahsiyetleri arasında bulunan Kara Yülük Osman Bey, Trabzon Rum İmparatoru ile evlilik yolu ile akrabalık tesis etmiştir. Bu arada oldukça dikkatli bir siyaset izleyerek Erzincan ile ilişkileri düzeltmiştir. Yine dönemin korkulu rüyası sayılan Timürleng'le de arasını hoş tutarak Timurlular nezdinde saygısını artırmıştır.²³

1435'de Karakoyunlularla Akkoyunlular arasında Karaz Meydan Savaşı yapılmıştır. Bu savaşta Akkoyunlular yenilmişler, Kara Yülük Osman Bey de aldığı yara sonucu ölmüştür. Karakoyunlular bu fırsatı değerlendirerek Erzurum'u ele geçirmişlerdir. Bir ara dağılmanın eşiğine gelen Akkoyunluları, tarih sahnesine çıkan Uzun Hasan toparlamıştır. Yerinde duramayan cihangir tabiatlı Uzun Hasan, Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmed'in dikkatini çekmiştir. Osmanlı ordusu, 11 Ağustos 1437'de Uzun Hasan ile meşhur Otlukbeli Meydan savaşını yapmış, çok kanlı geçen savaşın neticesinde Akkoyunlular bozguna uğramışlardır.²⁴

1501 yılında tarih sahnesine çıkan Şah İsmail, Safevi devletinin temellerini atmıştır. Akkoyunlu Elvend, Nahcivan yakınında Şah İsmail ordusu tarafından yenilgiye uğratılmış ve Akkoyunlu devleti sona ermiştir. Bu arada Şah İsmail, Tercan yöresinde de etkili olmuştur. 1500'de bölgeye geldiğinde büyük bir ilgiyle karşılanmış, daha sonra Aşağı Tercan'daki Sarı Kaya'ya geçmiştir. Orada iki ay kalan Şah İsmail, yaptığı bazı icraatlarla halk üzerindeki teveccühünü daha da artırmıştır. Şah İsmail'in Şii temayüller içeren propagandası ve halk üzerindeki etkisi o zaman Trabzon valisi olan Şehzade Selim'in dikkatini çekmiştir. Daha sonra padişah olan Yavuz Sultan Selim, 1514'de Şah İsmail'in üzerine yürümüştür. Yavuz, Erzincan üzerinden Tercan'a gelmiş, buradan da Şah İsmail ile vuruşmak için Erzurum'a ve Azerbaycan Tebriz'e hareket etmiştir. Çaldıran Savaşında Osmanlı ordusu galip gelmiş, Şah İsmail meydanı terk etmek zorunda kalmıştır.²⁵

²³ Bkz. Tercan, *a.g.e.*, s. 67 vd; Faruk Sümer, *Akkoyunlular*, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 1986, s. 40, s.s. 1-37.

²⁴ Bkz. Sümer, *a.g.m.*, s.s. 1-37; Erzincan İl Yıllığı, *a.g.e.*, s. 45 vd.

²⁵ Bkz. Tercan, *a.g.e.*, s. 84 vd; Yavi, *a.g.e.*, s. 62 vd; Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, 1976, s. 18 vd; Turan, *a.g.e.*, s. 185 vd.

7. Osmanlılar Dönemi

Osmanlı Beyliği, Oğuzların yirmi dört boyundan biri olan Kayılara dayanmıştır. Cengiz Moğollarının baskısı ile birçok kabile gibi onlar da Selçukluların yönetimindeki Anadolu'ya sığınmışlardır. Sürmeli, Pasinler, Erzurum, Tercan ve Erzincan'da bir müddet yaşamışlardır. Tercanlıların öğrendiği ilk Osmanlı Sultanı Yıldırım Beyazıt'tır. O sırada, yörede Akkoyunlu ve Karakoyunlu hâkimiyeti mücadelesi gerçekleşmiştir. Sonunda Uzun Hasan devrinde, Tercan onun egemenliğini kabul etmiştir. Tokat vilayetiyle ilgili hadise, Fatih Sultan Mehmet ile Uzun Hasan'ı karşı karşıya getirmiş, 11 Ağustos 1473'te Otlukbeli civarında Akkoyunlular'la karşı karşıya gelen Osmanlı ordusu savaşı kazanmıştır.²⁶

II. Beyazıt'tan sonra Osmanlı tahtına çıkan Yavuz Sultan Selim, 1514'te İran Seferine çıkmış, Sivas, Erzincan üzerinden Tercan'a doğru ilerlemiştir. Şah İsmail'in Tercan Vadisindeki hareketlerinin izlenmesi görevi Akkoyunlu Ferruh şad Beye verilmiş, sonrasında Yavuz, Çaldıran Savaşında Şah İsmail'i mağlup etmiştir. Tercan, Kanuni devrinde Osmanlı devlet teşkilatına dâhil edilmiş, Uzun Hasan Kanunları, yerini Tercan'daki Osmanlılarinkine bırakmıştır. 1529'da Tercan ve Erzurum harabe bir vaziyettedir. Kanuni Sultan Süleyman, İrakeyn Seferi sırasında 1534'te Tercan'a gelmiş, burada Erzurum-Erzincan güzergâhı belirlenmiştir.²⁷

1550'de Osmanlı-Safevi savaşları yine bütün hızı ile devam etmiştir. Bu tarihte Şah Tahmasb Erzincan ve Tercan'da yağma yapmış, Erzincan'ı ateşe vermiştir. 1555'deki Amasya antlaşması ile Tercan üzerindeki Safevi tehlikesi ortadan kalkmıştır. Tercan, Osmanlı-İran savaşlarında XVI. yy sonlarından itibaren önemli kışlak merkezleri arasında göze çarpmaktadır. 1635'de Sultan IV. Murat, Revan Seferi dolayısıyla Tercan'a gelmiştir. Halkın zahmet çektiğini gören padişah, verdiği emir ile muhteşem bir taş köprü inşa ettirmiştir.²⁸

XVI. yy'dan XIX. yy'a kadar Tercan yöresi, İran Savaşları dolayısıyla son derece öneme haizdir. Osmanlı orduları son hazırlıklarını burada tamamlıyorlar ve Erzurum, Kars, Nahçıvan veya Tebriz'e gidiyorlardı. XIX. yy başlarına kadar, doğudaki savaşlar sebebi ile Tercanlılar sadece Safeviler, Kacarlar ve Gürcüleri

²⁶ Bkz. Tercan, *a.g.e.*, s. 89 vd; Yavi, *a.g.e.*, s. 71 vd.

²⁷ Tercan, *a.g.e.*, s. 90; Erzincan İl Yıllığı, *a.g.e.*, s. 45 vd.

²⁸ Tercan, *a.g.e.*, s. 101 vd; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1998, s. 198 vd.

yakından tanıma fırsatı bulabilmişlerdir. XIX. yy'ın ilk çeyreğinde sahneye çıkan Ruslar, sıcak denizlere inme gayesiyle 1829'da Osmanlı topraklarını işgal etmişlerdir. 1829'un haziran ayında Erzurum'un düşmesi, Tercan'da telaş ve korkuya sebebiyet vermiştir. 1855'te Osmanlı-Rus Savaşı, bu defa Erzurum-Kars taraflarında ortaya çıkmış, 1856'da Paris Antlaşması ile Ruslar geri çekilmeye başlamışlardır. Böylece Tercan da rahat bir nefes alma fırsatını yakalamıştır.²⁹

1856'dan 1877'ye kadar uzun süren bir barış dönemi yaşanmış, ancak 1877'de Ruslar bir kere daha Osmanlı sınırını aşmışlardır. Bu nedenle Tercan'ın doğusundaki merkez olan Erzurum ve çevresinde askeri savunma hatları tesis edilmiştir. 1877-1878 Osmanlı Rus savaşları diğerlerine göre Türkiye açısından daha yıpratıcı olmuştur. Burada da Tercan'ın yükü artmış, Tercanlılar zor günler geçirmişlerdir. Tercan, 1878 Rus istilasından Ayastephanos/Yeşilköy görüşmeleri ile kurtulabilmiştir.³⁰

Tercan, 1900'lü yılların başında, II. Abdülhamit döneminde Erzurum'a bağlanmıştır. Kazanın üç nahiyesi vardır. Bunlar: Karakulak, Mans ve Yavi'dir. Kaza merkezi ise Mama Hatun kasabasıdır. Tercan, son Rus işgalini 1916'da yaşamıştır. 1. Dünya Savaşının asker ve malzeme ulaşımı Tercan üzerinden yapılmıştır. Bu nedenle Tercan, savaşın bütün ağırlığını çeken merkezlerden biri olmuştur. Erzincan, düşman işgalinden 13 Şubat 1918'de kurtarılmıştır. 22 Şubat 1918'de Halit Paşa müfrezesi, Tercan'ı Ermenilerden almış, dolayısıyla bu tarih, Tercan'ın kurtuluş günü olmuştur.³¹

8. Cumhuriyet Dönemi

1921-1922 yılları, Tercan için hareketli yıllar olarak geçmiştir. Doğu'da Sarıkamış Harekâtı tamamlanmış, Batı'da ise Yunanlılara karşı ağır darbeler vurularak büyük zaferler kazanılmıştır. Tercan halkı da maddi ve manevi katkılarıyla bu sürece müdahil olmuştur.³²

Tercan'ın nüfusu, Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımı olan 1927 sayım sonuçlarına göre 730 kişi kadarmış. 1935 sayımında 1060 kadar olan bu miktar, 1940

²⁹ Bkz. Yavi, *a.g.e.*, s. 76 vd; Turan, *a.g.e.*, s. 255 vd; Erzincan İl Yıllığı, *a.g.e.*, s. 45 vd.

³⁰ Bkz. Tercan, *a.g.e.*, s. 142; Erzincan İl Yıllığı, *a.g.e.*, s. 45 vd.

³¹ Tercan, *a.g.e.*, s. 152; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 250 vd.

³² Tercan, *a.g.e.*, s. 181.

yılındaki sayımda 888 kişi olarak tespit edilmiştir. Böyle bir sonuç, II. Dünya savaşının ülkemizdeki etkilerinin bölgeye yansımaları şeklinde düşünülebilir. Nitekim bölge toplum nüfusu 1927–35 döneminde 20.000 kişi kadar (1990) artarken, 1935–40 arası devrede ancak 1154 kişi kadar artabilmiştir. Daha sonraki dönemlerde devamlı artış gösteren ilçe nüfusu, ilk defa 1975 sayımında 6000’i aşmış (6068 kişi), ancak ülkemizin birçok bölgesinde olduğu gibi, burada da yaşanan birtakım huzursuzluklar, 1980 sayımında Tercan’ın nüfusunun 5546 kişiye düşmesine neden olmuştur. 12 Eylül 1980 harekatiyle sağlanan huzur ve güven ortamı, ilçe nüfusunun tekrar artarak 1985’te 6806 kişiye ulaşmasını sağlamıştır. 1990 sayımında ise bu rakam 9151’e ulaşmıştır.³³

Tercan, 1936 yılına kadar Erzurum’a bağlı iken, bu tarihten sonra Erzincan’a bağlanmıştır. 1954 yılında ise, topraklarından bir kısmı Çayırılı adı altında başka bir ilçeye katılmıştır. Şu an itibariyle, 6 mahallesi bulunan Tercan; Mercan, Kargı ve Çadırkaya olmak üzere 3 beldeye ayrılmıştır. İmar planı yapılmış (1951 ve 1970’de) olan ilçenin kanalizasyon sorunu da giderilmiştir. İçme suyu konusunda da bir sorun bulunmamaktadır. Yerel imkânlarla sağlanan “tezek” dışındaki odun ve kömür gibi ilçe halkının yakacak ihtiyaçlarının temini ve dağıtımını da belediye yönetimi üstlenmiştir. Nüfusunun önemli bir kısmı halen tarım ve hayvancılıkla geçinen Tercan ilçesinde merkezden çevreye doğru gidildikçe (özellikle kuzeyde) her yönüyle bir köy görünümü ortaya çıkmaktadır. Çünkü İlçe Tarım Müdürlüğü kayıtlarına göre, Tercan ile merkezinde bulunan 1000 civarındaki büyük ve küçükbaş hayvanlar, daha çok kenar semtlerdeki ailelere ait olduğundan, buradaki konutları inşa şekli ve eklentileri itibariyle köy meskenlerinden ayırmak imkânsızdır.³⁴

9. Günümüzdeki Nüfus ve İnanç Yapısı

İlçede Mercan, Kargın ve Çadırkaya olmak üzere 3 belde bulunmaktadır. Köy sayısı 68 olup bunlardan 44’ü Alevi, 19’u Sünni, 5 köy ise Alevi-Sünni karışık yaşamaktadır. İlçe merkezi nüfusu, 6.429; köy-belde nüfusu, 12.375; toplam nüfus, 18.804’dür.³⁵ İnanç açısından ilçe nüfusunun tamamı Müslüman’dır. Sünni nüfusun

³³ Tercan, *a.g.e.*, s. 295 vd; Şahin, *a.g.e.*, C. II, s. 514 vd., Erzincan İl Yıllığı, *a.g.e.*, s. 56 vd.

³⁴ Tercan, *a.g.e.*, s. 299 vd; Şahin, *a.g.e.*, s. 526 vd; Erzincan İl Yıllığı, *a.g.e.*, s. 56 vd.

³⁵ TÜİK-2011 Adrese Dayalı Kayıt Sistemi Veri Tabanı, 08.06.2012.

çok az bir kısmı Şafii mezhebine tabi olup tamamına yakını Hanefi'dir. İlçe merkezinde yaklaşık 1200 civarında Alevi vatandaş olup ilçe genelinde bu sayı, 5.000 civarındadır. İlçede yaşayan Alevilerin genel İslami inanç ve ibadetlere saygılı olduklarını, ibadet yeri olarak cemevini kabul etmekle birlikte zaman zaman evlerinde cem töreni icra ettiklerini tespit ettik. Görüştüğümüz bazı dedeler, camiye ve namaza saygı duyduklarını ancak kendilerinin halka namazını tercih ettiklerini söylediler. Yine Alevilerden bazılarının Ramazan ayında kısmen de olsa oruç tuttuklarını, ancak Muharrem ayında tutulan matem orucuna ayrı bir önem verdiklerini öğrendik.

BİRİNCİ BÖLÜM

ALEVİLİK'TE DEDELİK KURUMU, OLUŞUMU VE İŞLEVLERİ

A. DEDELİK KURUMU

1. Dedelik Kurumunun Önemi

Dedelik, Aleviliğin omurgasını oluşturan bir kurumdur. Alevi geleneğin yüzyıllar boyunca gelişimi ve sürdürülmesi dedeler eliyle gerçekleşmiştir. Dedeler, gerek okudukları nefeslerle, gerek yürüttükleri cemlerle, gerekse sorumlu oldukları taliplerine yön vermekle inanç ve kültürü taşıyıcı roller üstlenmişlerdir.³⁶

Dedeler, sosyal hiyerarşinin en üst noktasında bulunurlar. Dedelerin sahip oldukları yetkiler ve yaptırım güçleri, cemaatin sosyal düzenini sağlayan çok etkili bir güçtür. Bu şekilde farklı bölgelerde yaşayan Alevi topluluklar, aynı gücün yani dedelerin sıkı kontrolü altındadır.³⁷ Onlar özellikle din alanında toplumun önderidir. Geçmişte toplumsal düzeni sağlayan kurum ve kuralların oluşumu ve uygulanmasında onların çok önemli bir yere sahip oldukları görülür.³⁸

Dede olmadan cemaat kendi arasında herhangi bir dînî toplantı yapamaz. Buna inançları engeldir. Dedelerin, Hz. Muhammed'in soyundan (Ehl-i Beyt'ten) geldiğine inanılır ve onlara saygı ile bağlanılır. Onların ellerinde kutsal saydıkları ve bağlandıkları ocaklara ait icazetnameleri veya şecereleri vardır. Bu şecereler, ocaklı dedelerin babadan oğla devam ettirdikleri kayıtlı, kayıtsız belgelerdir.³⁹

Araştırma bölgemiz olan Tercan'da yaşayan dedelerden Cafer Yıldız, bu konuda şunları söyledi: “Bana göre dedeliğin ağırlığı Evlad-ı Resul olmasından kaynaklanıyor. Hz. Peygamberin vefatıyla nübüvvet görevi sona ermiş, velayet makamı ve imamet görevi başlamıştır. Hz. Ali gerçek imam ve peygamber varisidir. Talip, talep etmek, tabi olmaktır. Biz Aleviler, cennete götüren imamete tabiyiz. Bu makamda ahlak, helal-haram çok önemlidir. Bunu taşıyamayan dede o posta layık

³⁶Bkz. Ramazan Altıntaş, *Alevi-Bektaşî Geleneğinde Dedelik Kurumu*, SDÜ Uluslararası Bektaşîlik ve Alevilik Sempozyumu I, İsparta, 28-30 Eylül 2005, s.102.

³⁷ Ali Yaman, *Alevlikte Dedelik ve Ocaklar*, İstanbul, 2004, s.80.

³⁸ Yaman, *a.g.e.*, s.13.

³⁹Kutluay Erdoğan, *Alevilerde Dedelik Kurumu ve Değişme Olgusu Karşısında Toplum Yapısı*, <http://www.alewiten.com/index5.htm>.

değildir ve oturamaz. O post, adı üzerinde tevazu yeridir. Orada gurur ve benliğe yer yoktur.”⁴⁰

Aleviler, kutsal saydıkları birer ocağa bağlıdırlar ve bu ocaktan gelenlerin peygamber soyundan geldiğine inanırlar. Dede ocağından gelen her erkek çocuk “dede”dir. Dolayısıyla dedeler, belirli eğitim süreçlerinden geçmezler veya görgülerini geliştirerek posta oturmazlar.⁴¹ Burada yine yörenin dedelerinden Ali Yıldız şunları söyledi:

“Dedelik Tanrı vergisidir, soydan sürmedir. Ancak oğullardan istekli ve yetenekli olan, din hizmeti görevini üstlenir. Bunun için büyük bir cemde taliplerin de görüşü alınarak seçim yapılır. Bu makamı kim hak ederse, yani hakkından gelebilecekse o tercih edilir. Eğitim, dergâhlarda ve köylerde post dedelerinden görerek sağlanır. Dedeler de diğer insanlar gibi tarım ve hayvancılıkla uğraşır, alın teriyle rızıklarını çıkarmaya çalışırlar.”⁴²

Ocaklar birbirinden kız alıp vererek soylarının taliplerle karışmamasına özen gösterirler. Her bir ocağa bağlı köyler, obalar vardır. Bu, belli ölçülerde dışarıya kapalı bir yer altı örgütlenmesidir. Nitekim Anadolu’da Kızılbaşların en yoğun baskı gördüğü dönemlerde bile dedelik sistemi işlevini sürdürmüş ve dinsel törenler başarı ile yerine getirilmiştir.⁴³

Cafer Ağbaba Dede, bir dedenin mutlaka dede kızıyla evlenmesi gerektiğini ancak son zamanlarda bu konuda gevşeme olduğunu, dedelerin taliplerinin kızlarıyla da evlenmeye başladığını söyledi.⁴⁴

Musa Art dedeye göre de Dede olanın dede kızıyla evlenmesi lazım. Eğer, dışarıdan evlendiyse bunu dört nesilde düzeltmesi gerekir.⁴⁵

Kızılbaş-Alevi köylerinde, cemaatin dini lideri, dededir. Dede mürşitlik eder, yol gösterir. Terbiye edicidir; mürebbidir, üstattır, “pir”dir. “Mürşidin nefesi; hak

⁴⁰ Cafer Yıldız, Doluca Köyü, 1952, Ortaokul.

⁴¹ Bkz. Fuat Bozkurt, *Toplumsal Boyutlarıyla Alevilik*, İstanbul, 2005, s.121; Nejat Birdoğan, *Anadolu ve Balkanlarda Alevi Yerleşmesi*, İstanbul, 1995, s.143; Murat Okan, *Türkiye’de Alevilik*, Ankara, 2004, s.81.

⁴² Ali Yıldız, Doluca Köyü, 1964, İlkokul.

⁴³ Bozkurt, *a.g.e.*, s. 121.

⁴⁴ Cafer Ağbaba, Akyurt Köyü, 1948, İlkokul.

⁴⁵ Musa Art, Günbağı Köyü, 1948, İlkokul.

nefesidir.” “Hakk’ı hak bilmeyenin” imanı yok gibidir. Yol’a girecek olan talip, varlığını mürşide teslim eder; ondan “el alır.”⁴⁶

Tercan’da görüştüğümüz bir talip dedeleri için şunları söyledi: “Biz dedelerimizi, baba yerine koyar çok severiz. Onlar, bizim her şeyimizdir. İyi günümüzde, kötü günümüzde hep yanımızdadır. Önceki dedelerimizin de çok marifetini, kerametini gördük. Bize göre, pirinden dönen dininden döner.”⁴⁷

Dedeler, Türkiye’nin belli yerlerindeki ocaklara bağlıdırlar ve her yıl düzenli bir şekilde kendilerine bağlı olan taliplerin köylerini gezer, anlaşmazlıkları giderir, dayanışmayı sağlarlar. Örneğin, Tercan’da büyük bir nüfusa sahip olan Baba Mansur Ocağı’na mensup bir Dede ile yaptığımız görüşmede; kendisinin her yıl yaz aylarında köye düzenli olarak geldiğini, taliplerini gezerek onlara her konuda yardımcı olmaya çalıştığını, görülecek hizmetleri varsa gördüğünü ifade etmiştir.⁴⁸

Yine Cafer Dede’ye göre, “Pire niyaz, bir saygı ve bağlılık ifadesidir. Dede, dışarıdan köye geldiğinde büyük bir coşku ve sevinçle karşılanır. İsteyen talip, Allah’a şükür kastıyla kurban kesebilir. Dedenin rahat etmesi için ve bir saygı ifadesi olarak dedenin altına döşek serilir. Dedelik; Pir, Mürşit, Rehber şeklinde üçlü bir denetlemeyi sembolize eder. Hatta ‘Yedi yıl talibini sormayan Pir, Yezit’e tabi olur.’ sözü buralarda meşhurdur.”⁴⁹

Tercan’da biraz zayıflamakla birlikte talipler, dedelerin ziyaretine büyük önem verir; dedelerin evlerine uğramamasını bereketsizlik kabul ederler. Dedelere en değerli eşyalarını vermekten çekinmezler, bununla hem maddi hem manevi her türlü iyiliğe ve beklentilerine ulaşacaklarına inanırlar.

Dede ocakları da bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlıdırlar. Her dede ocağının üstünde ve bağlı bulunduğu bir başka dede ocağı bulunur. Gerektiğinde dedeler de toplumdaki bir birey gibi dinsel törenlerde bulunur, başka dedeler önünde hesap verir, yargılanırlar. Alevi inancındaki ‘el ele, el Hakk’a’ ilkesi, dedelik sisteminde kendisini gösterir. Bütün Anadolu’da köylerin, obaların dede’lere; dede’lerin de birbirine bağlı olduğu bir yapılanma biçimi kurulmuştur. Bu yapılanma

⁴⁶ Bkz. Mehmet Eröz, *Türkiye’de Alevilik ve Bektaşılık*, Ankara, 1990, s.106.

⁴⁷ İsmail Hakkı Korkmaz, *Esenevler Köyü*, 1980, Lise.

⁴⁸ Hüseyin Özdemir, *Fındıklı Köyü*, 1948, Okur-yazar.

⁴⁹ Cafer Yıldız, a.g.g.

biçimi ile Alevi toplumu her zaman birbirinden haberi olan, birbirini tanıyan, koruyan ve kollayan kurum olarak yaşaya gelmiştir.⁵⁰

Görüştüğümüz talipler özellikle eski dedelerin olağanüstü güçler taşıdığına ve gelecekte bilgi verme yeteneklerine sahip olduklarına şahit olduklarını ifade ettiler. Bilhassa Kureyşan ocağına bağlı dedelerin kerametlerinden bahsettiler; Görüştüğümüz bir Kureyşan ocağı talibi, şu anda hayatta olmayan bir dedenin, soğuk kış gecesinde cem yaparken bir ara kalkıp kızgın sobayı kucakladığından ve yine gazı biten bir lambaya kar vererek fitil gibi yaktığından söz etti.⁵¹

Alevi akademisyen Fuat Bozkurt'a göre, doğa güçlerine egemen olma, eski Türk inançlarında da vardır: "Eski Türklerde *yada* adı verilen bir taş aracılığı ile gerektiğinde yağmur, gerektiğinde kar yağdırılır, fırtınalar koparılır. Düşmanla savaş sırasında istenince *yadataşı* kullanılır. Yadataşı Türk destanlarına da geçmiştir. Kırgızların Manas Destanı'nda yadataşı bol bol kullanılır. Ancak Manas Destanı'nda yadataşını Türkler değil, Kalmuklardan Türk kesimine geçen Almambet kullanır. İlk yadacı ilk Şaman'dır. XVI. yüzyılda Kırgızlar arasında usta yadacılar bulunduğu bilinir. Yadataşı, her dönemde Türk şamanların ve büyük komutanların ellerinde bulunur."⁵²

Dolayısıyla dedelik, Alevilik geleneğinin taşıyıcısı ve 'olmazsa olmaz' kurumlarından biridir. Her talibin bağlı bulunduğu bir ocak, her ocağın da başında görevli olduğu dedesi vardır. Bu dedeler, ocak sahibi mürşitten tevarüs eden çizginin son temsilcileri olup o aile içerisinde göreve talip ve ehil olan kimselerdir. Tercan yöresinde de Evlad-ı resul ve Seyyid-i saadat olarak görülen ve nitelendirilen dedelerin günümüzde zayıflamakla birlikte hâlâ halk nezdinde büyük itibarları ve etkileri söz konusudur. Dede, yeri geldiğinde müşfik bir baba, yeri geldiğinde hastalıklara ve musibetlere deva arayan bir hekim, yeri geldiğinde sosyal meselelerde arabulucu, yeri geldiğinde de dinsel törenlerde rehber ve yol gösterici bir mürşittir.

⁵⁰ Bkz. Bozkurt, *a.g.e.*, s.124.

⁵¹ Veli Özdemir, Fındıklı Köyü, 1986, Ortaokul.

⁵² Bkz. Bozkurt, *a.g.e.*, s. 125.

2. Etimolojik Olarak “Dede” Kavramı

Köken itibariyle Türkçenin Oğuz lehçesine dayanan “dede” sözcüğü, büyükbaba, ced, ata gibi anlamlarda kullanılmıştır.⁵³ Halk dilinde dede, babanın babasına, büyük babaya denir; dedenin babasına aynı zamanda “ata”, ondan öncekilere “atalar” adı verilir. Azeri lehçesinde “ata” baba anlamına kullanılır. “Atadan kalma, dededen kalma, atasına rahmet, dedesine rahmet” sözleri, halk dilinde örfî mecaz olarak kullanılmaktadır.⁵⁴

Dede kavramı, Orta Asya’da yaşayan Türk topluluklarında halka yol gösteren bilge ve tecrübeli kişiler için kullanılan “ata” ve “baba” sözcükleriyle aynı anlama gelmektedir. Teknik bir terim olarak ise daha sonraki dönemlerde kullanıldığını söylemek mümkündür.⁵⁵

Tercan’da görüştüğümüz taliplerin, dedeleri için kullandığı baba, ata ifadeleri de bu görüşü teyit etmektedir. Ali Yıldız dedeye göre dede, Hz. Muhammed’in sulbünden ve Hz. Ali’nin soyundan gelen, ilim-irfan sahibi, talibini irşat eyleyen din adamı, inanç önderi olan kimsedir.⁵⁶

Ali Dağdelen dedeye göre ise Dedelik, Seyyid-i saadat yani Hz. Peygamber soyundan gelen bir inancın temel özüdür. Dedelerin soyu, Ehl-i Beyt nesline uzanır.⁵⁷

Musa Art Dedeye göre, talipleri olmayanlara dede, talipleri olanlara seyyid derler. Her önüne gelen dede olamaz. Bu makam okuyup yazmakla elde edilmez. Burada iki husus çok önemlidir: 1- Ahlak 2- Eğitim. Alevilikte ideal insan tipi “insan-ı kâmil”dir. Dede olacak kişi öncelikle ham ervahlıktan çıkıp insan-ı kâmil olmalıdır. Toplumunu aydınlatacak ve doğru yolu gösterecek kişinin kendisi de doğru ve temiz olmalıdır. Kendisi temiz olmayanın başkasını tezkiye etmesi beklenemez.⁵⁸

Türkler İslamiyet’e yeni girdiklerinde, ilahiler ve şiirler okuyan, Allah rızası için halka iyiliklerde bulunup onlara dünya ve ahiret saadeti yollarını gösteren

⁵³ M.Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1971, I/ 410; *Türkçe Sözlük*, TDK, Ankara, 1988, I/344; *İ.A.*, “Dede”, İstanbul, 1945, III/506.

⁵⁴ Abdülbaki Gölpınarlı, *Tasavvuf’tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul, 1977, s. 85.

⁵⁵ Bkz. Ali Yaman, *Kızılbaş Alevi Dedeleri*, İstanbul, 1998, s.15; Dede sözcüğü ve kullanımı için bkz; Ali Yaman, *Alevilikte Dedelik ve Ocaklar*, İstanbul, 2004, s. 135 -137.

⁵⁶ Ali Yıldız, a.g.g.

⁵⁷ Ali Dağdelen, *Yaylacık Köyü*, 1946, Lise.

⁵⁸ Musa Art, a.g.g.

dervişleri, eski inançlarındaki kutsal kabul ettikleri ozanlara benzeterek sevgiyle kabul etmişler, onlara bağlanmışlardır. Böylece, eski ozanların yerini, ata ve baba unvanlı dervişler almıştır. Nitekim Hazreti Peygamberin sahabelerinden sayılan Arslan Baba ile Korkut Ata ve Çoban Ata bu dervişlerdendir.⁵⁹

Tercan yöresinde görüştüğümüz yaşlı dedelerin evlerinde gördüğümüz cura, bağlama ve Zülfikarların kendilerine babalarından intikal ettiğini öğrendik. Bu cura ve bağlamaları cemlerde ve muhabbetlerde söylenen deyiş ve duvazlarla birlikte coşkuyla kullandıklarını ifade ettiler. ‘Telli Kur’an’ adını verdikleri bu sazları öperek ellerine aldıklarını ve geleneğin bu araçlar vasıtasıyla geldiğini, dolayısıyla saygıyı hak ettiğini tespit ettik.

Türkler arasında halka yol gösteren tecrübeli ve bilgili kişilere eskiden beri ata ve baba denirdi. Bu iki unvanın ilk olarak Yesevi dervişleri hakkında kullanıldığı bilinmektedir. Daha sonraki dönemlerde dede unvanı da ata ve baba gibi bir saygı ifadesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Mesela Korkut Ata’ya aynı zamanda Dede Korkut denilmekteydi. Türkçe olan dede kelimesinin “dedegân” şeklindeki Farsça çoğul şekli de kullanılmıştır.⁶⁰

Sözcüğün, isimden önce bir unvan olarak kullanımının ilk örneği, Oğuzların menkıbevi ozanı Dede Korkut için söz konusu olmuştur. Dede Korkut’un yine “dede” unvanlı, Ürgeç Dede adında bir oğlu olduğu da rivayet edilmektedir.⁶¹

Dede, Mevlevilikte muhip, dede, şeyh ve halife şeklinde sıralanan tarikat mensupları arasındaki ikinci mertebe sahibidir. Dede, dervişliğe ikrar vermiş, dergâhta hizmet görerek bin bir gün çilesini doldurmuş bir derviştir. O artık hücre sahibidir.⁶² Dedelik mertebesine ulaştıktan sonra yeni muhipleri, liyakatine, heves ve kabiliyetine göre, mesnevi okutarak, ayin meşk ederek, ney üflemeği öğretmek, usul tutmayı belletip kudüm-zen olarak yetiştirerek terbiyeye memurdur.⁶³

Dede ve dedebaba unvanı Bektaşilikte de kullanılır. Bu tarikata bağlı olanların sahip oldukları unvanlara göre dereceleri şöyledir: Âşık, talip, muhip, derviş, baba, halife, dede baba. Hacıbektaş Tekkesi’nde pir postunda oturan mücerret

⁵⁹ Bkz. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 1991, s. 19.

⁶⁰ Bkz. Süleyman Uludağ, “Dede”, *DİA.*, IX/76.

⁶¹ Yaman, *a.g.e.*, s.16; Uludağ, *a.g.m.*, s.76.

⁶² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2001, s.1003.

⁶³ Gölpınarlı, *a.g.e.*, s.85.

(evlenmemiş) Bektaşî babasına dedebaba denir. Burada oturan ilk mücerret dedebaba Sersem Ali Baba Dede'dir (ö.1588). Nevşehir'de Hacı Bektaş Tekkesi'ne bağlı dergâha Dedebağı adı da verilir.⁶⁴

Özetle, ata-büyükbaba anlamlarında kullanılan dede kavramı, Alevilikte din önderi olarak kullanılır. Türkler, İslamiyet'e yeni girdiklerinde kendilerinden etkilendikleri dervişlere, ata-baba gibi unvanlarla hitap etmişler, daha sonra bu unvanlar 'dede' şeklinde genel bir unvana dönüşmüştür.

3. Alevilikte “Dede” ve Benzeri Kavramlar

Aleviler zaman zaman “dede” ile aynı anlamda olmak üzere “pir”, “piro”, “mürşit”, “sercem”, ve “seyyid” sözcüklerini de “dede” sözcüğünün yerine kullanırlar.⁶⁵

Daha çok Amasya, Tokat, Çorum gibi yerlerde Hacı Bektaş-ı Veli soyundan gelen bu kişilere “efendi” denmiş ve kendilerine dedelik yetkisi verilmiştir. Yine bazılarına göre, bunların ataları Hacı Bektaş'ın tekkesine devam edenlerdir ve dede unvanı kendilerine bizzat Hacı Bektaş tarafından verilmiştir.⁶⁶

Tercan'da görüştüğümüz Alevi zümreler, tabi oldukları din adamlarına “dede” diyorlar. Burada görüştüğümüz pek çok dede, Hz. Peygambere dayandırdıkları “Ben Arabım, Arap benden değildir” sözüne binaen Araplığı kabul etmiyorlar. Onlara göre, dedeler ocakzâdedir. Yani bağlı buldukları ocağın neslinden gelirler. Bir kimsenin dede olması için dede soyundan olması yani, Hz. Peygamberin soyundan gelen seyyitlerden olması gerekir. Burada Dedelerin, taliplerinden ikrar (söz) alıp ayinleri yürütmek, bağlıları arasında çıkan anlaşmazlıkları çözümlene hususunda hakemlik yapmak gibi Alevi toplumun dini hayatında çok önemli fonksiyonları icra ettiklerini gördük.

Yine burada, Dede ile aynı anlamda olmak üzere seyyit, mürşit, pir, rehber sözcükleri kullanılıyor. Seyyit, Aleviler arasında dede anlamında kullanılmaktadır. Mürşit, pir, rehber kavramları ise Alevi geleneğindeki hiyerarşik yapılanmayı ifade eder. Bu yapılanmaya göre, rehber pire, pir de mürşide bağlıdır. Bütün bunların

⁶⁴ Uludağ, *a.g.m.*, s.76.

⁶⁵ Yaman, *a.g.e.*, s.20.

⁶⁶ David Shankland, *Türkiye'de Aleviler, Bektaşiler, Nusayriler*, İstanbul, 2004, s.325

üzerinde “yol” vardır ve “yol, cümleden uludur.” Nitekim bu yol, Kırklar Meclisinde Hz. Muhammet ve Hz. Ali eliyle şekillendirilmiştir.

Anadolu Alevilerindeki inanç önderi olarak kabul edilen “dede”nin bir başka ifade ediliş biçimi “pir”dir. Pir, inanç ve geleneğin, aynı zamanda toplumun en saygın temsilcisidir. Pir olmak için, pir soyundan gelmek; herhangi bir kusuru bulunmamak; 4 kapı, 40 makam ⁶⁷eğitimini tamamlamış olmak; toplumun birliğini ve dirliğini korumaya muktedir bilgi ve ahlaklı bir kişiliğe sahip olmak gerekir.

Musa Art dedenin ifadesiyle, toplum içinde en uygun, en elverişli olan çocuk dede olur. Sorumluluğu taşıyamayan evlat dede olamaz. Adaba uyduğu sürece dedelere saygı duyulur. Eğitim olarak, talim-terbiye önemlidir. Ahlaklı, edepli olan tercih edilir.

Farsça, kılavuz anlamına gelen Rehber, taliplere yol gösterir. Cem töreninde musahip (yol kardeşi) olmaya aday olan taliplerin hizmetlerinde bulunan zat, rehberdir. Cem yürütmeye de salahiyyetli olan rehberler aynı zamanda cenaze hizmetlerini görür, nikâh kıyarlar. İnancın bütün gereklerini yerine getirmeye ehil ve yetkili olan rehberlerin statüsü, pirlük ve taliplik arasındadır. Hizmet sahibi bir aile içerisinde bulunduğu yöreye atanır ve pirin ulaşamadığı yerlerde süreğin devamını sağlamakla mükelleftir.⁶⁸ Bu rehberlerin de dede soyundan olması tercihe şayan olmakla birlikte Veli Dedeye göre, kâmil olan bir talip de bu görevi yerine getirebilir. Rehber, yetiştiricidir. Talibin hallerini gerektiğinde pire bildirir.⁶⁹

Arapça, irşat eden, doğru yolu gösteren anlamındaki Mürşit ise, toplum içinde meydana gelen çözümsüz kalmış dava ve hâdiselerde hüküm veren, yargıç konumundadır. Mürşit, âdil olmak zorundadır. Zira kararları kesindir. Mürşit olmak için de toplumun örf ve âdetlerini tanıyan, muhafaza eden, sorunları çözmeye muktedir, bilgi ve ahlaklı bir şahsiyet olmak şarttır.⁷⁰

Tasavvuf ehline, gerçek mürşit Hz. Muhammed'dir. Diğer mürşitler, onun manevi mirasını elde etmeğe muvaffak olmuş kişilerdir.⁷¹ Yöredeki Alevilere göre, Hz. Muhammet mürşit, Hz. Ali ise pir veya rehber olarak kabul edilir. Bugün

⁶⁷ Bkz. Cafer Solgun, *Dersim..Dersim*, İstanbul, 2011, s.69.

⁶⁸ Bkz. Solgun, *a.g.e.*, s.70; Gölpınarlı, *a.g.e.*, s.277-278.

⁶⁹ Veli Akkılıç, Kızılca köyü, 1936, Okuryazar.

⁷⁰ Solgun, *a.g.e.*, s. 70.

⁷¹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara, 1997, s.527.

cemlerde postta oturan dedeler, onları temsilen o makamda bulunurlar. Bektaşilerin, Bektaşiliğe giriş töreninin sonunda okudukları “ikrar tercemanı”nda;

“Sıdk ile ikrar verip bel bağladım erenlere,

Mürşidim oldu Muhammed, rehberimdir Murteza” beyti, bu inancı yansıtır.⁷²

Sonuç itibariyle Alevî gelenekte önemli bir yer tutan dede, soyu Hz. Peygambere kadar ulaştırılan (evlâd-ı resûl), bağlıları arasında önemli bir mevkie sahip, bilgili, görgülü, ağzı dualı, sosyal hayatın her alanında etkisi olan, cem törenlerini idare eden, yeri geldiğinde bağlıları arasındaki problemlere çözüm getiren ve hatta müeyyide uygulayabilen bir şahsiyettir. Bugün için konumları tartışmalı da olsa geleneğin temsilcileri ve taşıyıcıları olarak Alevilikteki belirleyici rolleri sürmektedir. Tercan yöresinde kendileri için en çok kullanılan kavram dede olmakla birlikte, seyyid ve pir kavramları da kullanılmaktadır.

B. DEDELİK KURUMUNUN TARİHİ SEYRİ

1. Eski Türk İnançları ve Dedelik

a) Eski Türk Dini ve Şamanizm

Türklerin İslam dinine girmeden önce Uzakdoğu dinleri ve Şaman kültürüyle hemhâl olduğu bilinen bir gerçektir. Doğayla iç içe geçmiş ve bazı figürlerini de kült haline getirmiş olan Türklerin İslam’a girmesinde Ehl-i Beyt neslinin büyük etkisi vardır. Bu bağlamda kendilerine İslam’ı anlatan ve sevdiren din ulularını ve anlattıklarını kendi kültürleriyle harmanlayan özellikle Aleviliğe ait inançların kökleri, bazı araştırmacılar tarafından Şamanizm’e kadar dayandırılır.⁷³

Tunguz dilinden alındığı kabul edilen Şaman sözcüğü, büyücü, kâhin, yani gizli şeyleri bilen, gaipten haber veren anlamına gelmektedir. Dinsel ayin ve törenleri yöneten kişiye eski Türk kavimlerinde genellikle ‘kam’ deniliyordu.⁷⁴ Sosyolog Ziya Gökalp’a göre, “Şaman” kelimesi bu kelimedenden doğmuştur. Şamanizm, eski Türklerde dinlerinin adı değil, kehanetin ve ruh hekimliğinin, sihre ilişkin

⁷² Gölpınarlı, *a.g.e.*, s.242.

⁷³ Bkz. Mehmet Dikici, *Türklerde İnançlar ve Din*, Ankara, 2005, s.409; Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara, 1986, s.67.; Yusuf Ziya Yörükan, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*, İstanbul, 2006, s.63.

⁷⁴ Bkz. Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi*, İstanbul, 2010; Jean Paul Roux, Türkçesi: Aykut Kazancıgil, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, İstanbul, 1998, s.51.

sistemlerinin adıdır.⁷⁵ Kelimenin öz anlamı itibariyle Şamanizm'e din demek mümkün görünmemektedir.⁷⁶ Dolayısıyla eski Türk dinini Şamanizm'e indirgemek hatalıdır, çünkü bu dinin boyutları Şamanizm'i aşmaktadır.⁷⁷

Niyazi Öktem bu konuda, Türklerin Müslüman olmadan önceki inanç sistemlerinde Şamanizm'in önemli bir yer tuttuğunu ancak büyük bir bölümünün doğrudan Müslümanlığa geçmediğini söyler. Öktem'e göre, Orta Asya'dan Batı'ya göç sürecinde Türklerin önemli bir bölümü Mazdeist, Manihaizm ve Nesturi Hıristiyan olmuştur. Maverâünnehir ve İran'da Mani dini ve Mazdeizm çok yaygındır. Örneğin Uygur Türkleri M.S.762 yılında resmi din olarak Manihaizm'i kabul etmişler ve XII-XIII. yüzyıla, Müslüman oldukları tarihlere kadar bu inancı korumuşlardır. Anadolu'da Şamanistik unsurları görmemek mümkün değildir, ancak bu uygarlığı sadece Şaman kültürüne indirgemek yeterli bir analiz olamaz.⁷⁸

Tercan'da yoğun olarak bulunan Baba Mansurlular, atalarının Hacı Bektaş'la birlikte Rum illerine gelen Seyyid Mahmut Hayrani'nin oğullarından biri olduğunu söylediler. Rivayete göre Baba Mansur, Anadolu Selçukluları döneminde kardeşi Kureyş ile birlikte sınamalara uğramış, gösterdiği başarıdan dolayı Adıyaman yöresinde yurt edinmesi sağlanmıştır. Anlatılan bir keramete göre, Baba Mansur cansız duvarı yürüttüğü için canlıyı yürüten Kureyş karşısında mürşit olmuştur. Bundan dolayı yörede Baba Mansur ocağından olanlar, Kureyş ocağı mensuplarının pirleri kabul edilir.

Görülüyor ki gerek Alevî gerekse Sünnî zümrelerde hala izlerini görmek mümkün olan Eski Türk Dinini Şamanizm'e indirgemek mümkün görünmediği gibi, gelenek ve inanç haline gelmiş bazı unsurlardan dolayı Türklerin kadim uygarlığını Şamanizm'e bağlamak da mümkün görünmemektedir. Tercan'da Alevi köylerinde eski Türk unsurlarına ve uygulamalarına rastlamak mümkün. Örneğin, Esenevler köyünde girdiğimiz bir ocak evinin girişinde at nalı gördük. Evleri, nazar boncuğu, tütsü, otantik kıyafet ve sergiyle doluydu. Etnik olarak kendilerinin öz be öz Türk olduklarını ifade ettiler. Buradaki Alevi vatandaşlar, kendilerine Kürt denilmesini de kabul etmiyorlardı.

⁷⁵ Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul, 1998, C.I, s.40–117.

⁷⁶ Nergishan Tekin, *Türklük ve Alevilik-Bektaşilik*, İstanbul, 2011, s. 102.

⁷⁷ Harun Güngör, "Türk Alevi-Bektaşî İnanışlarında Şamanlığın İzleri", *Erdem Dergisi*, S.22, s. 238.

⁷⁸ Bkz. Niyazi Öktem, *Türkiye'de Aleviler, Bektaşiler, Nusayriler*, İstanbul, 2004, s. 227.

Bu konuda Ali Dağdelen Dede şunları söyledi: “Hepimiz Orta Asya’dan gelmiş Türkmenleriz. Bize Kürt denmesi doğru değil. Aleviler, Yavuz’un hışmından sonra dağ köylerine çıkararak koşullar gereği Kürtçe öğrenmişler ve konuşmuşlardır. Hâlâ da konuşanlar vardır, ancak ben şahsen bir Alevi dedesi olarak Kürtçe bilmem. İnancın dille ilişki kurularak anılması doğru değil.”⁷⁹

Yöreyle yakın bir yerde Büklü Dede olarak bilinen dergâhın dedelerinden Binli Büklü’ye göre; Aleviler, tamamen Türk’tür. Oğuz-Türkmen boylarından gelmişlerdir. Kürtlük meselesi biraz da son zamanlardaki siyasi hareketlerle ilgilidir. Alevilerin Kürtlerle zerrece ilgisi yoktur. Bir dönem, ideolojik olarak gençler kullanılmıştır. Son dönemde bayağı bir düzelme vardır. Aleviler, öz be öz Türk’tür ve Kürt olma şansları yoktur. Dersim’deki Alevilerin tamamı Türkmen’dir. Ancak dedeler seyid olmaları itibarıyla Arap’tır.⁸⁰

Bizim de kanaatimiz odur ki Alevilerin Kürtlerle ve Kürtlükle bir ilgisi yoktur. Konuştıkları Kürtçe ve Zazaca dili, tamamen buldukları şartların bir gereği olarak ortaya çıkmıştır. Kaldı ki katıldığımız cem törenlerinde yaptıkları ritüellerin, okudukları nefes ve deyişlerin dili hep Türkçe olmuştur. Yine Alevi-Sünni karışık olarak yaşayan köylerde gördüğümüz kadarıyla, yaşanan örf ve adetler, gelenekler hep aynı olup değişiklik söz konusu değildir. Bunun yanında Sünni kesimin kendileri için kullandıkları ‘Kürt’ ifadesi oldukça rahatsız edicidir. Bu ifade, Aleviler için biraz da mezhebi farklılığı öne çıkaran ötekileştirici ve bilim dışı bir kavramdır.

Öbür yandan Aleviliğin Eski Türk Dininden öğeler barındırdığı açıktır. Bu öğelerin, Sünni kesimde de mevcut olduğu dikkate alınırca, Aleviliği tamamen Şamanizm uzantısı bir inanç olarak görmek ve göstermek yanlış olur, kanaatindeyim. İnancın biraz içine girildiğinde ve ritüellerine bakıldığında İslami öğelerin ağır bastığı ve tasavvufi/mistik yorumun egemen olduğu görülecektir.

b) Şaman/Kam, Dede/Baba

Alevi/Bektaşî geleneğinde din önderi sayılan dede/babaların, Şamanizm’deki Şaman-Kam gibi kutsal kişiliklerin uzantısı olup olmadığı meselesi araştırmacıları

⁷⁹ Ali Dağdelen, a.g.g.

⁸⁰ Binali Büklü, Doğanpınar Köyü, 1965, Ortaokul.

ikiye bölmüştür. Irene Melikoff, Ahmet Yaşar Ocak, Mehmet Eröz gibi bazı araştırmacılara göre Alevi dedeleri, Şamanların İslamî versiyonlarıdır. Şamanlarla Dedeler arasında organik bağ kuran bu görüşe göre, Şamanlar da Orta Asya’da çoğu zaman hem dini bir reis, hem de kabilesinin şefi durumundaydılar.⁸¹

Türklerin İslam’ı kabul sürecinde bir kısım Türkmen topluluklar, Müslüman olduktan sonra da bazı eski inanç ve geleneklerine bağlı kalmışlar ve bunlarla bağlantılı merasimleri uygulamayı sürdürmüşlerdir. Bu toplulukların dini önderleri olan “dede” ve “baba”ların konumları itibariyle hem birer Müslüman din adamı, hem de birer şaman izlenimi vermişlerdir. Dolayısıyla, yaşadıkları hayat şartlarına bağlı olarak bu topluluklar, İslamiyet’i bütün incelikleriyle özümseme imkânı bulamamıştır.⁸² Irene Melikoff’un “İslamlaşmış Şamancılık” olarak nitelendirdiği bu yapıda, Bektaşiler, yüzyıllar içinde düzenli bir tarikat oluşturmuşken, Aleviler ise atalarından miras aldıkları gelenek ve görenekleri sıkı sıkıya yaşamış ve imkânsızlıklardan dolayı eğitimsiz kalmışlardır.⁸³

Şehir hayatı dışında kalan ve medrese gibi nimetlerinden yararlanamayan bu göçer toplulukların önemli bir kısmı, yüzeysel bir İslamiyet’in görünüşü altında Orta Asya’dan getirdikleri eski dini inanç ve geleneklerini devam ettiriyorlardı. Bunları yaparken “dede” unvanlı şahsiyetler kendilerine öncülük ediyorlardı. Safevi devleti kurulduktan sonra da bu dedeler, İran’dan gelen Moğolların kam ve şamanları gibi itibar sağlamışlardı. Şah İsmail ve Tahmasb’ın oğullarından her birinin lalası atabeğ (atalık) olduğu gibi, dedesi de vardı. Bu dedeler hemen her bakımdan eski kam ve şamanların devamı gibi görülüyorlardı.⁸⁴

Alevi akademisyen Ali Yaman’a göre de dedeliğin kökenini salt İslamiyet içersinde aramamak gerekir. İslam Dininin doğduğu yer olan Arabistan’da ve

⁸¹ Bkz. Nergishan Tekin, *Türklük ve Alevilik-Bektaşilik*, İstanbul, 2011, s.265; Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul, 2008, s. 241; Cemal Şener, *Şamanizm-Türklerin İslamiyet’ten Önceki Dini*, İstanbul, 2003, s. 9 vd; Mehmet Eröz, *Eski Türk Dini ve Alevilik Bektaşilik*, İstanbul, 1992; Irene Melikoff, *Kırklar’ın Cem’inde*, İstanbul, 2007.

⁸² Bkz. Metin Bozkuş, “Sivas Yöresi Aleviliğinden Türkiye’deki Alevilik Tartışmaları Üzerine Bir Analiz”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, Ankara, 2010, C.XII, s.264 vd.

⁸³ Irene Melikoff, *a.g.e.*, s.20.

⁸⁴ Bkz. Mehmet Eröz, *Eski Türk Dini ve Alevilik Bektaşilik*, İstanbul, 1992, s.76 vd.; Ahmet Yaşar Ocak, *Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul 1983; Metin Bozkuş, *Türklerin İslamiyeti Kabulü ve Aleviliğin Türkler arasında Yayılması*”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sivas, 1998, sayı: 2, s.409- 419; Murat Okan, *Türkiye’de Alevilik*, Ankara, 2004; Kutluay Erdoğan, *Alevilik-Bektaşilik*, İstanbul,1993, s. 13–17.

Türkiye dışındaki Müslüman ülkelerde ne sazı, ne semah gösterilerini, ne de kadınlı erkekli cem törenlerini göremeyiz. Kökeni İslam öncesine dayanan bu unsurlar, Aleviler eliyle, birtakım İslami motiflerin eklenmesiyle günümüze taşınmıştır.⁸⁵

İlahiyatçı akademisyen M. Saffet Sarıkaya'ya göre, geleneksel Türk dininde aile babası ve aşiret başkanı olan “Hakan” ve “Kam”, belli dini otoritelere sahip kişiler olarak belirmiştir. İrsiyet esasına bağlı olarak yetişen kamlar toplu halde yapılan ayinleri idare ettikleri gibi, doğum, ölüm, hastalık gibi durumları da kontrollerine almışlardır. Kamların yanında büyü ve sihirle uğraşan “Şaman”lar, Uygur’larda “Bahsı”lar, yağmur yağdıran “Yadacı”lar, kamlardan farklı bir misyona sahiptirler. Ruhlar âlemiyle temas sağlayarak insanların işlerini düzenlemeyi gaye edinen, bunun için de bir vecd ve istiğrak uzmanı olarak karşımıza çıkan şamanlar, pratik tecrübeleriyle çoğu kez kamların faaliyet alanına girerler. Bu nedenle geleneksel Türk dinindeki dini ayin ve ritüel ortamında Şamanizm’in tesirlerini görmek mümkündür.⁸⁶

Ahmet Yaşar Ocak'a göre ise, Kam-Ozan yahut Batılı deyimle kendilerine Şaman denilen ve kopuz çalan dini-siyasal reisler, yazıya geçmemiş mitolojiyi en iyi bilen, onu kendilerinden sonrakilere taşıyan kişilerdir. Bunların yanına, VIII. yy'da Uygurlar başta olmak üzere, muhtelif Türk boylarının Budizm ve Manihaizm gibi, biri Hind’li, diğeri İran’lı olmasına rağmen, Türk boylarına İran ve daha çok Çin aracılığıyla nüfuz etmiş iki dinin kabulüyle, Şamanlıktan bu dinlerin rahipliğine geçen yeni tipler eklenmiştir. Şamanizm’i sürdüren pek çok Türk boyunun yanında, Şamanlıktan Budist yahut mani rahipliğine dönen bu yeni şeflerin yönettiği pek çok muhtelif kabileler de bulunuyordu.⁸⁷

İzzettin Doğan, Alevilik-Bektaşiliğin tarihi arka planını bu şahsiyetlerde arayan Ocak'a katılmamaktadır. Doğan, bu konuda şunları ifade eder:

“Osmanlı tarihinde padişah tuğrasını taşıyan fermanlarla dede dediğimiz kişilere hazineden ikramlar yapılmıştır. Bu, dede kimliğinin tanınmasından kaynaklanmıştır. Bu kadar belge ortadayken bu belgeleri bir tarafa bırakıp da boylarının başında bulunan Budist rahipleri göçsel yolla gelmiş ve daha sonra bir

⁸⁵ Bkz. Yaman, *a.g.e.*, s.23.

⁸⁶ M. Saffet Sarıkaya, *Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı*, İstanbul, 2003, s. 86.

⁸⁷ A. Yaşar Ocak, *Türkiye’de Aleviler, Bektaşiler, Nusayriler*, İstanbul, 2004, s. 389.

transformasyon geçirmişlerdir diyebilmek için binlerce resmi belgenin çürütülmesini sağlayacak başka belgeler gerekir. Ayrıca Avrupa’da genellikle orijinal olmak için ileri sürülen, varsayılan tezlerle ortaya çıkıp belgeleri yokmuş gibi kabul etmek, bilimsel bir yaklaşım değildir. Söylediğim belgeleri taşıyan, kendilerine miras gibi bırakılan ve onları koruyan aileler vardır.”⁸⁸

Tercan’daki dedelere bu tür belgeleri sorduğumuzda çok açık cevap veremediler. Kimi dedeler, bu belgelerin başka bölgelerde olduğunu söylerken; kimi dedeler de baskı dönemlerinde atalarının korkudan bu belgeleri ve vesikaları yaktıklarını ya da gömdüklerini, gömülenlerin ise zamanla çürüyerek okunamayacak duruma geldiğini söylediler. Bazı dedeler ise, bu belgelere hile karıştığını dolayısıyla bugün bunlara gerek kalmadığını, bu noktada önemli olanının kişinin şahsiyeti, yaşantısı ve şahitler olduğunu söyledi.

Görüldüğü gibi Alevi inancının dini önderleri sayılan dedelerle, Şamanizm inancının dini reisleri olan Şamanlar arasında ilginç benzerlikler vardır. Dinler ve kültürler arasında her zaman etkileşim olabileceği gerçeğinden hareketle, yeni bir dine girerken eski inanç ve alışkanlıklarını bırakmak istemeyen bu zümrelerin zamanla her iki inancı mezcederek İslami bir kalıba oturttukları anlaşılmaktadır. Yöredeki dedeler bu hususta, kendilerinin Ehl-i Beyt eliyle İslam’a giren Horasan erenlerinin neslinden geldiğini söyleyerek İslamiyet’in özünün kendi yaşadıkları yol olduğunu belirtmişlerdir.

2. İslamiyet Sonrası Alevilik ve Dedeler/Babalar

İslamiyet’in tasavvuf yoluyla kabulü sonucunda Şamanlar, Türkmen babaları haline geçtiler. Bugünkü dedelerin mensup oldukları ocaklar, XIII. yüzyıl Anadolu’suna göçlerle gelip muhtelif yerlere yerleşen Dede Garkın, Hacı Bektaş, Sarı Saltık vb. Türkmen babalarının soyundan gelirler. Onlar da tıpkı Şamanlar gibi kabilelerinin yöneticileri idiler ve kabileleri de genellikle onların isimlerini taşıdı. Şah İsmail, Aleviliği organize ederken, dedelik kurumunu da bir tarikat şeyhinin yetki ve hüviyetiyle donatmıştır. Ayrıca onları Hz. Ali soyuna dayandırırken ellerine birer siyâdetnâme (seyyidlik belgesi) verip hepsini kendine bağlamıştır. Böylece

⁸⁸ Bkz. İzzettin Doğan, *a.g.e.*, s.414.

Dedelik kurumunu kutsal bir yapıya kavuşturarak bugünkü bildiğimiz dedelik kurumunun teşekkül etmesini sağlamıştır.⁸⁹

Türklerin yoğun olarak yaşadıkları Maverâünnehir denilen yerler ve Horasan bölgesinde daha çok göçebe/yarı göçebe halinde yaşayan Türkmen boyları kitabî İslam'dan daha çok şifahî ve eski inançlarını da kısmen muhafaza eden bir dinî hayatı tercih etmişlerdir. Yerleşik hayatı ve kitabî Müslümanlığı tercih eden Türkmenler ile bu boylar arasında zamanla derin yorum farklılıkları oluşmuştur.⁹⁰

Anadolu'da XIII. ve XIV. yüzyıllarda önemli fonksiyonlar icra eden ve XVI. yüzyılda Anadolu'daki çoğu mürşit ocaklarının dini referansı olacak olan Vefâî dervişleri de vardı. Abdal Kumral, Abdal Mehmet ve Abdal Musa gibi Rum abdalları bir anlamda ilk Bektaşiler sayılabilecek Kalenderi, Vefai ve Haydari dervişleri idiler. Ortak özellikleri olarak kuvvetli bir Hacı Bektaş bağlılığı söz konusuydu.⁹¹ Nam-ı diğer Pir-i Türkistan olan Ahmet Yesevi, göçebeler arasında İslam'ı yayan ve Türkmen boylarının inançlarını yönlendiren ilk Türk sufisidir. Hacı Bektaş Veli de göçebe Türkmen halkının yanında yer almış ermiş bir sufidir.⁹²

Günümüz yazarlarından araştırmacı İsmet Zeki Eyüboğlu'na göre, Anadolu Aleviliğini ve dolayısıyla dedelik kurumunu Asya'ya bağlayarak Yesevilik'le ilgisini kurmak yüzyılımızın başlarında gündeme getirilmiştir. Özellikle Bektaşilikle ilgili çalışmaların başlatıldığı ve tasavvuf akımının ilgi odağı olmasıyla ortaya çıkan bu Asya öyküsü sağlıklı, bilimsel bir tabana dayanmamakta, yüzeysel bir varsayım gibi görünmektedir.⁹³

Benzer görüşlere sahip olan çağdaş yazarlardan Rıza Yürükoğlu'na göre, Yesevilik, Sünni eğilimli bir tarikattır ve dede ocaklarının serçeşmesi kabul edilen Hacı Bektaş Veli'nin bu tarikatla hiçbir ilgisi yoktur.⁹⁴ Hadiseye sınıf mücadelesi

⁸⁹Bkz. Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, 1990, Ankara, s.256–257; Kutluay Erdoğan, *Alevilik-Bektaşilik*, İstanbul, 1993, s.13–17.

⁹⁰ Bkz. Harun Yıldız, *Anadolu Aleviliği*, Ankara, 2004, s. 41 vd; Cenksu Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*, Ankara, 2010, s. 88 vd.

⁹¹ İlyas Üzüm, *Günümüz Aleviliği*, İstanbul, 1997, s.7; A.Yaşar Ocak, *Geçmişten Günümüze Alevi-Bektaşî Kültürü*, Ankara, 2009, s.18; Eyüp Baş, *Ahmet Yesevi'nin Bektaşilik, Alevilik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 52/2(2011), s.s. 21–53.

⁹² Mehmet Demirci, "Tarihten Günümüze Ahmet Yesevi", *Türk Yurdu Dergisi*, 88. Alevilik Özel Sayısı, s.s. 41–44.

⁹³ Bkz. İsmet Zeki Eyüboğlu, *Sömürülen Alevilik*, İstanbul, 1991, s.44.

⁹⁴ Bkz. Rıza Yürükoğlu, *Okunacak En Büyük Kitap İnsandır*, İstanbul, 1998, s.225.

penceresinden bakan yazara göre, Hacı Bektaş, Anadolu'ya gelince hiç vakit kaybetmeden Ali sevgisiyle dolu köylü devrimcisi Babailerle bağlantı kurmuş ve daha sonra Baba İlyas'ın halifesi olmuştur.⁹⁵

Erzincan'da görüştüğümüz Ahmet Yesevi'nin kardeşi Şih (Şeyh) Hasan neslinden olan Ünsal Tanrıverdiye'ye göre, Hoca Ahmet Yesevi, Şih (Şeyh) İbrahim'in oğludur. Aksu sancağına bağlı Seyran köyü 1050 doğumlu olup 1167 yılında ölmüştür. Babası öldüğü zaman 7 yaşında imiş. Geber Şahnaz adında bir ablası varmış. Ahmet yedi yaşında iken Hızır ile konuşurmuş. İmam Rıza'nın torunu Arslan Baba, Muhammed'den kalan hücceti Şih Ahmet Yesevi'ye vermiştir. Kardeşi Şih Hasan, Sultan Alaatin Keykubat'ın askerlerine komutan olarak hizmet ettiğinden talipleri olmamıştır. Yolu kardeşi Şih Ahmet Yesevi sürdürmüştür.⁹⁶

Sonuç olarak, Türklerin İslamiyet'e yeni girdikleri bir dönemde, Türkmen adı verilen konar-göçer topluluklar, eski inanç ve kültürlerinin etkisinde kalarak Müslümanlığa girmişlerdir. Bu inanç ve geleneklerini İslam dinine uygun bir tarzda yorumlayarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Daha önce 'kam', 'şaman' adını verdikleri dini reisler yerini 'dede' ve 'baba'lara bırakarak, kitabi İslam'dan ziyade şifahi kültüre dayanan; daha serbest; söz, saz ve sohbeta dayalı bir dini yaşayışı benimsemişlerdir. Bu bağlamda, onları olduğu gibi kabul edip sıkmadan, daha serbest ritüellerle hareket etmelerini sağlayan Ahmet Yesevi ve yetiştirdiği dervişlerin, Anadolu'nun İslamlaşma ve Türkleşme sürecinde önemli katkıları olduğunu unutmamak gerekir.

a) Geleneksel Açıdan Dedelik:

Dini lider olarak dedenin sosyal görevi, Alevi geleneğin dokusunu oluşturmaktır. Dede, merasimler yanında Aleviliğin dokusunu belirleyen kültür, norm ve değerlerini canlı tutmak suretiyle, sosyal yapıya işlerlik kazandırır. Örneğin, musahiplik, Alevi kimliğinin ilk kademesini ve olmazsa olmazını teşkil eder. Eğer bir kimsenin musahibi ölmüşse, musahipsiz kalır. Ancak, mürşidi izin verirse yeniden musahiplik seçeneğine kavuşabilir. Böylece, yeniden musahip olma şansını

⁹⁵ Bkz. Yürükoğlu, *a.g.e.*, s.225;vd.; Krş. için bkz. Esat Korkmaz, *Alevilik ve Aydınlanma*, İstanbul, 1997, s.114; John Kingsley Birge, Çeviri; Reha Çamuroğlu, *Bektaşilik Tarihi*, İstanbul, 1991, s.33; Rıza Zelyut, *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik*, İstanbul, 1992, s.214.

⁹⁶ Ünsal Tanrıverdi, *Keklikkayası Köyü*, 1936, Ortaokul.

elde eden kişi, her zaman ilişi kurabileceği bir yol arkadaşına kavuşmuş olur. Toplumda yeniden var olma, aynı zamanda Aleviliğin s¼rekliliđi anlamını taşır. Burada en b¼y¼k rol “m¼rřit” stat¼s¼nde bulunan dini lider eliyle gerçekleşebilmektedir.⁹⁷

Geleneksel Alevi anlayışta, ocakzade dedeler her yıl d¼zenli bir şekilde kendilerine bağlı k¼ylerdeki taliplerini ziyaret ederler. Bu ziyaretler genellikle hasat zamanı dışındaki kiş aylarına denk getirilir. Dede, bir yere geldiğinde peyik (davetçi) adı verilen kişi evleri dolaşarak dedenin geldiğini ve cem t¼reni yapılacağını haber verir. K¼ydeki evlerden biri cem t¼reni için hazırlanır. Bu cem t¼reni (g¼rg¼ cemi) cuma gecesi, t¼m taliplerin katılımıyla gerçekleşir. G¼rg¼-sorgu ayini yaparlar, taliplerden musahip kavline girmeyenleri musahip kavline alırlar; Cem’de on iki hizmet sahipleri çağrılır ve hizmetler yerine getirilir. Bahar gelince herkes tarlasıyla, ekiniyle meşgul olacağından dede de k¼y¼ne gider. Bu y¼zden aleviler arasında, “çiğdem bitti, dede yitti” deyimini meşhurdur.⁹⁸

Kendisine geleneksel dedeliği sorduğumuzda İsmail Akkılıç dede şunları s¼yledi: Dede k¼ye gelmeden haberi gelir, herkes hazırlığını yapardı. K¼ye geldiğinde ise sevinçle karşılanır, bir talibine misafir olurdu. K¼y¼n en b¼y¼k mekânında cem yapılırdı. Bu mekân, bazen ev damı olur, bazen de ahır, samanlık gibi yerler olurdu. Buralar g¼zelce silinip s¼p¼r¼lerek cem yapmaya uygun hale getirilirdi. En önemli cem olan g¼rg¼ cemi (Dar-ı Mansur), senede bir defa mutlaka yapılır; taliplerin hepsi sorgu sualden geçirilirdi. K¼sk¼n, kırgın, dargın varsa barıştırılır, razılık alınır, oyle ceme geçilirdi.⁹⁹

Bilgili, g¼rg¼l¼ ve yetişmiş bir dede, bir m¼rřid-i kâmil olarak talibinden sorumludur. O, bir ocakzade olarak talibinin sıkıntısını øđrenip giderebilmeli, varsa hata ve kusurlarını mahşere bırakmadan pir divanında halledebilmelidir. Ç¼nk¼ Pir divanında, “D¼kt¼đ¼n varsa doldur, ağlattığın varsa g¼ld¼r, aldığın varsa ver.” şeklinde razılık esasına dayalı kural geçerlidir.¹⁰⁰

⁹⁷ Bkz. T¼rkdođan, *a.g.e.*, s.495.

⁹⁸ Yaman, *Kızılbaş Alevi Dedeleri*, s.57; G¼lpınarlı, *a.g.e.*, s.85.; Cem t¼reni için bkz. İlyas Üz¼m, *Tarihsel ve K¼lt¼rel Boyutlarıyla Alevilik*, İstanbul, 2008, s.151 vd; H¼seyin Bal, *Alevi İşlam Yolu*, İstanbul, 2004, s.49 vd.; Mehmet Yaman, *Alevilikte Cem*, İstanbul, 2003.

⁹⁹ İsmail Akkılıç, *Kuzuøren K¼y¼*, 1935, İlkokul.

¹⁰⁰ Yaman, *a.g.e.*, s.181.

Cem kurumunun dinsel işlevi ön planda olmakla birlikte, sosyal ve eğitsel yönü de göz ardı edilemez. Cem ibadetindeki dualar büyük ölçüde Türkçedir.¹⁰¹

Ceme başlamadan önce, talipler arasında herhangi bir husumeti veya problemi olanlar varsa giderilmeye çalışılır. Dede taliplerine ısrarla, herhangi bir problemi olup olmadıklarını, birbirlerinden razı olup olmadıklarını sorar. Varsa gidermeye çalışır; küskün olanlar barıştırılır, hatalı olanlar cezalandırılır. Ancak bu merhaleden sonra cem törenine başlanır. Yani bir anlamda dede, yargıç görevi üstlenmiştir. Bu haliyle Aleviler, dedelerin eliyle yüzyıllar boyunca dışa kapalı sorunlarını kendi içlerinde halletmeye çalışmışlar, inanç ve geleneklerini bu şekilde muhafaza etmişlerdir.

Alevi geleneğinde, dedelere, yaptıkları bu hizmete karşılık, “niyaz”, “yol hakkı”, “hakkullah” adıyla hediyeler verilir. Alevilikte fitre, zekât yoktur ancak dedenin yaptığı hizmete karşılık hakkullah vardır. Yılda bir defa, pirinin dar’ına duran talip gönlünden geçeni ona verir. Bu, para ve mal cinsinden olabilir. Burada herhangi bir oran veya zorlama yoktur. Bu uygulama, günümüzde oldukça tartışmalı olmakla birlikte hâlâ uygulandığı yerler vardır.

Cafer Yıldız dede bu konuda şunları söyledi: Buna rıza lokması da denir. Bunun belli bir ölçüsü yoktur, talip gönlünden geçeni verir. Vereceği sırada kalkıp dar’a durur, dedeye bunu açıklar; dede de hiç bakmadan alır cebine koyar. Haram yiyenin lokması alınmaz. Hırsızlık çok ağır bir suçtur, dolayısıyla hırsızlığı bilinen birinin lokması da kabul edilmez. Dede aldığı lokmanın bir kısmını dergâha bırakır, bir kısmını ihtiyaçlı olanlara verir, kalan kısmını kendisi alır.

Dedeler, üzerlerine vazife olan halkı irşat görevini hakkıyla yerine getirmek zorundadır. Çünkü Hz. Muhammed ve Hz. Ali’nin birlikte inşa ettiği bu kutlu yolun mirasçıları onlardır. Görevini tam yapmayan dede, yolun kuralı gereği suçlu (düşkün) olur ve dedelikten atılmalıdır.¹⁰²

“Bir pir ocağında birkaç tane genç türese, onların içlerinden birini ulu bilip pir saymaları gerekir. Talipleri görüp soracak, o pir olur. Ancak, pirin de başka oaktan el alması gerekir. Kimileri “veliler birbirlerini göremez” gibi bir düşünce

¹⁰¹ Cem töreninin tarihi arka planı ve Kırklar Cemi konusunda ayrıntı bilgi için bkz; A.Yaman, *Dedelik ve Ocaklar*, s.98.

¹⁰² Yaman, *a.g.e.* s. 170.

ileri sürmüşlerdir. Ancak, velilerin kökü, atası birdir. Dolanıp bir yere gelinir. Kökünde kişinin kendi kendini arıtması gerekir. Kişi kendi kendine sahip olmayınca pîr rehber doğru yola sokamaz.”¹⁰³

Gerek buyruklar, gerekse dedelerin kendi ifadelerinden de anlaşıldığına göre, geleneksel anlamda dedelik, mürşitlik makamıdır. Bu makamda olan dede, öncelikle kendini çok iyi yetiştirmeli, taliplerine örnek bir şahsiyet olarak yardımcı olmalı, yanlarında bulunmalıdır. Bu anlamda, cem törenleri çok iyi fırsat olarak değerlendirilerek taliplerin her türlü sıkıntısı masaya yatırılmalı, çözüm yolları bulunmalı, özellikle yeni neslin ahlaklı, erdemli şahsiyetler olarak yetişmesi için gayret sarf edilmelidir.

Geleneksel Aleviliğin, yerini modern şehir Aleviliğine bıraktığı şu dönemde dedelerin misyonu da değişmiştir. Artık eskisi gibi köy köy dolaşan dede profili yerine, şehirdeki cemevlerinde kendi taliplerini veya başka talipleri gören dedeler, hakkullah yerine kurumların belirlediği hizmet bedelini almaktadır. Buna karşılık, bu kurumlarda organize edilen sünnet, cenaze, can aşı, cem töreni vb. etkinliklerde aktif olarak yer almakta, kurum yöneticileriyle paralel hizmet vermektedirler.

Bu bağlamda, dedeler tarihi misyonlarını da hatırlayarak modern hayatın sorunlarıyla boğuşan talipleriyle yakından ilgilenmelidir. Ahlaki yozlaşma ve inanç buhranının had safhaya ulaştığı günümüzde, cemevlerinde yeni nesle yönelik eğitici ve yetiştirici etkinlikler yapılabilir. Saz kursları ve Semah kurslarının yanı sıra, Kur'an ve Dini Bilgilerin yer aldığı kurslar açılabilir. Bu konularda ve eğitim-kültür konularında, sahasında uzman kişiler davet edilerek konferans ve seminerler düzenlenebilir. Cemevleri, ibadet mekanı olmanın yanı sıra, sosyal ve kültürel aktivitelerin de yapılabildiği mekanlar olarak dizayn edilerek genç kuşaklara hitap edebilmelidir.

b) Tarihi Süreçte Karşılaşılan Sıkıntılar

Siyasi ve ekonomik sebeplerle çoğu kez siyasi erk'le ters düşen Alevi-Kızılbaş zümreler, tarihin çeşitli dönemlerinde dramatik olaylar yaşamıştır. Bu yüzden Alevi toplulukları üst düzeyde birçok yönetici ve düşünürünü yitirmiştir.

¹⁰³ *Buyruk*, Haz. Fuat Bozkurt, İstanbul, 2004, s. 34

Çoğu köyler pirsiz ve rehbersiz kalmıştır. Sancılı bir süreçten geçen Aleviler, kimi zaman dedelerini saklayarak, gizlice cem törenlerini yapmak zorunda kalmışlardır.

Tercan'da görüştüğümüz dedelerin ortak görüşlerinden biri de yakın tarih de dâhil olmak üzere tarihi süreç içerisinde Alevilerin haksızlık ve zulme maruz kalmalarıdır. Özellikle Yavuz Sultan Selim döneminde, kendilerine çok büyük haksızlıklar yapıldığını, binlerce Alevinin kılıçtan geçirilerek sindirildiğini, bunun sonucunda da kendi atalarının gözden irak kuytu yerlere ve dağlara sığındıklarını ifade ettiler.

Musa Art Dede, yakın tarihle ilgili şunları söyledi: Köyümüzde birkaç defa cem töreni basıldı. Götürülüp işkenceye maruz bırakılan insanlar var. Devletin görevlilerinin yaptığı yanlışlar insanları kırdı ve devlete küstürdü. Buradaki hassasiyetleri dikkate almadan söylenen sözler ve yapılan uygulamalar hayal kırıklığı yarattı. Özellikle askeriye'nin tavrı bizi çok üzdü.

Şah İsmail Dede ise şunları söyledi: Eskiden dedelerimiz sakallıydı. Fakat bir dönem, baskınlar oldu, sakalları kesildi, eziyet verildi. Bir dedem vardı, Sansa deresinde yakaladılar, sakallarını kestiler, işkence yaptılar. Bizim için çok büyük iftiralar atıldı, haksız suçlamalar yapıldı.¹⁰⁴

Benzer bir süreç Sünni tarikatlar ve topluluklar için de geçerlidir. Onlar da zaman içerisinde dağılmış, yozlaşmaya maruz kalmıştır. Nitekim tarihin belli dönemlerinde birtakım suçlamalarla din âlimleri tasfiye edilmiş, sürgünler gerçekleştirilmiştir. Kaldı ki resmi ideolojinin Sünnilik tercihi, Sünni Müslümanların inançlarını serbestçe yaşayacakları anlamına gelmiyordu. Aslında öngörülen, 1924 yılında Şeyhülislamlığın yerine kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı eliyle bir anlamda dini kontrol altında tutabilmektir. Yani yeni kurulan rejimin “mızrağı çuvala sığdırmak” pratiklerinden birinin mağduru da Sünni yurttaşlar olmuşlardır.¹⁰⁵

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte dini muhteva ve karşılıklı algılarda önemli bir kırılma yaşanmıştır. Tevhid-i tedrisat kanunuyla birlikte Sünnilerin örgütlü yapısı olan bütün dini eğitim kurumları kapatılmıştır. Bunun sonucunda diğer dini gruplar kadar toplumun çoğunluğunu teşkil eden Sünni Müslümanlar da her türlü dini eğitim

¹⁰⁴ Şah İsmail Deliduman, Gökçe Köyü, 1927, İlkokul.

¹⁰⁵ Bkz. N. Fazıl Kısakürek, *Son Devrin Din Mazlumları*, İstanbul, 2011, s. 167; Cafer Solgun, *Dersim... Dersim*, s.137; Mustafa Armağan, *Türkçe Ezan ve Menderes*, İstanbul, 2010, s. 109.

kanalından ve cemaat yapılanmasından yoksun kalmışlardır. Özellikle 1925 yılında devreye giren Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasına dair kanunun uygulanması kapsamında, camideki ibadetler için geçici olarak bir araya gelme dışındaki her türlü dini cemaatleşme (Tekke, zaviye, dergâh, ocak vb.) yasaklanmıştır.¹⁰⁶

Öbür yandan, Aleviler, Cumhuriyet yönetiminden çok şey bekliyorlardı ancak umduklarını bulamadılar. Tek Parti Yönetimi'nin jandarma dipçığı, çoğunluğu kırsalda bulunan Alevileri hedef alıyordu. Alevilerdeki Osmanlı karşıtlığı üzerinden süregelen merkezi otoriteye karşıtlık, bazı güçler tarafından kullanılarak, tarihin en kanlı olayı olan Dersim hadisesini yaşattı.¹⁰⁷

Burada bir noktanın da altını çizmek gerekiyor. Dedeler başta olmak üzere görüştüğümüz Aleviler, Cumhuriyet ve Atatürk hakkında olumsuz herhangi bir şey söylemediler. Özellikle Dersim konusunda çok büyük dram yaşandığını kabul etmekle birlikte, bu konuda Atatürk'ün müdahil olmadığını, Atatürk'e rağmen operasyon yapıldığını beyan ettiler. Geçmişteki yaşanan acı hatıralara ise, Cumhuriyet'in kazanımları ve demokrasi adına katlandıklarını; Alevilerin ileri görüşlü ve çağa ayak uyduran insanlar olarak bu günleri aşacaklarını söylediler.

Ali Dağdelen Dedeye göre, 677 sayılı kanunla Alevilerin ilgisi yoktur, çünkü tekke ve zaviyeler Alevilerin ibadet yeri değildir. Alevilerin ibadet yeri cemevidir. Hiçbir cemevinde devlete, hükümete karşı bir söylem duyamazsınız, tam tersine dua ve destek duyarsınız. Bunca sıkıntı ve ayrımcılığa rağmen bir Alevi ayaklanması göremezsiniz. Tarihte yaşanan birçok kışkırtma ve provokasyona rağmen Aleviler şiddete başvurmamıştır.

Neticede, tarihin belli dönemlerinde yapılan menfi uygulamalardan Alevi-Sünni her iki kesimde nasibini almış, dini ve sosyal hayatta ciddi rahatsızlıklara muhatap olmuşlardır. Bir tarafta, tekke ve dergâhlar kapatılıp şeyh, derviş, mürşit gibi unvanlar yasaklanırken; öbür tarafta cemevleri, meydan evleri kapatılıp dede, pir, seyyid gibi unvanlar yasaklanarak hizmet alanları daraltılmıştır. Bir tarafta Kur'an okunan ve öğretilen mahaller baskına maruz kalırken, öbür tarafta gizlice yapılan cem ayinleri basılıp ağır cezalar verilmiştir.

¹⁰⁶ Yasin Aktay, "Sosyo-Kültürel ve Politik Yönleriyle Alevilik Üzerine Notlar", Milet ve Nihal Dergisi, S.1, C.4, s.57-76.

¹⁰⁷ Solgun, *a.g.e.*, s.135 vd.

Bu durum da bize gösteriyor ki, her iki kesimin de sorunları özü itibariyle benzer sorunlardır. Muhatap ise kendileri değil, kendilerine bu alanı daraltan sistemin kendisidir. Bu sistemi tıkayan kanallar, ortak akıl ve işbirliği içerisinde ele alınarak çözüme gidilebilecektir.

3. Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Dedelik/Babalık

a) Kurtuluş Savaşında Aleviler ve Dedeler

Tarihin belli dönemlerinde Osmanlı yönetimi tarafından hep kuşkuyla karşılanmış, inanç değerleri küçümsenmiş, zaman zaman baskı ve katliamlara maruz kalmış Alevi-Kızılbaş zümreler, Kurtuluş mücadelesine yürekten destek vermişlerdir. Çünkü onların nazarında adeta Emevi İslam anlayışını temsil eden ve kendilerine zulmeden bir devlet gidecek yerine rahat bir nefes alabilecekleri modern bir devlet kurulacaktı.¹⁰⁸

Aleviler, Mustafa Kemal'in başlattığı bu kurtuluş mücadelesinin, dışta emperyalist güçlere, içte ise Osmanlı düzenine karşı olduğunun farkındaydı. Atatürk de bu mücadelenin başarıya ulaşabilmesi için Alevi kitlenin desteğine ihtiyacı olduğunu biliyordu. Bu nedenle, kendisi bizzat, Hacı Bektaş'ta bulunan zamanın postnişini Cemalettin Çelebi ile görüşmüş ve milli mücadeleye destek sözü almıştır. Alevi ileri gelenleri, Alevi yöreleri, Kurtuluş Savaşına topyekûn katılımında bulunmuşlardır. Kongre hazırlıklarına ve kongrelere aktif olarak katılmışlardır. Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinde yer almış ve canla başla çalışmışlardır.¹⁰⁹ Atatürk'ün milli mücadele günlerinde Hacı Bektaş'ı ziyareti, Alevilerin Atatürk'e ve Cumhuriyet'e sahip çıkmaları sürecini hızlandırmıştır.¹¹⁰

Cemalettin Çelebi'nin vefatından sonra kardeşi Veliyettin Çelebi postnişin olmuş, O da ağabeyi gibi bütün gücü ile Atatürk'ü ve Kurtuluş mücadelesini desteklemiştir.¹¹¹

1.Dünya savaşından beri mücadelenin içinde olan Alevi-Bektaşiler, Bektaşî mücahidin alayı kurmuşlar ve bu birliği Gelibolu'dan Doğu'ya, Kafkasya'ya

¹⁰⁸ Bkz. Baki Öz, *Kurtuluş Savaşı'nda Alevi-Bektaşiler*, İstanbul, 1995, s.23; Cemal Şener, *Atatürk ve Alevilik*, İstanbul, 1994, s.107; Rıza Zelyut, *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik*, İstanbul, 1992, s.286.

¹⁰⁹ Bkz. Zelyut, *a.g.e.*, s.286; Öz, *a.g.e.*, s.24 vd; Şener, *a.g.e.*, İstanbul, 1994, s.53.

¹¹⁰ Abdülkadir Sezgin, *Osmanlı ve Cumhuriyetin Kuruluşunda Bektaşiler ve Günümüzde Bektaşilik*, Köprü dergisi, Bahar-1998, S.62, s.s, 99-112.

¹¹¹ 25 Nisan 1923 tarihli bildirisi için bkz. Zelyut, *a.g.e.*, s.290; Yaman, *a.g.e.*, s. 155.

kaydırmışlardır. Doğu cephesinde kahramanca savaşan bu gönüllü birliği kendilerine örnek alan Doğu Alevileri milisler biçiminde düşmana karşı örgütlenmişlerdir. Bu teşkilatlanma Kurtuluş savaşında da sürmüş, dağılmayan milis güçler yörelerini savunmak amacıyla birliğin ilk nüvelerini oluşturmuşlardır.¹¹²

Alevi yörelerinden Kurtuluş Savaşına tam bir destek ve katılım olmuştur. Kongrelere delege gönderilmiş, meclise üye verilmiş, Kuvay-ı Milliye ve Müdafa-i Hukuk örgütlerinde yer alınmış ve etkin çalışmalar yürütülmüştür. Erzurum kongresine Pülümür'den emekli komiser Abbas Efendi katılmıştır. Kendisi Kemanlı aşiretindendi ve Aleviydi. İlk meclise Doğu illerinden, özellikle Dersim'de Şeyh Hasan'lı aşireti başkanı Hasan Hayri bey, Ferhatuşağı aşiretinden Diyaş ağa, Abbasuşağı aşiretinden Mustafa ağa, Sarı Sultan ocağından Mustafa Zeki bey, Erzincan'dan Abbasuşağı aşiretinden Hüseyin bey katılmışlardır.¹¹³

Osmanlı-Rus Harbinin Sarıkamış'taki bozgun sebebiyle Osmanlı'nın aleyhine gelişmesi Ermenileri cesaretlendirmiş ve yasal olmayan yollara sevk etmiştir. Erzurum'un düşmesinden sonra da Erzincan'da genel bir panik havası yaşanmaya başlamış, akabinde yoğun bir göç dalgası görülmüştür. Ermeniler ise gidişattan gayet memnun olarak durumdan vazife çıkarıyorlardı. Din adamları asli görevlerini bırakmışlar, cemaati itidale sevk edecekleri yerde Müslümanlar aleyhine kışkırtmışlardır. Bir papaz ile militan Taşnak arasında hiçbir fark kalmamıştı. Hepsinin gözünü kan bürümüşü.¹¹⁴

Tercan'da görüştüğümüz kişiler şunları söylediler: Tercan, ilk işgal acısını Rus istilası ile yaşadı. Hayali Ermenistan peşinde koşan Ermeniler, görülmemiş mezalim ve katliam yaptılar. Yörenin insanları, Ermeni vahşetinin kurbanı oldular. Bundan, hayvan ve sürüleri dâhil her şey etkilenmişti. Tercan, Milli Mücadeleye otuz bin insanı ile katılmıştır. Bu arzusunu ise, 1919 Temmuzunda başında bölgeye gelen Atatürk'e bildirmiştir.

Tercan'ın Esenevler köyünden Musa Atmaca şunları söyledi: Çarpışmaların bir ucu da bizim köye dayanmıştı. Burada çok kanlı çatışmalar oldu. Ancak

¹¹² Öz, a.g.e., s.95.

¹¹³ Öz, a.g.e., s.86.

¹¹⁴ Enver Konukçu, *Büyük Güçler ve Ermeni Kıskaçındaki Erzincan'ın Albayrağımıza Kavuşması*, Ankara, 2001, s.75; Ermeni mezalimi için bkz. Ahmet Dumlu, *Belgelerle Ermeniler ve Katliamları, Erzincan*, 2008, s.8; Ersal Yavi, *Doğu Anadolu ve Erzincan*, Ankara, 1994, s.100.

köyümüzdeki keskin nişancılar sayesinde Ermenilerin gözü korktu, hatta daha sonra nişancı köyü demeye başladılar. Bu arada, biz bu mücadeleyi Alevi-Sünni demeden hep birlikte verdik. Birbirimizin elinde, kucağında şehit düştük, gazi olduk. Bu gerçekten hareketle, birlik-beraberlikten ayrılmamalıyız¹¹⁵.

Yöreeye yakın Balaban aşiretinden olan araştırmacı-yazar Vatan Özgül, bu konuda şu tespitlerde bulunuyor:1917 yılı Ekim ayında Rusya'da gerçekleşen devrimden birkaç ay sonra doğu cephesinde Osmanlı ile Rusya arasındaki savaş sona ermişti. Bunun yanı sıra değişen politik yönelimden ve gelişen olaylar ertesinde Ruslar, Osmanlı Ordusu ile işbirliğine dahi gitmişlerdi. Ancak Rusların cepheyi terk etmesinin ardından Ermeniler doğu cephesinde sorun olmaya devam etmişlerdi. Ermenilere karşı yapılan mücadelelerin yoğunluğu Erzincan'dan uzaklaşmış, Erzurum'un doğusu ve kuzeyine doğru kaymıştı. Rus ordusu Tunceli üzerinden Elazığ'a doğru ilerlerken, buradaki aşiretler de milis güçlerine destek vererek Rusların Tunceli'ye girmesine izin vermemişlerdir.¹¹⁶

Yine Özgül'e göre, Kurtuluş Savaşı sürecinde Erzincan ve çevresinde yaşayan aşiret liderlerinin, Osmanlı topraklarının yabancı devletlerce işgallerine, ayrılıkçı kuruluş ve zümrelerin eylem ve tasarruflarına tepki olarak muhtelif zamanlarda telgraflar çektiği anlaşılmaktadır.¹¹⁷

Tercan'da yoğun çatışmaların yaşandığı Kurtuluş Mücadelesine Alevilerin, dedeleri önderliğinde büyük destek verdiği anlaşılmaktadır. Aleviler, bir anlamda kendilerine çok çektiren Osmanlı düzeninden kurtulup yepyeni bir devletin kurulmasıyla rahat bir nefes alacaklarını düşünüyorlardı. Bunun için son bir hamleyle, Sünni kardeşleriyle omuz omuza mücadele vererek düşmanı saf dışı etmek gerekiyordu. Mustafa Kemal Atatürk, bu amaç doğrultusunda çok büyük bir fırsat ve ülkenin karanlıklardan çıkarılması için beklenen kurtarıcıydı. Neticede Tercan, 22 Şubat 1918'de düşman işgalinden kurtarılmıştır. 12 Mart 1918'de, Erzurum'un da kurtarılışı ile daha derin bir nefes alarak normal hayata dönmeye başlamıştır.¹¹⁸

¹¹⁵ Musa Atmaca, Esenevler Köyü, 1951, Lise.

¹¹⁶ Vatan Özgül, *Dimetoka'dan Erzincan'a Bir Alevi Aşiret: Balabanlılar*, İstanbul, 2005, s.88 vd.

¹¹⁷Bkz. Özgül, "Kurtuluş Savaşı Sürecinde Alevi Aşiret Liderlerinin Protesto Telgrafları ve Balabanlılar", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Araştırma Dergisi*, S. 56, s.s, 163–190.

¹¹⁸ Tercan'ın Kurtuluşu için bkz. Konukçu, *a.g.e.*, s.219 vd.

b) Kuruluş'tan 1960'lara kadar Alevilik ve Dedeler

Cumhuriyetin kuruluşunu büyük bir sevinç ve coşkuyla karşılayan Aleviler, sonraki yıllarda umduklarını bulamaları da seslerini çıkarmamışlardır. Ancak 1937'deki Dersim harekâtıyla tam bir hayal kırıklığı yaşayan Alevi zümreler, 1950'li yıllarda Demokrat Parti iktidarıyla tekrar ümitlenmişlerdir.

Ahmet Yaşar Ocak'a göre, Alevilik ve Alevi toplumu, ikinci meşrutiyet döneminde Ziya Gökalp'ın tesirindeki güçlü Türkçülük akımının ilgi odağı olmuş ve bu ilgi Cumhuriyetin ilk yıllarında da sürmüştür. Ne var ki çok büyük beklentileri olan yeni rejim tarafından peş peşe gelen yeni uygulamalar Alevileri hayal kırıklığına uğratmakta gecikmemiştir. Örneğin, yeni kurulan Diyanet İşleri Riyaseti'nin, yalnızca Sünni toplumu dikkate alan bir yapı çerçevesinde teşkilatlanması ve faaliyetlerini yürütmesi, Alevi toplumunun kendini yine dışlanmış hissetmesine neden olmuştur.¹¹⁹

Kırsalda yaşayan Alevi toplulukların en temel dini-sosyal kurumu olan Dedelik, 1950'lere kadar oldukça fonksiyonel olarak, söz konusu toplulukların dini-sosyal, hukuk, eğitim vb. gibi birçok sorun ve ihtiyaçlarına çözüm üretmeyi başaramıştı. Bu tarihten sonra ise bu kurumda bir işlevsizleştirme söz konusudur.¹²⁰

Cumhuriyet'in ilk yıllarında getirilen yasakların ve yaşanan kırımların, geleneksel Alevi-Bektaşî örgütlülüğünü bütünüyle ortadan kaldırmadığı bir gerçektir. Bu süreçte dedeler, babalar, zâkirler, pirlar, rehberler ve mürşitler cemlerini ve hizmetlerini gizlice yürütmüşlerdir.¹²¹

Nitekim bizim de yörede gördüğümüz dedeler benzer şeyleri söylediler. Dedelere göre, gizli saklı da olsa cemler yapılmış, töre ve gelenekler yaşatılmıştır. Özellikle 1950'li yıllarının başları, kendileri için yeni bir umutlanma dönemi olarak görülmüş, fakat bu umut da kısa sürmüştür. Sonrasında başlayan göç hareketleri ve değerlerin yozlaşması, daha büyük karamsarlıklara yol açmıştır.

¹¹⁹ Ocak, *a.g.e.*, s.315–317.

¹²⁰ Y.Mustafa Keskin, "Kentleşme ve Modernleşme Sürecinde Alevilikte Dedelik Kurumu", Ekev Akademi Dergisi, Güz -2009, S.41, s.s., 115-132.

¹²¹ Aykan Erdemir, *Geçmişten Günümüze Alevi-Bektaşî Kültürü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s.169.

Alevi araştırmacı Rıza Zelyut'a göre, Cumhuriyet yönetimi, toplumu genel anlamda modernleştirecek uygulamaları yrrlge koyarken, dergâh, tekke ve zaviyeleri de kapatmıştır. Őeyhlik, dedelik, babalık, dervişlik, seyyidlik kaldırılmış, böylece Alevilerin ve Bektaşilerin geleneksel eğitim kuruluşlarının kapısına kilit vurulmuştur. Sivil kuruluş olan Alevi-Bektaşi dergâh ve tekkeleri, dönemlerinin sosyoloji-teoloji niversiteleri gibiydiler. Alevilerin Cumhuriyet'le birlikte nefes almaları sağlanmıştı ama toplumun laikleştirilmesi uğruna Alevi ibadetleri de sıkı takibe alınmıştır. Aleviler, Cumhuriyet döneminde de aynen Osmanlı döneminde olduğu gibi cemlerini gizli yapmışlardır. Cemevlerinin bulunduğu bölgelere gözcüler (avuşlar) dikmişler ve muhtemel bir baskından korunmaya uğraşmışlardır. Tekke ve dergâhların kapatılması, Alevi cemlerinin jandarma takibine alınması, dedelerin görevlerini yapamaz hale getirilmesi, geleneksel Aleviliğin çökmesine sebep olmuştur.¹²² özellikle tekke ve zaviyelerin kapatılması, dinsel unvanların yasaklanması, en çok ve doğrudan Alevileri etkilemiştir.¹²³

Benzer görüş ve tespitleri Alman araştırmacı Karin Vorhoff da dile getirmiştir. Vorhoff'a göre, aslında geleneksel Alevilik çok daha önceleri, Cumhuriyetin ilk yıllarında tekke ve zaviyelerin kapatılmasına ilişkin kanunla önemli bir darbe almıştır. Derghların kapatılması, harf devrimi, eski yazı "buyruk" ve "menakıp"ların unutulmasına ya da en azından kolay ulaşılamamasına yol açmıştır. Alevi "buyruk"lar, 1950'li yıllara değin Latin harflerine çevrilmemiştir. Böylece, eski yazı okuyup yazan dedelerin ardından gelen yeni kuşak, eldeki geleneksel metinlerden de uzaklaşmıştır.¹²⁴

677 sayılı bu yasa sonrası Hacı Bektaş Dergâhı müze haline getirilmiştir. Yine bu bağlamda Anadolu'nun muhtelif yerlerindeki dergâhlar, ihmal ve bakımsızlık yüzünden çürümeye terk edilmiştir.¹²⁵

Tercan'da görüştüğümüz dedelerin hemen hiç biri eski yazı bilmiyor. Cem törenlerinde Kur'an ayetlerini Türkçe mealinden okuduklarını söylüyorlar. Bu arada biraz geriye doğru gittiğimizde, babalarının ve dedelerinin eski yazı bildiklerini, Kur'an okuyup ezberlediklerini ve eski yazma eserlere sahip olduklarını söylediler.

¹²² Bkz. Zelyut, *Türkiye'de Aleviler, Bektaşiler, Nusayriler*, İstanbul, 2004, s.92-93.

¹²³ Bkz. Cafer Solgun, *Alevilerin Kemalizm'le İmtihani*, İstanbul, 2011, s.165.

¹²⁴ Bkz. Karin Vorhoff, *Türkiye'de Aleviler, Bektaşiler, Nusayriler*, İstanbul, 2004, s.329.

¹²⁵ M. Yaman, *a.g.e.*, s.434.

Bu dönemde dedeler kent merkezlerinde zaman zaman haksız durumlarla karşılaşmışlardır. Bazı Alevi dedelerinin görevlilerce sakalları kesilmiş, bazıları da kimliklerini gizlemek durumunda kalmışlardır.¹²⁶ Alevi dedeleri, baskı dönemlerinde dinsel önderlik yapmakla kalmamış; sosyal, siyasal misyonları da yüklenmek zorunda kalmışlardır. Dede; cemevinde din adamı, köy odasında bilge eğitici, haksızlığa uğrayan köylünün yanında merkezi otoriteye karşı halkın hakkını savunan önder olmuştur.¹²⁷

Türkiye'nin 1950'li yıllarla birlikte girdiği sosyal ve ekonomik değişim, Tercan ilçesini de etkilemiştir. Gerek Alevi, gerekse Sünni köylerden büyük şehirlere yoğun bir göç hareketi başlamıştır. 1960'lı yıllardaki Avrupa'ya işçi göçünün de özellikle Alevi kesimi etkilediği anlaşılmaktadır. Buralara yerleşip para kazanmaya başlayan Alevilerin zamanla orta ölçekli işletme sahibi oldukları görülmüştür. 1980'li yıllarda başlayan Alevi örgütlenmesinin finans kaynağı olarak da bu kesimleri görmekteyiz. Bunlardan bazılarının bugün Tercan'da yatırım yaptığını öğrendik. Bunlardan biri olan Musa Atmaca, yıllarca büyük şehirlerde çalıştıktan sonra memleketi olan Tercan'a döndüğünü ve burada bir petrol ofisi açarak işlettiğini söyledi. Bugünlerde ise kendi köyü olan Esenevler'de, finansmanının çoğunu kendisinin karşıladığı bir cemevi açılışının olduğunu öğrendik.

Sonuç itibariyle, 1950'li yıllarla birlikte değişim ve dönüşüm yaşayan Türkiye şartlarından Aleviler de kendisine düşen payı almış, göçlerle birlikte kırsal yöreler hızla boşalarak öngörülemeyen sorunlar ortaya çıkmıştır. Dedelerin de ifade ettiği gibi, 677 sayılı yasanın kabulü sonrasında, Alevi dedeleri Anadolu'da dolaşarak taliplerini ziyaret edememişler ve bunun sonucunda, Alevilik inanç esasları ve kurumları ve bunlara olan bağlılık da zayıflamıştır. Buradaki zafiyette yasaların etkisi büyük olmakla birlikte, sosyal ve ekonomik şartlar da çok önemlidir. Göç olgusu, köylerdeki sosyal yapının çözülmesine yol açmış, eğitim kurumlarının ve refah payının artması gibi gelişmeler dedelik kurumunun çözülmesine, dede-talip ilişkilerinin kopmasına neden olmuştur.

¹²⁶ A.Yaman, *a.g.e.*, s.85.

¹²⁷ Bkz. Cemal Şener, *Aleviler Ne Yapmalı?*, İstanbul, 1998, s.35.

c) 1960'lar Sonrası Alevilik ve Dedeler:

1950'li yıllara kadar Alevilik, neredeyse tamamı kırsal alanlarda yaşayan, toplumsal, ekonomik ve siyasal nüfuzu yok denecek kadar az bir topluluk inancının adıydı. Dedeler sadece dinsel ibadet (cem) ve törenlerdeki (sünnet, düğün vb) görevlerle yetinmek zorunda kalmışlardır. 1950 yılından başlayarak özellikle Demokrat Parti'ye verilen seçim desteğiyle birlikte, Alevilerin siyaset üzerinde ne denli etkili olabileceği görülmeye başlanmıştır. Aleviler, bu ilk sivil siyasal deneylerinden buruk bir ağız tadıyla çıkmış, 1960'lı yıllardan başlayarak özellikle Köy Enstitüleri sürecinin de etkisiyle sola yönelmişlerdir.¹²⁸

Bu yıllardan itibaren sol ideolojinin yoğun telkinlerine maruz kalan, ayrıca modern eğitim süreçlerini tecrübe eden özellikle genç ve orta kuşaktan eğitilmiş Aleviler için Dedelerin çoğu, bilgisiz, kültürsüz, yeni neslin inanç önderliğini yapacak kapasitede olmayan kimseler olarak algılanmaya başlanmıştır. Artık günümüz kent koşullarında bu göreve talip olanlar, Dedelerden ziyade, modern ve seküler eğitim süreçlerini tecrübe etmiş, rasyonel düşünce biçimini benimsemiş dernek ve vakıfların yönetiminde yer alan, çoğu yüksek öğrenim görmüş Alevi aydınları veya yazarlarıdır.¹²⁹

Dedelik, bu yıllarda Alevilerin kendi içindeki acımasız eleştirilerinin odağı olmuştur. Babadan oğla geçen bir saltanat türü olarak değerlendirilen dedelik, kimi aydınlar tarafından her yönüyle sorgulanır hale gelmiştir. Dedeye hizmet karşılığı verilen "hakkullah" çok kere bir sömürü aracı olarak yorumlanmıştır. Feodal sömürücüler olarak nitelenen ve geri kalmışlığın nedeni ya da nedenlerinden biri olarak görülen dedeler, özellikle genç kuşakların gözünde, itibarlarını yitirmişlerdir.¹³⁰

Geçmiş dönük değerlendirmelerde bulunan Ali Dağdelen Dede bu konuda şunları söyledi: O yıllarda dedelerin insanlar nezdinde büyük bir saygınlıkları söz konusuydu. Şu anda da yine dedelere saygınlık vardır. Ne var ki, yaklaşık 30–35 yıllık bir boşluk yaşanmıştır. Özellikle 70'li yıllarda gençlerimizin sol ideolojilere

¹²⁸ Bkz. Reha Çamuroğlu, *Değişen Koşullarda Alevilik*, İstanbul, 2005, s.1.

¹²⁹ Bkz. Y. Mustafa Keskin, *a.g.m*, s. 116.

¹³⁰ Bkz. Keskin, *a.g.m*, s.116; Necdet Subaşı, *Alevi Modernleşmesi*, Ankara, 2005, s.172.

kayması, inanç bazında çözümlere yol açmıştır. Bu arada gençlerimizden çeşitli sebeplerle ateizme yönelenler de olmuştur. Bunun yanında köyden kente göç olgusu, ekonomik şartlar, gençlere yön verilmemesi gibi nedenler de inancı ve dedelerin itibarını zedelemiştir. Şahsen ben bugün, gençlere yön verilmesinden yanayım ve cemlerde mutlaka gençlere söz hakkı verir, onların da görüşlerini alırım.

Yine yöredeki dedelerin ve kanaat önderlerinin ifadesiyle, 1970–80 yılları arasında giderek yükselen çatışmaların (Alevi-Sünni, sağ-sol) çok ürkütücü bir tabloyu gündeme getirdiği muhakkaktır. Bu dönemde Sivas'ta, Maraş'ta, Çorum'da yaşanan talihsiz olayların Tercan'a da sıçramasından çok endişe ettiklerini, ancak yoğun gayret göstererek bu tür olayların önüne geçtiklerini, sağduyunun galip geldiğini söylediler.

Araştırmacı Aykan Erdemir'e göre, bu dönemdeki Alevi hareketleri ve yapılanmasıyla ilgili göze çarpan noktalar şöyle özetlenebilir: 1963 yılında DİB ve Mezhepler dairesinde Alevilik Masasına ilişkin tartışmaların yaşanması, 1964 yılında Hacı Bektaş Veli Müzesinin açılması ve sırasıyla Hacı Bektaş Turizm ve Tanıtma Derneği (1963), Hacı Bektaş Kültür, Kalkınma ve Yardım Derneği (1963), Ozanlar Derneği (1963), Hubyar Köyü Kültür Derneği (1967), Karacaahmet Sultan Kültürünü Tanıtma, Yaşatma, Dayanışma ve Türbesini Onarma Derneği (1969) gibi örgütlerin kurulması dönemin önemli gelişmeleridir. Bu gelişmelerle birlikte Alevi-Bektaşî yayıncılığında da bir hareketlilik yaşanmış ve sırasıyla Karahöyük dergisi (1964), Ehl-i Beyt Yolu gazetesi (1966), Cem dergisi (1966), Gerçekler gazetesi (1970) yayımlanmaya başlamıştır. Alevi öğrencilerin 1963 bildirisi, Ankara Büyük Sinema'da 1963 yılında düzenlenen ilk cem töreni, Birlik Partisi'nin kurulması (1966) Alevi-Bektaşî örgütlenmesi bakımından önemli tarihlerdir. Bu hareketlenmenin merkezinde kentlerde özgürlük ortamından yararlanarak inançlarını yaşamak, yaşatmak isteyen bir kesimden söz edilebilirse de aynı zamanda 1960'ların başından itibaren yükselen Sünni muhafazakâr tepkilere karşı “tepkisel” bir nitelik ve savunmacı bir amaç taşıdığı da görülebilir.¹³¹

1960 darbesinden sonra dünyadaki rüzgârın da etkisiyle Türkiye'de sol ideoloji ve hareketlerin yükselişe geçmesi Cumhuriyet dönemi Alevliğinin tarihinde

¹³¹ Bkz. Erdemir, *a.g.e.*, s.170.

yeni bir sayfa açmıştır.¹³² Uluslararası konjonktürün de etkisiyle ideolojik tartışmaların yoğunlaşması ve Marksist sol düşüncenin yaygınlık kazanması, dedeleri oldukça zor durumda bırakmıştır. Sol ideolojinin, sınıf kuramının bir sonucu olarak dedeleri sömüren sınıfa dâhil etmesiyle, zaten göçün etkisiyle büyük darbe almış olan dede-talip ilişkileri bir darbe daha almıştır.¹³³

Sol'un Aleviler üzerinde, Alevilerin de sol üzerinde bütün Türkiye coğrafyasında kalıcı etkileri olmuştur. Sol'un marşlarından, meşhur solcu bıyığına kadar pek çok özellik Alevilikten devralınmıştır. Aleviler de yine bu süreçte, aydınlanma fikirleri, ilerleme düşüncesi ve devletçilik olgusuyla tanışmışlardır. Alevi araştırmacı Reha Çamuroğlu'na göre, Alevi nüfusunun önemli bir kesimi için yeni şiar artık, "*varlığım sol'a armağan olsun!*" şeklinde özetlenebilir.¹³⁴

1970'li yıllar, Aleviliğin sol siyasetle birlikte sık sık gündeme geldiği fakat aynı zamanda soğuk savaş gerilimlerinin de zirveye çıktığı bir dönem olmuştur. Her türlü kısıtlayıcı ve baskıcı döneme rağmen pek çok dernek kurulmuş ve 1980 darbesine kadar faaliyetine devam etmiştir.¹³⁵

Yöredeki dedelerden de edindiğimiz izlenim itibariyle, bu dönemde, dedelik kurumunun hem işlevsel hem de etki bakımından zayıfladığını görüyoruz ki, bunun çeşitli sebepleri vardır. Cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki siyasi ve sosyal gelişmelerin yanı sıra 50'li ve 60'lı yıllarda başlayan iç göçlerin getirdiği sonuçlar dedelik kurumunu ve dedeleri olumsuz yönde etkilemiştir. Önceleri kırsalda dar bir alanda yüz yüze ve samimiyetle yapılan görüşmeler, kentleşme olgusuyla birlikte yerini daha soğuk ve yüzeysel görüşmelere bırakmıştır. Daha önceleri düzenli olarak yapılan cem törenleri yapılamaz hale gelmiş, inanç ve gelenekler, ekonomik kaygı ve maddi beklentilerin gölgesinde kalmıştır. Bu arada modern eğitim kurumlarında okuyan yeni nesil talipler, dedeleri yetersiz bularak aralarına mesafe koymuşlardır. Buna bir de ideolojik sebepler eklenince dedelerin itibarı iyice sarsılmıştır.

¹³² A.Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul, 2008, s.319.

¹³³ Ali Yaman, *Alevilikte Dedelik ve Ocaklar*, İstanbul, 2004, s.86.

¹³⁴ Bkz. Çamuroğlu, *a.g.e.*, s.1.

¹³⁵ Erdemir, *a.g.e.*, s.170.

d) 1980'ler Sonrası Alevilik ve Dedeler

1980 sonrası Türkiye'de Alevi topluluğun, Alevi kimliği içinde yoğun ve örgütlü bir siyasallaşma içine girdiği gözlemlenmektedir. Alevi yazar Lütfi Kaleli'ye göre, bu gelişmede belli başlı iki faktörün; 12 Eylül yönetiminin yanlı ve baskıcı tutumu ile Türkiye'de hızla yükselen Sünni köktencilüğün etkili olduğu söylenebilir.¹³⁶

Sosyolog Yasin Aktay'a göre, seksenli yılların başlarından itibaren Türkiye'de Alevilik için gerçek anlamda bir canlanma dönemi başlamıştır. Cumhuriyet tarihinde ilk defa Alevilik kendini Alevilik olarak bulmaya veya ifade etmeye ve dinsel boyutuyla gündeme getirmeyi başlamıştır.¹³⁷

Melikoff'a göre, Türkiye'de 1980 askeri darbesine ve 1990'lardaki Alevilere yönelik şiddetli saldırıları müteakiben, şehirleşen Alevilerin siyasileşmesi, seferber olmaları ve yayılmaları Alevi kültürünün uyanışını sağlamıştır. Avrupa'da ve Türkiye'de Alevi kültür dernekleri oluşturulmuş, kurumlar kurulmuş ve Alevi-Bektaşî kültürünün ve inancının birçok yönünü açıklayan bir sürü yayın çıkarılmıştır.¹³⁸

1980'lerle birlikte dünyada yaşanan gelişmeler, ideolojilerin yerini milliyetçi ve muhafazakâr eğilimlere bırakması Tercan'ı da etkilemiştir. Bu dönemde, Tercan'da İmam-Hatip Lisesinin açıldığını ve Kur'an Kurslarının hızla yayıldığını görüyoruz. Bu sürecin sonrasında oluşan daha serbest ortamda, Alevi topluluklarda da hareketlenmeler yaşanmıştır. Aleviler de artık kimliklerini serbestçe söyleyip çeşitli organizasyonlara girişmişlerdir. 1925'ten beri yasak olan cem törenleri daha rahat bir ortamda yapılmaya başlanmıştır. 1980'li yılların sonunda dergi ve gazete yayınlarındaki artış, yayınevi ve dernekleşme faaliyetlerinin ulaştığı boyutlar, Tercan'a da yansımıştır. Bu yıllarda tartışılmaya başlayan Alevilik konuları ve ihtiyaçları, 90'lı yıllarda kurulan Cemevi marifetiyle giderilmeye çalışılmıştır.

1980'lerden sonra Aleviliğin yeniden canlanma eğilimine girmesi ve çok sayıda dernek, vakıf ve cemevinin faaliyete girmesiyle dedelik kurumu yeniden

¹³⁶ Bkz. Kaleli, *a.g.e.*, s.97-98.

¹³⁷ Bkz. Yasin Aktay, "Sosyo-Kültürel ve Politik Yönleriyle Alevilik Üzerine Notlar", Milet ve Nihal Dergisi, S.1, C.4, s.57-76)

¹³⁸ Bkz.İren Melikoff, *Geçmişten Günümüze Alevi-Bektaşî Kültürü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s.425.

gündeme gelmiştir. Günümüzde, cenaze törenlerine ilişkin uygulamalar, cem evlerinin işlevlerindeki değişimler, hatta Aleviliğe salt kimlik beyanıyla sınırlı olmak üzere bağlanmak gibi farklı öğelerin ortaya çıkardığı arayışlar, dedeliği yeniden gündeme getirmiştir. Nihayet bütün bunlar Aleviliğin yeniden toparlanmasını ve kendini şekillendirmesini sağlamıştır. Bu meyanda dedeler yeniden hatırlanmış ve çeşitli eğitimler sonucunda kendilerinden hizmet alma noktasında hemfikir olunmuştur. Özellikle çağın ihtiyaçlarına cevap verebilecek, bilgili, donanımlı dedelerin yetiştirilmesine yönelik talepler sürekli artmaktadır. Bu amaçla kurslar açılmakta, seminerler verilmektedir.¹³⁹

Nitekim bu yıllarda Tercan'da bir devlet kurumundan emekli olan Ali Dağdelen Dede, bu ihtiyacı görerek kolları sıvamış ve bir cemevi kurulması için yoğun gayret sarf etmiştir. Kendisiyle yaptığımız görüşmede, önceleri gizli-saklı yaptıkları faaliyetleri, 1998'de kurdukları Cem vakfına bağlı cemeviyle birlikte alenen yaptıklarını, bu arada kendilerini yetiştirmek için eğitim faaliyetlerini artırdıklarını söylemiştir.

Günümüzde Ocak dedeliğinden daha ziyade, şehirlerde örgütlenmiş dernek, vakıf ve yurtdışında Alevi kültür merkezi gibi kurumlarda görev yapan bir dedelik organizasyonundan söz etmek mümkündür. Bu amaçla pek çok dernek ve vakfin bir araya gelerek daha büyük çatı örgütlenmelerine gittiği görülmektedir. Bu çerçevede kurulan birimler vasıtasıyla dede ve hoca yetiştirilmekte ve hizmete sokulmaktadır.¹⁴⁰

1980'lerden sonra dünyada meydana gelen köklü değişiklikler ve 1990'larda Sovyet Rusya'daki gelişmeler ve sosyalizmin gözden düşmesi, sosyalist düşünceli Alevi aydınları da etkilemiştir. Bu aydınlar, Alevilerin yaşadığı üzücü olayların da etkisiyle kendi kültürlerine dönüp örgütlenme faaliyetlerine girmişlerdir. Ne var ki politik ve modernist dünya görüşlerini göreceli olarak dernek, vakıf ve yayın organlarına yansıtılmışlar; bu suretle örgütlenerek önemli ölçüde geleneksel çizgiden ayrılma eğilimi göstermişlerdir. Sözelimi Tanrı'ya inanmayan birçok kişi muhtelif

¹³⁹ Yaman, *Alevlikte Dedelik ve Ocaklar*, İstanbul, 2004, s.86; Yaman, *Kızılbaş Alevi Dedeleri*, İstanbul, 1998, s. 72-76.

¹⁴⁰ Bkz. Yaman, *Kızılbaş Alevi Dedeleri*, s. 72-76; Üzüm, *Günümüz Aleviliği*, İstanbul, 1997, s. 146. Murat Okan, *Türkiye'de Alevilik*, Ankara, 2004, s. 115; Saffet Sarıkaya, *Alevi Kimliğinin Yeniden İnşası-Cem Vakfı Örneği*, S.D.Ü.İ.F. Uluslar arası Bektaşılık ve Alevilik Sempozyumu I, Isparta, 2005, s.217.

Alevi kuruluşlarında yer almış hatta bunların bir kısmı ateist fikirlerini Alevilikle temellendirmeye kalkışmışlardır.¹⁴¹

Tercan'daki dedelere göre, kendi içlerinde de bulunan bu tür inançsız kişiler, Aleviliğe de zarar vermişlerdir. Siyasi ve ideolojik düşünceli bu tür kişilerin yerinin inanç merkezleri değil, siyaset kurumları olduğunu söylüyorlar. Cafer Yıldız dedeye göre, bazı dedeler siyasi ve menfaate dayalı yaklaşımlarla bu yola zarar veriyorlar. Bazen de dede olmadığı halde o makama geçerek, hakiki dedelerin itibarını zedeliyorlar.

Günümüz Alevi yazarlarından Cemal Şener'e göre, 1990'lı yıllarda başlayan bu çok örgütlü yapılanma, beraberinde çok başlılığı da getirmiştir. Aleviliği temsil yeteneği bulunmayan pek çok insan, kendisini Alevi önderi olarak takdim ederek Aleviliğe zarar vermiştir. İlgisiz bu kişilerin yaptığı hatalar, Aleviliğe mal edilerek, geleneğin çok önemli ilkeleri yara almıştır.¹⁴² Artık Cem törenleri gittikçe daha az yapılmaya başlanmış, Dedelerin atalarından tevarüs ettirdikleri bilgi kesintiye uğramıştır. Dolayısıyla bugün, bu özel bilgilerden yoksun, ilkelerden habersiz bir Alevi kuşak ortaya çıkmıştır.¹⁴³

Reha Çamuroğlu'na göre, artık yakınma zamanı değil, çözüm üretme zamanıdır. Bir yandan devletten beklenen haklı talepler dile getirilmeli, öbür yandan boş durmamalı; çağın ihtiyaçlarına uygun eğitim kurumları, kültür merkezleri inşa edilerek dedeler, hocalar, zakirler yetiştirilmelidir.¹⁴⁴

Alevi akademisyen Ali Yaman'ın uyguladığı bir ankete göre, bugün artık dedelik kurumunun zayıflayan gücü ve işlevlerini herkes gibi dedeler de açıkça kabul etmektedirler. (% 86) Ayrıca dedenin rolü ve genç kuşaklara intikali noktasında da tıkanmalar vardır.¹⁴⁵

Kentleşen dedeliğin önemli bir özelliği de “Ocak Dedeliği”nden, “Kurum Dedeliği”ne geçiştir. Geleneksel ve sır'a dayalı Aleviliğin otoritesi dede iken,

¹⁴¹ Bkz. İlyas Üzüm,, *Türkiye'de Aleviler, Bektaşiler, Nusayriler*, İstanbul, 2004, s.368., Reha Çamuroğlu, *a.g.e.*, s.98; Necdet Subaşı, *Alevi Modernleşmesi*, Ankara, 2005, s.168; Reha Çamuroğlu, *Günümüz Aleviliğinin Sorunları*, İstanbul, 1992, s.106.

¹⁴² Bkz. Şener, *a.g.e.*, s.50.

¹⁴³ Subaşı, *a.g.e.*, s.118.

¹⁴⁴ Bkz. Çamuroğlu, *a.g.e.*, s. 138.

¹⁴⁵ Bkz. Yaman, Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı, *Sempozyum*, Ankara, 2-3 Nisan 2005, s. 55-56.

günümüzün kentleşmiş açık Aleviliğinin otoriteleri dernek vb. kurumlar olmuştur. Bu bağlamda artık dede, ocağından çok cem yürüttüğü kurumun adıyla anılmaktadır. (Gazi Mahallesi Cemevi dedesi gibi)¹⁴⁶

Artık dedeler de inanç esaslarında ve uygulamalarında günümüz koşullarına uygun değişiklikler yapılması gerektiğini savunmaktadırlar. Bugün gerek Alevi dedeleri, gerek talipler gerekse kurum yöneticileri arasında dedeliğin soy yoluyla devam edip etmemesi konusu tartışılmaktadır.¹⁴⁷

Sonuçta bizim de Tercan'daki yaşlı dedelerden gözlemlediğimiz kadarıyla, Alevi geleneğini yaşatmakla görevli olan dedelerde büyük bir çözüme ve itibarsızlaştırma söz konusudur. Öyle ki bazı Alevi köylerinde yıllarca yolu gözlendiği halde, uğrayıp da taliplerini görgüden geçirmeyen dedeler vardır. Dedeler cephesinden bakınca, yerini yurdunu terk eden talipler yolunu- erkânını da unutmuş, kendilerine ve yol'a karşı eski inanç ve samimiyetleri kalmamıştır. Neticede dedeyi dede yapan talibidir. Talip, adı üstünde talep eden, sorgulayandır. Zamanın talipleri bunu yapmayınca, dedeler de rehavete kapılıp görevlerini askıya almışlardır.

Görüştüğümüz yaşlı dedeler, bugün cem evlerinde yapılan "sıra cemleri" ne çok sıcak bakmamakta, eskiden olduğu gibi "görgü cemleri"nin yapılması gerektiğini vurgulamışlardır. Bu dedelere göre, eski cemlere "yabancı" ve musahibi olmayanlar giremezken bugün artık herkes girebilmektedir. Bu da cemleri gayr-i samimi ve gösteri cemi havasına sokmaktadır.

Yine gördüğümüz kadarıyla bazı dedeler arasında bir rekabet söz konusudur. Gerek kendilerinin gerekse taliplerinin, kişisel veya kurumsal özelliklerini öne çıkararak hak sahibi olma iddiaları görülmektedir. Özellikle bazı öne çıkan dedeler hakkında, şeceresi olmadığı veya dikme dede olduğu yönündeki ifadelere sıkça rastlayabiliyoruz. Özellikle yaşlı dedelerin, geleneğe daha sıkı bağlandığı ve eski gördükleri cemlerin aynen devamından yana tavır aldıklarını; yeni nesil dedelerin ise moderniteyi ve modern eğitim kurumlarından yetişen gençleri dikkate alarak yenilenme ve çağa uygun bir dil geliştirme yönünde yer aldıkları dikkatimizi çekmiştir.

¹⁴⁶ Yaman, a.g.e, s.57.

¹⁴⁷ Bkz. Yaman, a.g.e., s.59-60; Mustafa Erdem, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C.I, 2/33, s. 19; Necdet Subaşı, "Anadolu Aleviliği Üzerine", *Bilimname I*, 2003/I, s. 175-195.

D. DEDELİĞİN KAYNAĞI VE DAĞILIMI

1. Dedelik Kurumunun Tarihi Kökleri

Dedelik kurumunun oluşumu, Anadolu'ya göçler sonrasında gelen şeyh ve dervişlerin öncülüğünde gerçekleşen kolonizasyon hareketiyle yakından ilişkilidir. Bugün hala yaşayan Alevi ocaklarındaki dervişlerin adları bu yargıyı doğrulamaktadır. Alevi ocaklarının adları, bu yarı-savaşçı, gezginci dervişlerin adıyla anılmaktadır. Kendilerine bağlı oymaklarla Anadolu'nun çeşitli yerlerine yerleşerek tekke ve zaviyeler kuran, sosyal ve ekonomik yönden buraları zenginleştiren bu dervişler maddi-manevi her yönden büyük nüfuza sahip kimselerdi. Bu dervişlerin adlarını taşıyan Alevi Ocakları, onların kutsal kimlikleri çerçevesinde ortaya çıkmış ve soylarından gelenler tarafından ocak geleneği sürdürülerek bugüne kadar gelmiştir.¹⁴⁸

Tercan'da görüştüğümüz dedeler, atalarının On iki imamlara dayandığını, ocak sisteminin oradan geldiğini söylediler. Örneğin Hüseyin Özduz dedeye göre, kendi ocağının kurucusu olan Baba Mansur, İmam Bakır oğlu Seyyid Abdullah'tır. Ataları Seyyid Mümin ve Seyyid Ahmet, Orta Asya'dan Tunceli-Lödek taraflarına gelmiştir. Seyyidlik ki temel kurum ve ocak budur. Zaman içerisinde seyyidler göç etmişler ve buldukları kavimlerin kültürüne uyum sağlamışlardır. Bu ocaklar arasında iş bölümü yapılmıştır. Baba Mansurlar kendi içinde iş bölümü yaparak kendi işlerini kendileri görmüştür.

Tarihçi Mehmet Eröz'e göre, Maveraünnehir İslamlaştıktan sonra, tasavvuf cereyanı da İslamiyet'in takip ettiği yollardan Türkistan'a girmiştir. Herat, Nişabur ve Merv, X. Yüzyılda mutasavvıflarla nasıl dolmaya başladıysa, XI. Yüzyılda Buhara ve Fergana'da da şeyhlere rastlanmaya başlanmıştır. Fergana'da Türkler kendi şeyhlerine Bab, yani Baba namını veriyorlardı. Ahmet Yesevi gibi büyük bir mutasavvıf ortaya çıkıncaya kadar, Türk toplumu mutasavvıflara, dervişlere alışmıştı. Kendilerine saadet yollarını gösteren, ilahiler ve şiirler okuyarak, Allah rızası için öğütler veren bu dervişlere Türk halkı büyük sevgi ve saygı duyuyordu.

¹⁴⁸Bkz. A. Yaşar Ocak, *Türkiye'de Aleviler, Bektaşiler, Nusayriler*, İstanbul, 2004, s. 389; Ali Yaman, *Alevilikte Dedelik ve Ocaklar*, İstanbul, 2004, s. 83.

Onları, eskiden kutsal görüp saydıkları kam'lara, ozan'lara benzetiyor ve bu sebepten yürekten benimseyerek, dediklerine inanıyorlardı.¹⁴⁹

Ali Yıldız dedeye göre, eski kam'ların, ozan'ların yerini “ata”, “baba” unvanlı dervişler almıştır. Bunlar arasında Arslan baba ve Korkut ata meşhurdur. Arslan Baba'ın, kendi ataları olan Hoca Ahmet Yesevi ile menkıbevi münasebeti bilinmektedir. Hacı Bektaş Veli başta olmak üzere Anadolu'ya gelen pek çok eren onun talebesidir.

Alevilik, tarihi seyri içerisinde büyük oranda şifahi kültürle hayatiniyetini devam ettirmiştir. Genel olarak yazılı kaynakların yer almadığı, dede ve babaların nefes, deyiş ve sohbetlerine dayalı olarak gelişen bu geleneğin temellendirilmesinde, Ahmet Yesevi gibi dervişlerin payının büyük olduğu görülmektedir. Bu dervişler, Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bu bölgede, coğrafi-kültürel şartları da dikkate alarak şifahi bir İslam yorumunu tercih etmişlerdir. Akabinde Anadolu'yu yurt edinen derviş ve erenlerin de onların izinden gittiğini, İslam'ın daha çok mistik/tasavvufi yönüne ağırlık verdiklerini görüyoruz. Nitekim kendisine hangi ocaktan olduğunu sorduğumuz Şah İsmail dede, doğrudan İmam Zeynelabidin ocağı diyor. Aynı şekilde, Üryan Hızır'lı dedeler de kendi ocaklarını İmam Bakır'a dayandırıyor.

2. Dedeliğin Kollara Ayrılması

Alevi-Bektaşî geleneğinde dedelik kurumu bir kategorileşmeyi ortaya koyar. Hacı Bektaş Veli'yi evli kabul eden Bektaşîlik kolunun temsilcisi Çelebi'dir. Evlenmemiş kabul edenlerinki ise –ki Alevi temsilcisidir- baba veya dededir. Eskiden Hacı Bektaş Veli Dergâhında, Alevilerin temsilcisi olarak Dede ile Bektaşîlerin temsilcisi olan Çelebi yan yana bulunurlardı.¹⁵⁰

Tarihsel olarak Hacı Bektaş Dergâhı, “Dedebabalar” ve “Çelebiler” olmak üzere iki farklı gücün etkisi altında bulunmaktadır. Dedebaba-Çelebi rekabeti yüzyıllara dayanmakta olup aynı zamanda Bektaşîlik nüfuzu üzerindeki bir güç mücadelesidir. Kendilerini Hacı Bektaş Veli'nin soyundan gelen (bel evladı) olarak kabul eden ve taliplerince de böyle kabul edilen Ulusoyların bu savları, Hacı Bektaş

¹⁴⁹ Bkz. Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşîlik*, Ankara, 1990, s. 200–201.

¹⁵⁰ Bkz. Orhan Türkoğan, *Alevi-Bektaşî Kimliği*, İstanbul, 1995, s. 492.

Veli'nin çocuğu olmamıştır diyen Dede babalar ve Ocakzade dedelerin bir bölümünce kabul edilmemektedir. Kendilerine 'yol evladı' diyen Dede babalar ise, bu kurumun Osmanlı Devleti tarafından Bektaşiliği kontrol altına almak amacıyla kurulduğu şeklinde eleştiriler yöneltilmektedir. Bu eleştiriler bazen Ulusoyları da hedef alabilmektedir.¹⁵¹

Ethem Ruhi Fırlalı'nın Hacı Bektaş postnişini A. Celalettin Ulusoy'a dayandırarak yaptığı değerlendirmeye göre, tekkelerin kapatılmasından önce Alevi toplumunu başlıca üç grupta toplamak mümkündür:

Birinci grup, Hacı Bektaş Veli soyundan gelen mürşide bağlı olan Alevi-Bektaşiler. Hacı Bektaş Veli'nin yaşadığı çağda ona yardımcı olan Horasan pirlерinin ve Rum erenlerinin soyundan gelenler ve "Ocakzade" olarak tanınanlar, kendilerini Hacı Bektaş Veli soyundan gelen mürşide manen bağlı sayıyorlar ve ocaklarına bağlı olan taliplerinin görgülerini yapıyorlardı.

İkinci grup, On iki imamın soyundan geldiğine inandıkları ocaklara bağlı Alevi-Bektaşilerdir. Bu grupta olanlar da Hacı Bektaş Veli'yi serçeşme yani yolun membaı ve tüm evliyaların önderi, başı kabul ederler. Deyişlerde, düvazlarda Hacı Bektaş Veli'nin adı Muhammed, Ali, On iki İmam adları ile beraber saygı ile anılır; kendilerinin bağlı buldukları ocağın, ondan ilham aldığını, onun tarafından uyarıldığını kabul etmekle beraber, Ocakzadelere icazet almayı gerekli görmezler.

Üçüncü grup, Babagan kolu diye anılan daha çok İstanbul ve Arnavutluk'ta bulunan Alevi-Bektaşilerdir. Babagan kolu, başka bir deyimle Derviş Bektaşiliği kolu, çok sınırlı bir çevrede kalmıştır.¹⁵²

Fırlalı söz konusu eserinde, Hacı Bektaş Veli'nin sevdiği ve kendisine güvendiği zatlara sayar ve menkıbelerinden bahseder. Bu şahıslar şunlardır: Seyyid Cemal Sultan, Saru İsmail Sultan, Kolu Açık Hacım Sultan, Resul Baba Sultan, Pir Ebi (Pirab) Sultan, Tapduk Emre, İbrahim Hacı, Karadonlu Can Baba, Huy Ata, Saru Saltuk Baba, Bostancı Baba, Molla Sadeddin, Barak Baba.¹⁵³

Tercan'da görüştüğümüz bazı dedeler, Hünkâr'ın evlenmediğini, nefes evladı sahibi olduğunu söylediler. Cafer Ağbaba dedeye göre, Ocakzade dedeler, Hacı

¹⁵¹ M. Yaman, *Alevilik/ İnanç-Edep-Erkan*, İstanbul, 2004, s. 435.

¹⁵² Bkz. Ethem Ruhi Fırlalı, *Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik*, Ankara, 1990, s.306-308.

¹⁵³ Fırlalı, *a.g.e.*, s.184-186.

Bektaş dergâhında yetişip hizmet etmiş erenlerdir. Hünkâr, bunları yetiştirip Anadolu'nun değişik bölgelerine görevlendirmiştir. Daha sonraki dönemlerde baskılardan dolayı tahsile devam edemediklerinden dolayı kopukluklar olmuştur.

Orhan Türkdoğan'ın değerlendirmesine göre, Anadolu Alevileri dedegan kolundandır ve dedeler, tümünden Erdebil Ocağına bağlıdır. Türkdoğan, bu konuda şu tespitlerde bulunur: “Burada Safevi döneminde, taliplerin irşadı için dini liderlerin İran'dan gelmiş bulunmalarının etkisi düşünülebilir. Bu da, Alevilerin her hususta İran'a bağlı olduklarını göstermesi bakımından dikkat çekici olsa gerek. Safevilerin Yavuz Sultan Selim'le girdikleri mücadeleyi kaybederek Anadolu'daki etkinliklerinin azalması, dedelerin otoritelerini artırarak daha bağımsız birer lider olma sonucunu doğurmuştur. Böylece Aleviler, bilgisiz dedelerin telkinleriyle Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisinde aşırı bir inanca yönelmişlerdir. Bu sevginin yeterliliği Anadolu Alevileri için adeta bir kaynak teşkil etmiştir.”¹⁵⁴

Faruk Sümer, Safevi devletinin “milli bir İran devleti” olduğu görüşünün ciddi bir tartışma konusu olduğu fikrindedir. Sümer'e göre, hanedanın seyyidlikle hiçbir alakası olmayıp Firuz Şah adlı Sincar'lı bir Kürt'ün neslinden geldiği şüphe götürmez bir şekilde ortaya konmuştur. Safiyüddin İshak'ın atası Firuz Şah, Kürtlerin X. Yüzyılda Azerbaycan ve Erran'a yayılmaları esnasında Erdebil'e gelmiş ve şehrin yakınında bir yerde yerleşmiştir. Hanedan mensupları en azından Şeyh Cüneyt'ten itibaren seyyidlik iddiasında bulunmuşlar, kendilerini Hz. Ali ahfadından saymışlardır.¹⁵⁵

Fuat Köprülü'nün tespitine göre, Safevilerin seyyid soyundan geldikleri iddiası, tarikat kurucusu Şeyh Safî döneminde görülmemiştir.¹⁵⁶

Aslında Şah İsmail de Türk'tür ve Azerbaycan bölgesinde kendisini destekleyenler Oğuz kabileleridir. Hatayî mahlasıyla arı bir Türkçe ile yazdığı samimi manzumelerle Türkmen kabileleri etrafında toplamayı başarmıştır.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Türkdoğan, *a.g.e.*, s. 488.

¹⁵⁵ Bkz. Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, 1976, s. 1–2

¹⁵⁶ Bkz. M.Fuat Köprülü, “*Bayrak*”, *İslam Ansiklopedisi*, C.II, s.414.

¹⁵⁷ Bkz. Eyüp Baş, “Ahmet Yesevî'nin Bektaşilik, Alevilik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52:2(2011), ss. 21–53.

Safevi Devleti'ni Erdebil/Safevi Tekkesi'nin etrafında kuranlar da Anadolu'dan kalkıp giden Şamlu, Ustacalu, Rumlu, Tekelu, Varsak gibi Türk boylarıdır.¹⁵⁸

Yöredeki dedelerden aldığımız izlenim de Şah İsmail'in Türkmen-Alevi olduğu yönündedir. İslamiyeti ve Türklüğü yüceltmek için buralara kadar gelmiştir. Ancak Yavuz Selim'in ordusuna mağlup olmuştur. Bölgede Şah İsmail'e karşı hala eksilmeyen bir sevgi olduğunu gördük.¹⁵⁹

Buradan da anlaşılıyor ki Anadolu'ya gelen kimi Türkmen boyları, başta Hacı Bektaş Veli olmak üzere O'nun madden veya manen evladı kabul edilen dervişleri ve yine soyu On iki İmamlara dayandırılan seyyidleri pir ve önder kabul ederek hizmet etmişler, aldıkları feyiz ve ilhamla Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif yerlerine dağılarak ocak geleneğini sürdürmüşlerdir.

3. Dedelerin Nitelikleri:

Dede, Alevi-Kızılbaş köylerinde cemaatin dini önderidir. Mürşitlik, mürebbilik, pirlük onun işidir. Onlar için, "Mürşidin nefesi, hak nefesidir." "Mürşidini hak bilmeyenin işi bitmiştir." ifadeleri kullanılır. Yol'a girecek talip, varlığını mürşide teslim eder ve ondan el alır. Alevi topluluğunda dedenin statüsü en üst seviyededir. Dedeler, seçimle değil soy yoluyla görevlendirilirler. Deyim yerindeyse dede olunmaz, doğulur. Bu durumun yarattığı sakıncalar yanında olumlu yanları da söz konusudur.¹⁶⁰

Alevi zümrelerde, bu neslin başı, evlad-ı resul olan pak Ehl-i Beyt nesli olarak kabul edilir. Bu soya ayrı bir ihtimam gösterilir. Bu anlamda dedeler, bağlı buldukları topluluklar arasında dini, sosyal ve kültürel anlamda çok büyük hizmetler icra etmişlerdir. Ancak zaman içerisinde, yalnızca bu soyun asaletiyle yetinip kendini geliştirmede gevşeklik gösteren bazı dedeler, yolu sekteye uğratmıştır. Geldiğimiz noktada, Alevilikle ilgili sorunların ve tıkanmaların da

¹⁵⁸Hasan Onat, *Kimlik-Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevilik Bektaşilikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine*, Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi, S.1, s.18-31; Sümer, a.g.e., s.18.

¹⁵⁹ Çaldıran Savaşı için bkz. F. Sümer, a.g.e., s. 36 vd; Ersal Yavi, *Doğu Anadolu ve Erzincan*, Ankara, 1994, s. 63 vd.

¹⁶⁰ Bkz. Türkdoğan, a.g.e., s. 492.

önemli sebepleri arasında gösterilen dedelerin liyakati ve nitelikleri konusu önem arz etmektedir.

Kendisi de Alevi dedesi olan araştırmacı Mehmet Yaman'a göre dede, cemi yönetir, sorunları çözer, toplumu aydınlatır, eğitir ve yönetir, halka doğru yolu gösterir. Seyyid olan dede eğitim görmüş, ilim- irfan ve ahlak sahibi, insan-ı kâmil, en az bir fakülte mezunu ve yabancı dil bilen biri, saygıdeğer, yolu erkânı iyi bilen ve süren, cemde 12 hizmeti hakkıyla yürütebilen kişi olmalıdır. Yaman'a göre, bütün bu niteliklerin sağlanmasının yolu, Alevilik konusunda eğitim-öğretim yapan okulların açılmasından geçmektedir.¹⁶¹

Tercan'da görüştüğümüz Şah İsmail Dedeye göre, bir dede ilim-irfan sahibi olmalı, 4 kapı 40 makamı bilmelidir.¹⁶² Cafer Yıldız dedeye göre, dede eskiden olduğu gibi belki tahsilli olmayabilir ancak insan-ı kâmil olmalıdır. Ali Rıza Doğan dedeye göre ise dedelik, çok veballi ve sorumluluk isteyen bir görevdir. Dedeliğin ne kadar veballi olduğunu anlatmak için eskiler “Kırk çüt talibe hü diyeceğine, bir çift öküze ho de” demişlerdir.¹⁶³

a) Buyruk ve Erkânâme'ye Göre Seyyidlik/Dedelik

Dedeliğin yani mürşitliğin kimin hakkı olduğu konusunda Erkanname'de şu ifadelere yer verilir:

“ Ba'dehû mürebbilik şol kimsenin hakkıdır ki, evliyanın tarıkında hiçbir vecihle kusuru olmaya. Ve hem evliyanın tarıkı içinde yirmi sekiz sual vardır. Anı bilüp cevap vire ve hem mürebbî neslini Muhammed Ali'ye çıkara. Eğer halife ve eğer pir ve eğer imâd ve eğer mürebbî bunları bilüp cevap virmese ne halifeliği ve ne pirligi ve ne imâdlığı ve ne mürebbîliği caiz değildir şöyle bilesiz.”¹⁶⁴

Yani bu duruma göre, mürebbi olan şahsın evliya tarikatında hiç kusuru olmamalı; bu meyandaki sorulara cevap verebilmeli; soyu Muhammet Ali'ye dayanmalıdır.

¹⁶¹ Yaman, *a.g.e.*, s.191

¹⁶² Şah İsmail Deliduman, Gökçe Köyü, 1927, Okuryazar.

¹⁶³ Ali Rıza Doğan, Erzincan-Merkez, 1931, Okuryazar.

¹⁶⁴ *Erkanname*, nşr. Doğan Kaplan, TDV., s. 138.

İmam Cafer buyruğuna göre, Dede (Mürşit) Resul soyundan gelmeli ve talipler de onları bulup ikrar vermelidir. Ancak bu şekilde imanlar kabul görür ve cennet kapıları açılır:

“— Resul soyuna ikrar getirmeyen, biat etmeyen, iradet getirmeyen (kimseler), ister pir ister talip kim olursa olsun, yedikleri haram, yuttukları murdardır. İkrarı caiz değildir. Tacı deliktir. Tarikatta murdardır, yüzleri karadır. Erkâna, tarikata ve hakikate sığmazlar. Nedeni, Resul soyundan reddolunmuşlardır. Ve de sermayesiz kalmışlardır.

— Resul soyuna erişmeyen şeyhlerin, meşayihlerin ve pirlerin biatları ve ikrarları caiz değildir. Onlar sürgündür, yezittir. Yediği haram, yuttuğu murdardır. İşledikleri günahdır. Çünkü Hazreti Murtaza Ali'nin evladına ermemiş, sermayesiz kalmışlardır. Oysa elde sermaye olmayınca amaca ulaşılmaz ve bir şey alınmaz”.

İmam Cafer-i Sadık Hazretleri şöyle buyururlar:

“Hazreti Resulullah'ın ve Hazreti Şah-ı Merdan Aliyye'l- Murtaza'nın evladına erişip biat kılanlar ve iradet getirenler din, iman, ikrar ve biata ermiş ola, yol ve erkânları geçerli ola, ahirette sevapları kabul ola. Yarın ulu divanda aklanıp kurtulalar. İkrarları caiz ola ki, emekleri kabul ola.¹⁶⁵

Ve başka bir sözünde İmam Cafer-i Sadık Hazretleri şöyle buyururlar:

“Pir olan kimsenin son derece kâmil olması gerekir. Pirlerin dört kapı, kırk makam, üç sünnet, yedi farzı bilmeleri, taliplere yolu, erkânı öğretmeleri gerekir. Bunlar nereden geldi ve neden oluştu, aslı nedir, kuralları nelerdir, hayâsı nedir, erkânı nedir, tövbesi nedir, farzı nedir, sünneti nedir, nafilisi nedir, işlemesi nedir, bunları bilmesi gerekir.

— Ve bir de, şeriat kaçır, tarikat kaçır, marifet kaçır, hakikat kaçır, bilmesi gerekir. Ve ondan sonra şeriat ne ile tamamlanır, marifet ne ile tamamlanır, tarikat ne ile tamamlanır, hakikat ne ile tamamlanır, bunları bilmesi gerekir. Bunlar nedir? Bu dört erkânı böylece bilmeyen pirin pirligi caiz değildir.”¹⁶⁶

— Ve yine “Pir kendi konumunu düşünmeyip Tanrı'nın yasakladığı bir işi yaparsa, Tanrı mahşerde ona: ‘Ey zalim, sen talibe örnek olup hayır işleyeceğine

¹⁶⁵ Bkz. *Buyruk*, s.31.; Buyruklar için bkz. Doğan Kaplan, “Aleviliğin Yazılı Kaynaklarından Buyruklar ve Muhtevaları Üzerine”, S.D.Ü.İ.F. Uluslararası Bektaşilik ve Alevlik Sempozyumu I, Isparta, 2005, s.233.

¹⁶⁶ *Buyruk*, s.32.

kitapsız oldun. Talip sana bakıp azdı. Gerçekte azdıran şeytan'dır. Ancak, sen neden oldun. Gel, imdi, yaptıklarının hesabını ver!' deyip tamuya(cehenneme) yollar.

— Bir pirin, karısından ayrılması, Yezid'e kuşak çözmesi, kan dökmesi ya da Tanrı korusun, livata yapması büyük günahdır. Bunları yapan pirin derdine derman olmaz. O, yol düşkünüdür. Böyle bir pirin yüzüne bakılmaz, ocağına varılmaz. Ve hiçbir şekilde ocağın eşiğinden içeri sokulmaz, konuk edilmez. Onun ayağının bastığı toprakta kırk yıl bet bereket olmaz. Böyle bir pirin yanına varılmaz. Uçsa bile "cazudur" (büyücü) denir, inanılmaz. O pir, dergâhımızdan kovulmuştur. Aramızdan dışlanmıştı.¹⁶⁷

Buyruk'a göre, pir olmak için Muhammed-Ali soyundan olmak da yeterli değildir:

“ Pirin, ilmi ile etkin olması gerekir. Pirin dört kapı, kırk makam, on iki erkân, on yedi kemerbest, üç sünnet, yedi farz, şeyhlerin büyük ilminden bilgi sahibi olması gerekir. Tarikata göre durup oturması; hakikatte, hakikat ile yol sürmesi gerekir ki pirligi caiz olsun.”¹⁶⁸

İmam Cafer-i Sadık bu konuda şöyle buyurur:

“ ‘Yolun ve erkânın iki yön üzerinedir. Birine kâmil yön, birine cahil yön derler.’ İmdi, cahil pirlar biat ve irşatları evlad-ı Rasulden olmayanlardır. Bunlar, (Biat ve irşatları evlad-ı Rasul'den olmayanlar) suyun ana gözüne ermemişlerdir. Sermayesiz kalmışlardır. Onların tövbeleri geçerli değildir. Talip tutmaları, ikrar vermeleri caiz değildir. Şeriatta murtad, tarikatta (murtad), marifette (murtad), hakikatte murtaddırlar. Bunun (Böyle bir pirin) yoldan, erkândan ve cemden sürgününe karar verilir mi? El-cevap: Verilir! Bu nedenle, (onların) ikrarına inanılmaz. Onların yedikleri haramdır.

— İmdi, kâmil yönü olan pirlar, Resul soyuna erişen pirlardır. İkrarları, biatleri Resul soyundan olmalıdır. İkrar ve imanı kabul olmalı ki, tarikatları ve hakikatleri kâmil olsun. Pirlarlık etmek caiz olsun. Ve pirin hem kâmil olması hem de dört kapının ne olduğunu bilmesi gerekir. Ve de ayetlere amel olması gerekir. Hem de amel etmesi gerekir. Ve de makamları bilmesi gerekir.”¹⁶⁹

¹⁶⁷ Bkz. *Buyruk*, s.33.

¹⁶⁸ *Buyruk*, s.33

¹⁶⁹ *Buyruk*, s. 34.

b) Dedeliğin Günümüzdeki Durumu

Türkiye'nin son elli yılda geçirdiği değişim ve dönüşüm hamlelerinden bütün sosyal zümreler etkilendiği gibi Alevi zümreler de çok etkin bir şekilde etkilenmiştir. Aleviliğin belkemiğini oluşturan dedelik de bundan nasibini almış, dedelerin konumu tartışılır hale gelmiştir.

İlyas Üzüm'e göre, bazı Alevi çevreleri bu şartlardan bir kısmını sorgulamaktadır. Onlara göre, mesela dedelerin peygamber soyundan gelme şartı bugün üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur. Çünkü tarih boyunca kendi soyunu Muhammet-Ali'ye ulaştırmaya çalışan pek çok zümreye tanık olunmuştur. Kaldı ki kendisinin peygamber soyundan geldiğini ileri süren bir dedenin bunu belgelemesi oldukça zordur. Çünkü Nakibü'l eşraflık kurumunca tutulan şecere defterleri yok olmuş durumdadır. Dedelerin bir kısmının, maişetlerini temin etmek için köy ağaları ve aşiret reisleriyle yarış halinde oldukları yolunda güçlü iddialar bulunmaktadır. Dedeliğin ikinci şartı olan ilim sahibi olma konusunda bütün yazarlar, çok ciddi problemlerin bulunduğunu belirtmektedirler. Muhtelif bölgelerde dede olarak bilinen kişilerden Buyruk'ta işaret edildiği biçimde ilme sahip olanlar oldukça azdır.¹⁷⁰

Araştırmacı Nejat Birdoğan'a göre, artık bilimin, tekniğin uzayı bize getirdiği çağlarda dedeliğin de biçim değiştirmesi gerekir. Bu anlamda, toplum içerisinde üstün sınıf yaratarak kimseyi secdeye kapayamazsınız. Okumuş, belli makamlara gelmiş taliplerin dedeler önünde secdeye kapanması olası değildir. Birdoğan'a göre, dedelik soya değil de bilime ve yönetim gücüne verilmelidir. Aleviler, klasik ve efsanevi yöntemlerden vazgeçmeli, kendi akademilerini kurup buradan yetiştirdiği dedelerle yoluna devam etmelidir.¹⁷¹

Bizim de yöredeki araştırmalar neticesinde gözlemlediğimiz kadarıyla, gerek dedelerin kendilerini geliştirme ve yetiştirme noktasındaki zafiyetleri, gerekse Alevi gençliğinin şehirleşme ve modernleşmeyle birlikte hızla gelenekten kopmaya başlaması, bugün için dedelerin varlık nedenini ciddi bir şekilde sorgulamaya neden

¹⁷⁰ Bkz. Üzüm, *Günümüz Aleviliği*, İstanbul, 1997, s. 145.

¹⁷¹ Bkz. Birdoğan, *Anadolu ve Balkanlarda Alevi Yerleşmesi*, İstanbul, 1995, s. 175.

olmuştur. Görüştüğümüz taliplerin çoğu, dedelerinden memnun olmakla birlikte, donanım olarak yetersiz kaldıklarından şikâyet etmektedir.

Bugün, toplumsal değişimle beraber talipler de değişiyor. Kitle iletişim araçlarıyla dünyadan daha çok haberdar oluyorlar. Başka kültürlerle, inançlarla karşılaşarak sorgulayıcı bir düşünme yeteneği kazanıyorlar. İşte bu noktada dedeler, taliplerinin yaşadığı bu değişimi algılamak ve kendi dünyalarına da taşımak zorundadırlar. Geleneksel bilgilerinin yanına aktüel ve bilimsel bilgileri de katıp taliplerini tatmin edecek donanıma sahip olmalıdırlar.¹⁷²

Kendisiyle İstanbul'da görüştüğüm Baba Mansurlular Derneği başkanı Hızır Nebi Düzgün şunları söyledi: Şimdilerde ortalık dededen geçilmiyor. Ancak nitelikli dede bulmak çok zor. Bu iş için bir düzenleme şart. Öncelikle şecereler tespit edilip, ehliyetli dedelerin eğitimden geçirilmesi gerekir.¹⁷³

Kendisi İzmir'de yaşayan Ali Yıldız dede şunları söyledi: Büyük şehirlerde denetim çok zor olduğundan insanımız kayabiliyor. Bazı gençlerimiz ateist bile olabiliyor. Burada ailelere büyük iş düşüyor. Bizim şahsımız adına değil ama yol adına kaygılarımız var. Böyle giderse yolla beraber sevgi, saygı, merhamet de kalmayacak. Bu yüzden dedelik mutlaka kurumsallaşmalı.¹⁷⁴

Cafer Yıldız dedeye göre, temel eğitim ve yetiştirme kurumları şart. Dedeliğin çağın ihtiyaçları doğrultusunda yeniden yapılandırılması gerekiyor.¹⁷⁵

Şunu da belirtmek gerekir ki görüştüğümüz dede ve taliplerin hemen hepsi, dedelik kurumunun kalkmasının söz konusu olamayacağını, belki ıslah edilerek günümüze uyarlanabileceğini ifade ettiler. Niteliksiz dedeler konusunda ise, zaman içerisinde bir ayıklama yapılarak gerçek ve nitelikli dedelere görev verilmesinden yana olduklarını söylediler.

Gördüğümüz kadarıyla günümüzde nitelikli talip bulmak çok zor olduğu gibi nitelikli dedelere rastlamak da çok zor görünmektedir. Görüştüğümüz birçok dede, bu işin ateşten gömlek giymek kadar zor bir iş olduğunu düşünerek bu görevden imtina ettiğini ifade etmiştir. Yine bazı talipler, eskiden olduğu gibi keramet gösteren ve saygınlığı olan dedeleri göremediklerinden yakınmaktadırlar. Neticede nitelikli

¹⁷² Hüseyin Bal, *Alevi İslam Yolu*, İstanbul, 2004, s.65.

¹⁷³ Hızır Nebi Düzgün, Pülümür, 1955, Üniversite.

¹⁷⁴ Ali Yıldız, Doluca Köyü, 1964, İlkokul.

¹⁷⁵ Cafer Yıldız, Doluca Köyü, 1952, Ortaokul.

dedelere kavuşmanın yolu, bu yola gönül veren genç dedeleri klasik bilgilerin yanı sıra modern eğitimin de sunulduğu akademik formasyondan geçirip çağın insanına hitap edebilen bir anlayışa yükseltmekten geçiyor.

4. Dedelerin İşlevleri

Dedelerin, Alevilerin dini ve sosyal hayatında çok önemli fonksiyonları vardır. Dini törenleri yönetmekten, aralarındaki anlaşmazlıkları çözmeye; nikâh kıymaktan, cenaze merasimlerini yürütmeye kadar fonksiyonel bir karizmaları söz konusudur. Dedelerin karizması, he ne kadar kentleşmeyle birlikte itibar kaybına uğrasa da özellikle kırsal bölgelerde hala önemli ölçüde saygınlıkları sürmektedir.¹⁷⁶

Ocazade olmak, dedelik yapmak için yeter şart değildir. Dedesoylu olmakla, aynı zamanda dedeliğe ilişkin görevleri yapıyor olmak birbirinden farklıdır. Ocazade olup da dedelik yapmayan dede aileleri de bulunmaktadır. Zaten genel bir kural olarak dede çocuklarından tümü de dedelik yapamaz. Genellikle çocuklardan biri, dedelerin deyişiyle “hakkından gelen” babasından sonra onun yerine geçerek dedelik görevini yapabilir.¹⁷⁷

Ali Yaman’a göre, Alevi dedelerinin geleneksel yapı çözülmeden önceki fonksiyonlarını şöyle özetlemek mümkündür: Sosyal ve inançsal yönden topluma önderlik etme ve davranışlarıyla örnek olmak; toplumu irşat (aydınlatma) ve bilgilendirmek; toplumda birliği ve beraberliği sağlamak; sosyal ve dinsel törenleri (cem, cenaze, evlenme törenleri..) yönetmek; adaleti sağlama, suçluları cezalandırma; inancı ve yol’u yaşatmak ve yeni nesillere aktarmak; manevi nüfuzlarıyla maddi-manevi sorunu olanların, hastaların derdine çare bulmak.¹⁷⁸

Dedelerin bir diğer önemli işlevi de, sözlü halk geleneğinin nesilden nesile yüzyıllardır aktarıcısı olmalarıdır. Bu anlamda dedeler, ulu ozanların deyişlerini ve nefeslerini sürekli okuyup aktararak bu geleneğin yaşatılmasını sağlamışlardır.¹⁷⁹

Dedelik kurumu, mürşit, pir, rehber olmak üzere üçlü bir hiyerarşiye dayanmaktadır. Kimi bölgelerde bu hiyerarşi pir ve mürşidin sıralamada yer

¹⁷⁶ Bkz. Süleyman Uludağ, “Dede”, DİB, IX/76; Bal, *a.g.e.*, s. 41.

¹⁷⁷ Bkz. Ali Yaman, *Alevlikte Dedelik ve Ocaklar*, İstanbul, 2004, s.139.

¹⁷⁸ Yaman, *Alevilik ve Kızılbaşlık Tarihi*, İstanbul, 2007, s.235; Düşkünlük için bkz. Zülfikar Özbilgin, “Alevilikte Düşkünlük”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2011/60, s.s. 411–414.

¹⁷⁹ Yaman, *Kızılbaş Alevi Dedeleri*, İstanbul, 1998, s.68.

değiştirilmesi şeklinde de olabilmektedir. “El ele, el Hakk’a” şeklinde formüle edilen bu hiyerarşik yapıda görev paylaşımı aynı ocak içinde olabileceği gibi, farklı ocaklardan da olabilir. Burada rehber, pire, pir de mürşide bağlıdır.¹⁸⁰

Tercan’da görüştüğümüz Cafer Ağbaba Dede şunları söyledi: Dedelerin toplumda büyük itibarları vardı. Benim dedem, taliplerini dolaşır, nerede olsa onları bulurdu. Gayet itikatlı ve kerametliydi. Herkes hastasını ona getirirdi. Biz de onların nesli olarak bu durumu devam ettirmeye, onlara layık olmaya çalışıyoruz. Örneğin, Mercan’da bizi tanımayan, bilmeyen yoktur. Herkesin düğününe, derneğine, yardımına koşmaya çalışıyoruz. Sünni kesimin de cenazelerine, düğünlerine katılırız. Bu yörede ayrımcılık olmaz. Aramızda saygı, sevgi vardır.¹⁸¹

a) Dede- Talip İlişkileri

Aleviliğin en temel ögesi dede-talip ilişkisidir. Dedelik ve taliplik soy sürer. Her dede ocağının belli bir talip topluluğu vardır. Ocak ile bu talip topluluğu ilişkisi, çok özel bazı durumlar dışında değişmez. Yani, talip grubu kendi dede ocağından ayrılamaz. Örneğin, Doğu kökenli bir dede ocağının talipleri, batıda bir yerde veya yurt dışında yerleşmiş olabilir. Dedeler, bu uzak yerlerdeki taliplerinin hizmetini görmek için hiçbir özveriden kaçınmadan görev yaparlar.¹⁸²

Fığlalı’ya göre, Alevi-Kızılbaş topluluklarında teşkilatlanma ve dolayısıyla “görgü” “yol” ve “sürek” denen töre, bütünüyle göreneğe ve şifahi kültüre dayanmaktadır. Buna göre toplulukta her şey, dede, rehber ve diğer tecrübeli kişilerin anlattıklarından öğrenilir. Eğer bu şahıslar iyi yetişmiş iseler, cemaatteki tesirleri çok iyi olur. Ancak iyi yetişmemiş dedeler eliyle cemaatin olumsuz yönlere kaydığı da bilinen bir gerçektir.¹⁸³

Buyruk’ta konuyla ilgili şu ifadeler yer alır:

“Gerek pir gerek talip olsun, her yol ehlinin belli görevi ve yükümlülüğü vardır. Bir pir talibe doğru yolu göstermezse, o nasıl pir olur? Bir talip kendine gösterilen doğru yolu bilmezse, o nasıl talip olur? Çünkü insanın kâmil ve cahil

¹⁸⁰ Ali Yaman, *Alevlikte Dedelik ve Ocaklar*, İstanbul, 2004, s.141.

¹⁸¹ Cafer Ağbaba, *Akyurt Köyü*, 1948, İlkokul.

¹⁸² Hamza Aksüt, “Dede Ocaklarının İşlevi ve Kökeni”, SDÜ Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu I, s.343.

¹⁸³ Fığlalı, *a.g.e.*, s. 312-313.

yapısı vardır. Pir ve talibin yapısı kâmil olmalı ki, ikrarları kabul olsun! Emeği, kurbanı, adağı ve yakarışı kabul olsun! Emeği boşuna dökülüp saçılmasın... Ve pir kâmil olmalı ki, talibi pişirebilsin, talibi yola getirebilsin. (Böylece talip) Tanrı'yı bilir, piri bilir duruma gelsin.”¹⁸⁴

Fığlalı'ya göre, Alevi-Kızılbaş zümrelerde teşkilat; talip, rehber ve dede olmak üzere üç sınıfa ayrılır. Bu topluluklardaki derecelenmede Peygamber soyundan geldiklerine inanılan ve “Seyyid”, “Ocazade” adı verilen “Dede”ler dışında, bütün halk hemen hemen aynı mevki ve itibara sahiptir. Talip denilen bu kişilerde mevki ve itibar, servet ve soydan ziyade, yol'a, erkân'a bağlılıkla ölçülür.¹⁸⁵

Dedeler, Türkiye'nin belli yerlerindeki Ocaklara bağlıdırlar ve her yıl, düzenli olarak kendilerine bağlı olan köyleri gezer, anlaşmazlıkları çözer ve dayanışmayı artırır. Dede, bir köyden bir veya birden çok Rehber seçer. Rehberlik, soy takip etmez. Ehil olanlar arasından dede tarafından seçilir. Rehber, “yol-eri” de denir. Rehber, hem cem'lerin idaresinde ve sosyal hayata yön vermede dedeye yardım eder; hem de Alevi-Kızılbaş cemaate üyelik anlamına gelen, talibin ‘nasip alması’nda, ‘ikrar verme’sinde veya ‘görülme’sinde, talibi mürşide götürür.¹⁸⁶

Alevilerde sosyal yaşam çok sıkı ve birbirini tamamlayıcı kurum ve kurullarla donatılmıştır. Bu sosyal yaşam en ince ayrıntısına kadar düzenlenmiştir. Dede, talip herkes bunlara uymak zorundadır. Örneğin Dede her evde cem yapamaz. Cem yapılacak evde ve evin sahibi ailede bazı özellikler aranır. *(bu aile bireylerinin düşkün olmaması, kapı komşularıyla sorunlu olmaması, lokmasının yenebilmesi, o köyde sevilen bir aile olması gibi)* Özellikle dedeler taliplerini ziyarete çıktıkları zaman cemler genellikle şu kişilerin evlerinde yapılabilir: 1) On iki hizmet sahiplerinden birinin veya varsa dikme dedenin evinde 2) Köyün ileri gelenlerinden birinin evinde 3) Belli yatırlar ve ocakların bulunduğu yerlerdeki mekânlarda.¹⁸⁷

Tercan'daki taliplerden edindiğimiz izlenime göre; dedenin soyu kutsaldır, dede en bilgili olandır. Onlar, kutlu nesilden getirdikleri irfanla her türlü sorunlarına çözüm getirebilirler. Her konuda dedeye danışılır, hayır duası alınır, sözü sohbeti

¹⁸⁴ Buyruk, s.28.

¹⁸⁵ Fığlalı, a.g.e., s.312 vd.

¹⁸⁶ Fığlalı, a.g.e., s.312 vd.

¹⁸⁷ Bkz. Yaman, *Dedelik ve Ocaklar*, s.100–101.

dinlenir. Dedelerin uyarıları mutlaka dikkate alınır, yanlış harekette bulunanlara müeyyideyi uygulayan da yine dedeler olur.

b) Günümüzde Dede-Talip İlişkileri

1950’li yıllardan sonra kentlere göçün artmasıyla birlikte dedelerin kırsaldaki işlevleri de azalmış, itibarları düşmüştür. Bu dönemi, dedelik kurumu açısından geçici işlevsizleşme dönemi olarak ifade eden Alevi akademisyen Ali Yaman şöyle değerlendirmektedir:

“Osmanlı döneminde resmiyet ve resmiyetin tanıdığı Sünni toplum tarafından dışlanmış bulunan Aleviliğin tarihsel süreç içerisindeki bu geleneksel kapalı toplumsal yapılanmasına özgü ocak sistemi, 1900’lü yılların başına kadar da böyle devam etmiştir. Daha sonra yaşanan gelişmeler ve özellikle de kırdan kente göç olgusunun yarattığı gelişmelerle dede-talip ilişkileri parçalanmış ve ocak yapılanması giderek işlevsiz hale gelmiştir. Giderek çoğu artık kentsel yerleşim birimlerinde yaşamaya başlayan Aleviler, kendilerini geleneksel köy yaşamından çok farklı bir toplumsal yapı içerisinde bulmuşlardır. Kentlere göçlerle birlikte başlayan ve 1990’lı yıllardaki gelişmelere kadar olan bu dönemi, biz Dedelik kurumu bakımından bir geçici işlevsizleşme dönemi olarak ifade ediyoruz. Bu geçici işlevsizleşme dönemini 1980’lerin sonlarından itibaren bir yeniden yapılanma süreci izlemiştir ki bu yeniden yapılanma bugün hâlâ devam etmektedir.”¹⁸⁸

Dedenin otoritesindeki azalma, Alevi topluluğunu radikal anlamda dönüştürmüştür. Çünkü Dedelik Kurumu Alevi topluluğunun en merkezi figürüdür. Bu merkezi kurumun yerinden oynatılması, zayıflatılması Alevilerde çok nadiren bir rahatsızlık kaynağı oluşturmuştur. Şehir hayatı özellikle bu figürün işlemlerini neredeyse tamamen imkânsız kılmıştır. Şehre gelen Alevilerin değişime karşı son derece açık bir tutum sergilemeleri, sadece laik değerlerle özellikle siyasi nedenlerle çok kolay uzlaşabiliyor olmalarıyla değil, bizzat kendi dinselliklerine karşı özgürleşme duygusunu hissetmeleriyle açıklanabilir.¹⁸⁹

¹⁸⁸ Bkz. Yaman, *Alevilik ve Kızılbashlık Tarihi*, s.236.

¹⁸⁹ Yasin Aktay, “Sosyo-Kültürel ve Politik Yönleriyle Alevilik Üzerine Notlar”, *Mitel ve Nihal Dergisi*, S.1, C.4, s.s.57-76.

Bu alanda yapılan bir ankete göre, geleneksel Alevilikte temel ilişki biçimi olan Dede-Talip ilişkileri şehirleşme ve modernleşme sürecinde neredeyse kopma noktasına gelmiştir. Alevilerin büyük çoğunluğu, dedelik sisteminin kaldırılmasından ziyade, günümüz Alevilerini aydınlatma ve bu geleneğin sürdürülmesi hususunda gerekli bilgi birikim ve donanımdan uzak buldukları Dedelerin, çağdaş eğitim kurumları tarafından eğitimden geçirilmeleri üzerinde ısrar etmişlerdir. Öyle ki onlara göre, günümüzde Dedeliğe talip olacak kimseler, en az talipleri kadar okumuş, çağdaş düşüncelere açık ve kendini her konuda yetiştirmiş karizmatik önderler olmalıdır.¹⁹⁰

Ali Yıldız dede, dedelerin şehirlerde fonksiyonunun kalmadığı fikrine katılmamaktadır. “Şehirleşmeyle birlikte mahiyet değiştiren dedelik yine işlevini sürdürmektedir. Eskisi kadar sık olmasa da talipleri ziyaret ederiz. Sosyal ilişkilerimiz gayet iyidir. Zaman zaman nikâh ve sünnet gibi özel günlerine katılır, hizmetlerinde bulunuruz.”

Cafer Yıldız dedeye göre, piri pirden; talibi talipten seçen kördür. Dolayısıyla büyük şehirlerde dedeler, mecburen önlerine gelen farklı ocaklardan taliplere hizmet etmek zorundadır.

İngiliz antropolog David Shankland, gözlemlerine dayanarak sosyal değişimle beraber dedenin rolünde oldukça önemli değişiklikler olduğunu iddia etmektedir: Alevi toplumlar değişime uğradıkça dedenin hakem rolü de azalmakta, dedeler sembolik kişilikler halini almaktadır. Bu değişim, Alevi hayatında oldukça önemli sosyal değişimleri de beraberinde getirmiştir. Mesela, köyde Alevilerin talibi oldukları bir dedeleri vardır ve onların tüm sülaleleri o dedenin talipleri olurlar. Bu ilişki, karşılıklı bir takım vazifelerin yerine getirilmesiyle nesiller boyunca devam edebilir. Dahası, dede ve talip arasındaki bağ pek çok yönden önemlidir. Törenlerde liderlik yaptığı gibi, aynı zamanda hakemlik, arabuluculuk, dini konularda danışmanlık ve çöpçatanlık rollerini de üstlenmiştir. Ne var ki bu durum şehir hayatı söz konusu olduğunda önemli değişiklikler olmuştur. Onların geleneksel düzenleyici fonksiyonları artık şehirler, hatta farklı ülkelerde yaşayan ve modern toplumla farklı ekonomik bir entegrasyon yaşayan taliplerinin problemlerini çözmede artık yeterli

¹⁹⁰ Y.Mustafa Keskin, “Kentleşme ve Modernleşme Sürecinde Alevilikte Dedelik Kurumu”, *Ekev Akademi Dergisi*, S.41, s.s., 115-132.

değildir. Buradaki heterojen bir modern hayat anlayışı dedelerin de alanını daraltmış bir realite olarak durmaktadır.¹⁹¹

Nitekim bizim de edindiğimiz izlenim odur ki, dedelik, Alevilik açısından son derece önemli bir olgudur. Alevi kitlelerin, kendilerinin de ifade ettiği gibi bu müesseseden koparılması, sosyo-kültürel açıdan büyük bir yıkım olur. Bu kurumun çökmesi demek, yüzyıllardır süregelen dini ve ahlaki değerlerin çökmesi ve yozlaşması demektir. Dahası, ülkenin milli birlik ve beraberliğine de dinamit koymak demektir. Kabul etmeliyiz ki, Alevilikte genel geçer ahlaki ve normatif değerler, dedeler eliyle günümüze taşınmıştır. Günümüzde değerlerin hızla erozyona uğradığı pragmatik ortamda, müspet değerleri yeni nesle taşıyacak bu kurumun imhası değil, günümüz şartlarına uygun bir şekilde revize edilmesi daha akıllıca görünmektedir.

Sonuç olarak sosyo-kültürel modernleşme ve değişim, göçler, eğitim, dışa açılım gibi birçok neden dedelerin fonksiyonlarında ciddi azalmalara neden olmuştur. Belki de Alevilerin Osmanlıya yaklaşımında; onun mektebine, mabedine, mahkemesine gitmeme tavrı, bu tür işleri kendi içinde çözme geleneği Cumhuriyet’le son bulmuştur. Sanayileşme hamlesiyle hız kazanan kırsaldan kente göç olgusu ve beraberinde getirdiği problemler her kesimde olduğu gibi Alevi kesimde de ciddi travmalara neden olmuştur. Bu travmaların önüne geçmek, Alevi geleneğini, başta dedelik kurumu olmak üzere, çağın diline ve şehrin dokusuna uyarlamak için yapıcı ve bilimsel çalışmalara ihtiyaç vardır.

E. DEDELİK KURUMU VE SOY İLİŞKİSİ

1. “Soy” Kavramı ve Önemi

Soy konusu, eski ve orta çağlarda peygamber ve hükümdar gibi büyük insanlarla bağ kurmak açısından önemini sürekli muhafaza etmiştir. Soy ile övünme, önemli bir toplumsal gelenek halini almıştır. Eski Çinliler, Yunanlılar, Romalılar ve Yahudiler arasında da soy yüceltilir, övünç kaynağı sayılır, şecereler (nesebnameler) düzenlenirdi. İslamiyet öncesinde Araplar arasında da soya önem verilir, kabilelerin nesebnamelerini ezberleyen kişiler bulunurdu. İslamiyet geldikten sonra, bu durum,

⁶ David Shankland, *Günümüz Türkiye’si Alevilerinde “Dede” ve “Talip” Arasındaki Değişen Bağ*, Türkiye’de Aleviler, Bektaşiler, Nusayrililer, İstanbul, 2004, s.321-322

her ne kadar hoş karşılanmasa da İslami bir şekil altında yaşamağa devam etmiş, Hz. Muhammed'in soyundan gelenler seyyid veya şerif adıyla anılır olmuşlardır.¹⁹²

Kökenleri kutsal motiflerle bezenmiş hanedanlar daha rahat bir hâkimiyet devresi yaşamışlardır. Bu motif, Avrupa toplumlarında eski Yunan'da, Romalılarda görüldüğü gibi, özellikle şark milletlerinde Araplarda, Farslarda daha belirgin bir şekildedir. Aynı gelenek Türklerde de görülür. Göktürkler ve öncesi Türk inançlarında, hakanların soyları daima kutsal motiflerle bezenmiş destanlarla anlatılmıştır.¹⁹³

Nitekim kutsal Hz. Peygamber ailesi fikri, Hindu-Âri fikirlerindeki “seçkin bir ilah ailesinin bulunduğu, bu ailenin sulbünden ilahi nurun nesilden nesle intikal ettiği ve beklenen Mesih'te son bulacağı” biçimindeki anlayışın İslam'ın kabulü ile birlikte bazı kesimlerde kısmen farklılaşmış olmakla birlikte Ehl-i Beyt düşüncesine yansıdığı muhakkaktır.¹⁹⁴

Bu konuda kendileriyle görüştüğümüz dedeler, soylarının kutsal olduğunu inkâr etmemekle birlikte, bu soya layık bir görev yapamamanın ezikliğini yaşadıklarını belirttiler. Genellikle kendilerinden önceki dedelere atıfta bulunurlarken, onların gerçekten liyakat ve keramet sahibi olduklarını; kendilerinin ise çeşitli sebeplerle bu makamın hakkını veremediklerini beyan ettiler.

2. Anadolu Aleviliğinde Dedelik ve Soy İlişkisi

Anadolu Aleviliğini ve dedelik-soy ilişkisini anlamak için, tarihi süreç içerisinde cereyan eden olaylar neticesinde gerçekleşen Türkler ve Ehl-i Beyt arasındaki yakınlaşmayı görmek gerekir. Hz. Ali soyundan gelenler, Emevi zulmünden kurtulmak için gruplar halinde özellikle şu anda Türkmenistan ve İran'ın sınırları içinde bulunan Horasan bölgelerine giderler. Bu bölgede yaşayan Türkler, kendilerine sığınan Ehl-i Beyt mensuplarına kucak açarak büyük saygı ve sevgi beslerler. Kendilerine büyük bir zulüm ve katliam yapılan Türkler, Hz. Ali'nin evlatlarına yapılan baskı, zulüm ve takibi daha derinden hissederek onları bağrına basar, aralarında büyük bir yakınlaşma doğar, kız alınıp kız verilir. Böylece Ehl-i

¹⁹² Bkz. Uludağ, *a.g.m.*, s. 76.

¹⁹³ Bkz. Nihat Çetinkaya, *Kızılbaş Türkler*, Ankara, 2012, s.377.

¹⁹⁴ Bkz. İlyas Üzüm, “*Soruşturma*”, Marife, Ehl-i Beyt Özel Sayısı, Konya, 2004, 4/3, s. 421.

Beit hanedanı hem Türklerle akraba olmuşlar hem de Türklere Müslümanlığı öğretmişlerdir. Dedelerin Ehl-i Beyt'le akrabalıkları ve Horasandan gelen oba ve oymaklara önderlik etmeleri, Anadolu Aleviliğinde kendine özgü bir Hz. Ali sevgisi oluşturmuştur.¹⁹⁵

Nesebe dayalı yapılanmayı esas alan ocakzâde zümrelerde dini otoriteye zamanla eklenen dini motifler, Ehl-i Beyt'e duyulan sevgi ve saygı, babalık ve seyyidlik nisbeleri ile birleşerek yeni ocakların oluşmasına yol açmıştır.¹⁹⁶

Neticede, Dedelik Kurumu soyu esas alan bir yapılanmaya sahiptir. Bu yapılanmaya göre Alevi dedeleri, muhtelif ocaklara bağlı bir görev dağılımı içerisindedir.¹⁹⁷ Bu bağlamda Tercan'da da çeşitli ocaklara mensup dedelerle görüştük. Soylarının nereye dayandığını sorduğumuzda, hemen hepsi evlad-ı resul olarak Hz. Peygamber'e dayandığını söylediler. Bu silsilede ise, on iki imamlardan birinin adını zikrederek, yolun onlardan kendilerine intikal ettiğini belirttiler. Cafer Yıldız dedeye göre, Bu geleneğin ortaya çıkması Horasan Türkleriyle olmuştur. Sonradan Müslüman olan Türkler, mazlum olan ve kendilerine sığınan Ehl-i Beyt neslini bağrına basmış, daha sonra kız alış-verişiyle akrabalık bağı oluşturmuşlardır. Bu nesille birlikte dedelere irşat vazifesi verilerek Anadolu'ya göç etmişlerdir.

Alevilikte temel kaynak olarak kabul edilen İmam Cafer-i Sadık Buyruğuna göre, pir (dede) evlad-ı resul olmalıdır:

“O zamandan bugüne değin, şeriat, tarikat, marifet, hakikat gibi, pirlük ve secde de Muhammed-Ali'den kaldı. Bu nedenle, Resul soyundan başkasının pirlük yapması ve ona talip olması caiz değildir. Bunun (Buna karşı davranan kişinin) yediği içtiği haramdır. Tarikat-ı murtad, hakikat-ı murtaddır. Ve de irşadı, biatı ve tövbesi geçerli değildir. Çünkü Resul soyuna biatı yoktur. Sermayesiz kalmıştır. Onun aslı kesinlikle yoktur. O kimse On İki İmam dergâhından nasipsizdir. Hazreti Resul, bir hadiste, “Ulu Tanrı bir kelam-ı kadiminde ‘asıl asıldır’ buyurmuştur” der. Zira ezelden hırka, meftul, irşat, tövbe, pirlük ve seccade; bunların tümü, Şah-ı

¹⁹⁵ Gıyasettin Aytas, “Alevilik Kavramı Etrafında Bazı Tespit ve Değerlendirmeler”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, s. 56, s.s, 17–28.

¹⁹⁶ M.Saffet Sarıkaya, *Türkiye’de Alevilik ve Bektaşiliğin Oluşumu, Anadolu’da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*, Sakarya, 2010, s.108.

¹⁹⁷ Bkz. A. Yaman, *a.g.e.*, s. 137-138.

Merdan Ali'ye gelmiştir. (Bu nedenle) şimdi Şah oğlu ve soyu olmayan kimseye pirlilik yapmak caiz değildir. Muhammed-Ali soyundan olmalı ki, pirliliği caiz ola.”¹⁹⁸

a) Bektaşilikle Benzerlik ve Farklılıklar

Öteden beri Alevilikle birlikte anılan Bektaşilik kavramı, tarihi süreç içerisinde farklı bir konuma oturtulmuştur. Hacı Bektaş Veli'den sonra ikinci pir olarak kabul edilen Balım Sultan'ın yaptığı bazı değişiklik ve yeniliklerden sonra Bektaşilikte köy ve şehir farkı ortaya çıkmıştır. Köydekiler “köy Bektaşileri” yani Alevi olarak; şehirdekiler ise “Şehir Bektaşileri” yani Bektaşî olarak maruf olmuştur. Alevi/Kızılbaş Türkmenler, bu ikisi arasındaki farkı, “kökten sürme/bitme” ve “daldan inme/yetme” terimleri ile ifade ederler. Dolayısıyla Alevi anne-babadan dünyaya gelen kökten (doğuştan) Alevi, annesi-babası Alevi olmasa bile ‘nasip alan’ kimse ise Bektaşî’dir.¹⁹⁹

Bektaşî Babası akademisyen Bedri Noyan Dede Baba'ya göre, Anadolu Alevileri ile Bektaşîler arasında inançta, amelde bir fark olmayıp erkân'da ufak tefek ayrılıklar vardır. Bugün, Türkiye’de bulunan Aleviler Hacı Bektaş Veli’yi Pir sayarlar, dolayısıyla bütün Anadolu Alevileri Bektaşî’dirler.²⁰⁰

Alevi-Kızılbaş topluluklarında, sürekin temel direği ‘musahip tutma erkânı’, ‘görgü’ veya ‘iç kurbanı’ adını alan görgüdür; çünkü Alevi topluluğunun gerçek bir mensubu olabilmek, cemaatte saygın bir yere gelebilmek için bu merhalenin aşılması gerekir.²⁰¹ Tercan’daki Alevi anlayışta, Bektaşîliğin aksine, musahipsiz erkâna girmek mümkün değildir. Bektaşîlikte, tarikata girmek isteyen kim olursa olsun nasip alıp Bektaşî olabilir. Alevilikte ise, her şeyden önce Alevi bir ana-babadan doğmuş olmak, ancak evlendikten sonra musahip tutarak cemlere katılmak mecburiyeti vardır. Şunu da belirtelim ki, dedelerin de ifade ettiği gibi son yıllarda bu kurala uyan

¹⁹⁸ *Buyruk*, nşr. Fuat Bozkurt, İstanbul, 2006, s. 26.

¹⁹⁹ Abdurrahman Küçük-Mehmet Alparslan Küçük, *Türkistan’dan Türkiye’ye Alevilik-Bektaşîlik*, Ankara, 2009, s.134.

²⁰⁰ Bkz. Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevilik*, Ankara, 2006, C.VII, s.145.

²⁰¹ Musahiplik için bkz; *Buyruk*, Haz. Adil Ali Atalay, Can yayınları, İstanbul, 2004, s.55; İsmail Kaygusuz, *Musahiplik*, Alev yayınları, İstanbul, 1991; Kaygusuz, *Alevilikte Dar*, Alev yayınları, İstanbul, 1993, s.27; Harun Yıldız, “Alevi/Bektaşî Geleneğinde Musahiplik”, *Uluslar arası Bektaşîlik ve Alevilik Sempozyumu I*, s.123.

Alevilerin sayısı azalmış, evli-bekâr, musahipli-musahipsiz herkes cemlere katılır olmuştur.

Tercan’da da diğer yörelerde olduğu gibi, bütün ocaklar serçeşme kabul ettikleri Hacı Bektaş Veli’ye bağlıdır. Safeviler döneminde Hacı Bektaş Veli’ye bağlı olmayan bazı ocaklar Erdebil veya Sofıyan süreğine bağlı idiler. Bektaşilikle ilişkileri devam eden bu zümreler Safevilerin yıkılmasıyla birlikte tekrar Bektaşiliğin Çelebiler kolu etrafında toplanmışlardır. Yani Alevilikle, Bektaşilik arasındaki farklılaşma bir anlamda sosyo-kültürel bir farklılaşmadır.²⁰²

İnançları açısından Alevilerle Bektaşiler arasında benzerlik vardır. Ancak Aleviler genel itibariyle tahsilsiz kalmışlardır. Alevilik, Bektaşiliğin bir halk biçimidir. Aleviler kırsal kesimde yaşarlarken, Bektaşiler şehir merkezlerinde toplu ve düzenli bir tarikat olarak teşkilatlanmışlardır. Ancak günümüzde, her iki kavram da aynı anlamda kullanılmaktadır. Aradaki fark, sosyal bir farktır. Zamanla aradaki bu sosyal sınıf farklılığı artmış ve “*her Alevi Bektaşî’dir, fakat her Bektaşî Alevi değildir*” şeklinde bir genellemeye gidilmiştir.²⁰³

Birdoğan’a göre, Kent Bektaşileri, kapalı bir inanç biçimi olan Aleviliğin, ‘*Alevi anne-babadan dünyaya gelmeyen Alevi olamaz*’ söylemi üzerine ortaya çıkmış bir gruptur. Ancak çeşitli nedenlerle artık bu ayrım zayıflamış, Anadolu Alevi-Bektaşiliği bir araya gelmiştir. Binlerce kişinin cemlere katıldığı büyük kentlerde artık ocak ayrımı yapmanın imkânsız olduğunu belirten Birdoğan’a göre, Alevi-Bektaşî ayrımı da ortadan kalkmaktadır.²⁰⁴

Görüştüğümüz dedeler, aralarındaki farkı doğal karşılıyorlar. Bu durumu, yüzyıllardır birbirlerinden kopuk olarak yaşamaya bağlayan dedelere göre, ‘yol bir, süre bin birdir’ Temel konularda müttefik olduktan sonra, ayrıntılı konularda ve ritüellerde takılmamak gerektiğini vurguluyorlar.

Neticede Alevlikte soya dayandırılan ve musahiplik şartı aranan dede-talip ilişkilerinde, Bektaşilikte soy aranmaksızın dileyen herkes nasip alabilir ve tarikata girebilir. Günümüzün kozmopolit şehir hayatı göz önüne alındığında, Aleviliğin

²⁰²Bkz. Sönmez Kutlu, *Alevilik-Bektaşilik Yazıları*, Ankara, 2006, s. 34.

²⁰³ Bu genellenin tahlili ve Alevilik-Bektaşilik kullanımı için bkz; Cenksu Üçer, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C.12/33, s.78–79; Metin Bozkuş, *Sivas Aleviliği*, Isparta, 2006, s.76.

²⁰⁴ Bkz. Nejat Birdoğan, “Müzakereler”, *Türkiye’de Aleviler, Bektaşiler, Nusayriler*, İstanbul, 2004, s.27.

biraz da kırsala özgü o sıkı geleneğinin yaşatılmasının mümkün olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda, bugün, musahipliğin fazlaca yerine getirilmediği, cem evlerinde soy ve ocağa bakılmaksızın herkese açık cemlerin icra edildiği bir realiteyle karşı karşıyayız.

Bizim de dedelerden edindiğimiz bilgiler doğrultusunda anlaşılan odur ki, dedelik kurumunda en başta aranan husus, soy, yani temiz bir neseptir. Buyrukların da işaret ettiği gibi, bu makama layık olacak kişilerin peygamber neslinden gelen, gerçek anlamda eline, diline, beline sahip, insanlara güven veren ve çözüm üreten bilge şahsiyetler olması gerekir.

b) Şiilik/Caferilikle Benzerlik ve Farklılıklar

Yaygın olarak taraftar, fırka gibi anlamlara gelen “şia” terim olarak, Hz. Peygamberin vefatından sonra Hz. Ali ve Ehl-i Beytini halifelik (imamet) için en layık kişi olarak gören ve onu nass ve tayin ile meşru halife kabul eden; ondan sonraki halifelerin de onun soyundan gelmesi gerektiğine inanan toplulukların müşterek adı olmuştur.²⁰⁵

Şiiliğin doğuşu konusunda çeşitli görüş ayrılıkları olmakla birlikte en erken Hz. Hüseyin’in Kerbela’da şehit edilmesinden sonra siyasi bir temayül olarak kamuoyu oluşturmaya başlamıştır, denilebilir.²⁰⁶ Caferi mezhebi, Sii fırkalarından birini oluşturmaktadır. Bu mezhebin bir diğer adı İmamiyye’dir. Alevi ve Bektaşilerin yazılı kaynaklarında en fazla etkisi görülen mezheplerin başında İmamiyye Şia’sı gelir. Kaynaklar, İmamiyye mezhebinin Türklere yönelik propaganda faaliyetlerinin Safeviler döneminde yoğunlaştığını göstermektedir.²⁰⁷

Anadolu Aleviliği ile Şiilik arasında ilk anda bir benzerlik varmış gibi görünmekle beraber, bunları yorumlama ve yaşama bakımından arada büyük farklılıklar vardır. Örneğin, Tevhid konusunda Şiilikteki kelimî ve fikhî öğeler yerine, Alevilikte tasavvufî/mistik bir anlayış söz konusudur. Nübüvvet inancında, Hz. Muhammed’in peygamberliğinin Şiilikte olduğu gibi kabul edilmesine rağmen,

²⁰⁵Bkz. E. Ruhi Fırlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir, 2008, s. 265.

²⁰⁶ Fırlalı, *a.g.e.*, s. 550.

²⁰⁷ Bkz. Ali Albayrak, *Caferilerde Dini ve Sosyal Hayat*, Doktora Tezi, Ankara, 2006, s. 52; Sönmez Kutlu, *Alevilik-Bektaşilik Yazıları*, Ankara, 2006, s. 56.

onun Hz. Ali ile aynı nurdan yaratılmış olduğu görüşü vardır. Buna göre Allah, kendi nurundan bir nur yaratmış ve buna Nur-i Muhammedi denmiştir.²⁰⁸

Şia'ya göre, İmamlara inanmak inanç esaslarındandır. On ikinci imam Mehdi Muntazar, gizlenmiştir ve zamanı geldiğinde ortaya çıkacak, zulmü yok edip adaleti temin edecektir. Bu imamlar masumdurlar, günah işlemezler. İlahi bir takım güçlerle donatılmışlardır. Oysaki Alevilik-Bektaşilikte bu konu üzerinde Şia'daki gibi bir inanç esası olarak durulmaz. Hz. Ali ve diğer imamlar siyasi ve hukuki olarak değil, manevi rehberler olarak yüceltilirler. Onların tarihsel kişiliklerinden çok söylenceler şeklinde aktarılan menkıbevi kişilikleri öne çıkmaktadır.²⁰⁹

Şia'nın imamet anlayışında kutsal kabul edilen "kana/soya" dayalı hiyerarşik yapı ile Alevilikteki kan/soy bağına dayanan dedelik kurumu arasında benzerlikler söz konusudur. En önde gelen bu soy şartı, bu alana dışarıdan katılımın önüne set çekmiş görünmektedir. Bu meyanda tıpkı Şiilikte hakikatin bilgisinin imamlarda olduğu kabul gördüğü gibi, Alevilikte de dedeler bilgi ve hakemliği tekellerinde tutmaktadır.²¹⁰

Bizim de gözlemlediğimiz kadarıyla, Alevi-Bektaşilerle Caferiler arasında başta Ehl-i Beyt muhabbeti olmak üzere On iki imam anlayışı, tevella-teberra hususu ve benzeri birkaç husus dışında fazla bir ortak nokta bulunmamaktadır. Aleviler, cem evleri merkezli tasavvufi/mistik bir yorumu benimserken, fikhî temelli bir inancı merkezine alan Caferilere oldukça mesafeli durmaktadırlar. Öbür yandan, inanç önderi kabul ettikleri dedelere hala derin bir saygıları vardır ve kendileri nezdinde ocaklarından gelen bir kutsiyetleri söz konusudur. Ancak, bu kutsiyet bir yere kadardır. Neticede eğer dedenin de bir hatası varsa dar'a çekilir yani cem divanında halka hesap vermek zorunda bırakılır.

3. Dedelik Kurumu ve Şecereler

a) Şecerenin Önemi ve Dağıtımı

Alevilikte soy ile ilgili önemli hususlardan biri de şecereler (soy kütükleri) konusudur. Şecereler, bir yetki belgesidir. Bu yetkiyi alanlar seyyidliğin her türlü

²⁰⁸ Fırlalı, *a.g.e.*, s. 559.

²⁰⁹ Kutlu, *a.g.e.*, s. 58.

²¹⁰ Bkz. Ramazan Altıntaş, "Alevi-Bektaşî Geleneğinde Dedelik Kurumu", *SDÜ Uluslararası Bektaşîlik ve Alevilik Sempozyumu I*, s. 101.

imtiyazından yararlandıkları gibi, ocak da kurabilmekte ve bunun doğal sonucu olarak ‘çerağ hakkı’ adı altında bir yıllık tahsilât da yapabilmektedirler. Kimi yerlerde bu yıllık paranın adı “hakkullah” veya “Şeydullah”dır. Aleviler kısaca “çıralık” da derler.²¹¹

Alevilikte dedelik, inhisar altındadır; dedeler, soy güderler. Her dede, Hz. Peygamber soyundan geldiği kabul edilen Seyyid Baba, Sarı Saltuk, Dede Gargin, Pir Sultan, Ağuichen (Karadonlu Can Baba), Gözü Kızıl, Şeyh Samit gibi birinin soyundan geldiğini söyler; bu öyle kabul edilir. Bu nisbet bazı kere, bir şecereyle ispatlanır.²¹²

Nejat Birdoğan’a göre, bu tür şecereler Anadolu Alevilerine üç koldan verilmiştir. Ya Kerbela ve Bağdat gibi bize yakın Arap bölgelerinden ve Arap yetkililerinden. Ya Selçuklu veya Osmanlı sultanlarından. Ya da Hacı Bektaş dergâhından. Şah İsmail’in Erdebil sarayından da kimi halifelik belgelerinin verildiği ihtimal dâhilindedir.²¹³

Kendisi de bir Alevi Dedesi olan Hüseyin Gazi Metin’e göre; Dedelerin, Babaların, Dedebabaların ellerindeki berat veya silsilename çelişkilidir. Metin’e göre, bu belgeler zamanın yöneticileri tarafından, Alevileri kendilerine çekmek ve asimile etmek amacıyla verilmiştir.²¹⁴

Kendisiyle Erzincan’da görüştüğümüz Binali Büklü dedeye göre, şu anda maalesef dikme dedeler ortalığı sarmış durumdadır. Ocakların çoğu sonradan oluşan suni ocaklardır. Postta oturma hakkı yalnızca şeceresi tasdikli dedelerin hakkıdır. Soydan gelmek yeterli değil, o makamın hakkını vermek önemlidir. Dedenin ifadesine göre, şeceresi tasdikli olan ocak yalnızca kendisinin de mensubu olduğu Kureyşan ocağıdır.

b) Seyyidlik/Dedelik ve Nakibü’l Eşraflık

Tarihi süreç içerisinde zaman zaman istismar edilmiş olan bu konu, sürekli tartışılmış ve sonunda meşruiyeti belirleyici yöntemlere başvurulmuştur. Örneğin Abbasiler döneminde Ensâb Nikâbeti (Nakibu’l Eşraflık) müessesesi

²¹¹ Birdoğan, *Anadolu ve Balkanlarda Alevi Yerleşmesi*, İstanbul, 1995, s. 140.

²¹² Abdülbaki Gölpınarlı, *100 Soruda Tasavvuf*, İstanbul, 1969, s. 278.

²¹³ Bkz. Birdoğan, *a.g.e.*, s. 140-141.

²¹⁴ Hüseyin Gazi Metin, *Alevilikte Cem*, Ankara, 1997, s. 27-28.

oluşturulmuştur. Bu makam önemli bir işleve sahip olduğundan layık olan şahıslar getirilmiş ve seviyelerine uygun saygı ifadeleri kullanılmıştır. Aynı zamanda bu kişilere özel unvanlar verilmiş, özel elbiseler giydirilmiştir.²¹⁵ Bu kurum, peygamber soyundan gelenlerin işlerine bakmış, neseplerini, doğum ve ölümlerini kaydetmiş; onları kötü durumdan korumuş; fey ve ganimetten paylarını dağıtmış, sahte seyyidlik olaylarını takip etmiştir.²¹⁶

Abbasi devri hukukçusu Maverdi'ye göre: “Bu nikabet, şerefli nesep sahipleri için, kendilerine nesepte denk olmayan ve şerefte eşit olmayanların velayetinden korunmak (siyanet) için tesis edilmiştir.” Böylece kurulan teşkilat vesilesi ile seyyidlerin işleri de en uygun şekilde yürüyecek ve onları idare eden kimsenin hükmü daha geçerli olacaktır.²¹⁷

Osmanlı ülkesinde Evlad-ı Resul olarak baş tacı edilen seyyidlere hürmet, saygı ve bazı ayrıcalıklara sahip olma imkânı, beraberinde bazı istismarcıları da harekete geçirmiştir. Bunun önüne geçmek ve seyyidlere hürmetin bir gereği olarak Yıldırım Beyazıd, sâdât nezareti kurdurarak başına Seyyid Ali Nattâ'yı getirmiştir.²¹⁸ Bu dairenin görevi, Osmanlı Devleti bünyesinde ne kadar kayıtlı seyyid ailesi varsa, onların kayıtlı defterlerini tutmaktır. Bu deftere “şecere-i tayyibe” denmiştir. Ayrıca eyaletlerde de nakibü'l-eşraf kaymakamları adı verilen vekiller bulundurulmuştur. Görevleri, seyyid ve şeriflerin durum ve tutumlarını izlemektir. Kusurlu davranışları bu defterlere kaydedilerek cezâlandırılanlar da olmuştur. Suç işleyen seyyidin yeşil sarığı çıkarılıp, cezâsı verildikten sonra sarık yine iade edilmiştir. Seyyid soyundan geldiğini iddia edenlere, şecereli seyyidlerin tanıklık etmeleri halinde seyyidlik beratı verilmiştir.²¹⁹

²¹⁵ Murat Sarıcık, *Kavram ve Misyon Olarak Ehl-i Beyt*, İstanbul, 1997, s. 197.

²¹⁶ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1993, C.II, s.200.

²¹⁷ Maverdi, *el-Ahkamu's Sultaniye*, Kahire, 1996, s. 97.

²¹⁸ Bkz. Sarıcık, *a.g.e.*, s.225-226.

²¹⁹ Kutluay Erdoğan, “Alevîlerde Dedelik Kurumu ve Değişme Olgusu Karşısında Toplum Yapısı”, *Folklor ve Edebiyat Dergisi*, s. 123.

İKİNCİ BÖLÜM

ALEVİLİKTE OCAK KAVRAMI

A) OCAK KAVRAMININ KÖKENİ

1) Etimolojik Olarak “Ocak” Kavramı

Türkçede, “ateş yakmaya yarayan, pişirme, ısıtma, ısınma gibi amaçlarla kullanılan yer, şömine” anlamına gelen ocak kelimesi, mecaz olarak kuruluş, dirlik, düzenlik, kök, ev, aile, boy-soy manalarında da kullanılmaktadır. “Ocağı yıkılsın, ocağı sönsün” deyiimi, adı-sanı, soyu-boyu kalmasın anlamında kullanılır. “Allah ocağını söndürmesin, ocağın şen olsun” tabiri ise, adı-sanı anılsın, dirliği-düzenliği bozulmasın anlamına hayır-duadır.²²⁰

Genel olarak teşekkül (kurum) yerinde kullanılan kavram, bir ailenin öteden beri yaşadığı ev yerinde ve “aile ocağı” anlamında da kullanıldığı gibi herhangi bir hastalığa okumaya izinli olan ve bu izni, babadan oğla yürüten kişiler hakkında da “ocaklı” şeklinde kullanılır.²²¹

Ateş, hayatın temeli ve bütün insanlığın en önemli varlıklarından biridir. Bundan dolayı bütün insanların ateşe saygı göstermesi ve ateş hakkında bazı şeyler düşünmesi gayet doğaldır.²²² İnsanoğlu, kendisi için çok değerli gördüğü ateşin sönmemesi ve kontrollü biçimde yakılabilmesi için ilk ocakları meydana getirmiş, zamanla ocak, ev ve mekânla özdeşleşerek evin vazgeçilmez birimi haline gelmiştir. Ocağın yanması, bir anlamda neslin devam etmesi şeklinde algılanmış ve aileler birer ocak olarak görülmüştür. En eski uygarlıklardan bu yana aile yuvasının ve ocağının kutsiyetine inanılmıştır.²²³

Ocak, aynı zamanda Bektaşî tabirlerindedir. Bektaşî tekkelerinin meydan odalarında kıblenin olduğu yerdeki ocağın adıdır. Yeniçeri teşkilatı hakkında kullanılan bir tabirdir. Teşekkül, kendisini Bektaşîliğe bağlı saydığı için ‘Yeniçeri

²²⁰Bkz. Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük II*, Ankara, 1988, s.1098; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara 1997, s.567; Abdülbaki Gölpınarlı, *Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul, 1977,s.262; *Türk Ansiklopedisi*, C.XXV., Ankara, 1977, s.379.

²²¹ Pakalın, *a.g.e.*, s., 711, Gölpınarlı, *a.g.e.*, s.262.

²²² Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi II*, Ankara, 1995, s. 495.

²²³ Haşim Şahin, “Ocak”, *DİA*, XXXIII, 316.

ocağı' tabiri kullanılmıştır. "Yeniçeri ocağı, Sipahiler ocağı", Yeniçeri ve Sipahiler müessesesi anlamına gelir; bu Türkçe sözle birlikte "Ocağ-ı Yeniçeriyân, Ocağ-ı Bektaşiyân" tarzında farsça terkipler de kullanılmıştır.²²⁴

a) Eski Türk İnançları ve Od/Ateş/Ocak

Türkler arasında İslamiyet'i daha yüzeysel bir şekilde anlayan ve özellikle İslam kültür merkezlerinden uzak sahalarda göçebe olarak yaşayan Türkmenler, uzun zaman Şamanî inanış ve yaşayışlarını İslamiyet'le uzlaştırmak suretiyle korumuşlardır.²²⁵ Ocak, Türklerde de öteden beri mukaddes ve saygı duyulan bir unsur olarak görülmüştür. Aile ocağı ataların devamıdır. Büyük atanın ve büyük ananın ruhları aile ocağında daima hazır bulunur; bu sebeple bunları takdis etmek ve bunların hürmetine ocağı söndürmemek gerekir.²²⁶ Ateş mukaddestir; daima ocakta bulundurulacak ve söndürülmeyecektir. Ocak kutsiyeti, bugün de geçerliliğini sürdürmektedir. Od Ana, Od Ata ananeleri de bu fikri teyit etmektedir. Bugün bile Moğollar düğün merasimlerinde ateşi takdis ederler, Kırgızlar "Bismillah" diyerek ateşe bir parça yağ atarlar. Aleviler ayin-i cem'de erkândan geçileceği sırada evvela çerağı selamlar, sakilik edecek canlar ocağa niyaz ederler. Erkan değneğinin yıkandığı mukaddes su dağıtılırken ateşin de payı verilir.²²⁷

Türkler için İslamiyet öncesi ve sonrası kutsiyet ifade eden ateş, birtakım inanış ve uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Eski Türklerde ateş, kötülüklerden koruyucu ve temizleyici olarak telakki edilmiştir. Gök-Türkler ateşin kutsallığına inanırlar, üzerinden atlandığında kötü ruhların uzaklaştığını kabul ederlerdi. Orta Asya, Altay ve Sibiryâ Türkleri arasında, yeni evlenen çiftlerin mesut bir hayat sürmek için ateşe yağ döktükleri görülür. Altay ve Yakut Türkleri yemek yerken ateşe pay verirler, koyun kurban ederlerdi. Yakut Türklerinin inancına göre, ateş, tanrıların kurbanları kabul ettikleri bir kapıdır. Eski Türk hayatında cesetler, ateşle yakılıp kül haline getirilirdi. Bunda ateşin her şeyi temizleyeceği inancı rol oynamaktaydı. Başkurtlar ve Kazaklar bir paçavrayı tutuşturup hastanın çevresinde

²²⁴Bkz. Pakalın, *a.g.e.*, İstanbul, 1971, C.II, s.711; Gölpınarlı, *a.g.e.*, s.262.

²²⁵Ethem Ruhi Fırlalı, *Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik*, Ankara, 1990, s.87.

²²⁶Bkz. Yusuf Ziya Yörükan, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*, İstanbul, 2006, s. 66.

²²⁷Bkz. Yörükan, *a.g.e.*, s.63; Hikmet Tanyu, *Türklerde Ateşle İlgili İnanışlar*, I. Uluslar arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Ankara, 1976, IV, 287-292; Nergishan Tekin, *Türklük ve Alevilik-Bektaşilik*, İstanbul, 2011, s.299.

“alaz, alas” diye dolaştırır, ‘alaslama’ dedikleri bu yöntemle hastanın iyileşeceğine inanırlardı.²²⁸

Erzincan’da görüşüğümüz bir hoca, bu konuda şunları söyledi: Çok eski adetlerden olan kabirde ilk gece ateş yakma uygulaması özellikle dağ köylerinde hala devam etmektedir. Bunun da temelinde yatan sebep, o gece dağdan inen kurtların toprağı eşleyebileceğinden hareketle caydırıcı bir önlemdir. Bunun yanı sıra Türklerin eski inanışlarından olan Şamanizm’deki ateşin aydınlık ve temizliğin sembolü olarak ölene faydası olabilir düşüncesi de insanları böyle bir âdete yöneltmiş olabilir.²²⁹

Atalara olan sevgi ve saygı, bütün Türk dünyasında, ocak ve ateşe saygıyı doğurmuştur. “aile ocağı”, “asker ocağı”, “ocağına incir dikmek”, “ocağı tütmek”, “ocağı bozulmak” gibi deyimler, ocak etrafında şekillenen böyle bir dünya görüşünün uzantısı sayılmalıdır.²³⁰

Ocağın Türk tasavvuf kültüründe de önemli bir yeri vardır. Mevlevilerde Ateşbâz-ı Veli’nin makamı olarak kabul edildiği için ocağa saygı gösterilir, ocağa niyaz etmeden ayine başlanmaz. Eşik ve ocak, bir Mevlevi dergâhının en kutsal yeri olarak kabul edilir.²³¹

2- Alevilik/Bektaşilikte Ocak

Geleneksel Alevilikte göz önünde bulundurulması gereken en önemli hususlardan biri de ocak sistemine dayanan yapılanmadır. Anadolu Aleviliğinin tarihsel, sosyal ve dinsel en önemli kurumlarından olan dedelik kurumu, geleneksel anlamda ocak denilen ailelerden oluşur. Anadolu Aleviliği, aidiyeti ocaklara bağlı bir özelliğe sahiptir. Dede ocağıyla ona bağlı olan talip topluluğunun ilişkisinin sürekli olması, Alevi toplulukların tarih içinde izini sürmek için eşsiz bir fırsattır. Aleviliğin

²²⁸ Bkz. Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara, 1990, s.50 vd.; Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara, 1986, s.67 vd.; Mehmet Eröz, *Türkiyede Alevilik ve Bektaşilik*, Ankara, 1990, s.327 vd.; Mehmet Dikici, *Türklerde İnançlar ve Din*, Ankara, 2005, s.412 vd.; Jean Paul Roux, Türkçesi: Aykut Kazancıgil, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, İstanbul, 1998, s.178-179.

²²⁹ Aşur Büyüктаş, Palanga Köyü, 1926, Okur-yazar.

²³⁰ Bkz. Mehmet Eröz, *a.g.e.*, s.331.

²³¹ Şahin, *a.g.m.*, s.316.

ve Alevi toplulukların tarihi, bu ilişki dikkate alınmadan incelenemez ve aydınlanamaz.²³²

Alevilikte “ocak” terimi, dinsel hizmetleri gören dedelerin aileleri ve bu aileler çevresinde oluşan organizasyonu ifade etmektedir. Alevilerde her dede ve talip ailesi bir ocağa bağlıdır. Yani dede'nin de talibin de bağlı olduğu; soyu, Hz. Peygamber'e ulaştığına inanılan bir mürşidi olmalıdır. Bu demektir ki, ocak sistemi dışında bir Alevilik düşünülemez. Dede olsun, talip olsun herkesin bu sistem içinde belirlenmiş bir konumu söz konusudur.²³³

Alevi-Kızılbaz toplumunda ocaklar, topluluğun inanç merkezi, belli zamanlarda görgü ve sorguların gerçekleştiği, kültürel ve sosyal etkinliklerle toplumun aydınlatıldığı, çeşitli yaptırım, yol ve yöntemlerle sorunların çözüldüğü ve toplumsal ilişki ve işleyişin sağlandığı mekânlardır.²³⁴

Alevi-Bektaşî toplumunda dayanışmayı, birlikteliği ve cemaat bilincini güçlendirmeyi hedefleyen bazı dengeleyici etkenler vardır. Bu etkenlerin başında “ocak” anlayışı gelir. Ocak, dini liderlerin soyunu, rol ve yerini belirtmede önemli bir şemsiye kavramdır. Mürşit, Pir, Rehber ve Düşkün Ocakları olmak üzere dört grup ocak bulunmaktadır. Ahmet Yesevi, Ağuichen, Celal Abbas, Dede Kargın, Baba Mansur, Seyyid Garip Musa ve Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) belli başlı ocaklardır. Her bir dini lider (seyyid veya dede) genellikle bu ocaklardan birine bağlıdır. Ocağa bağlı olmadan seyyidlik ya da dedelik sürdürülemez. Hiçbir dede ya da seyyid Ocakzade kimliğini taşımadan yöneticilik yapamaz. Ocakzadelerin soyunun On iki İmam silsilesine dayandığına inanılmaktadır.²³⁵

Buyruk, Menakıbname, Velâyetname gibi adlarla anılan geleneksel Alevi kaynaklarında ocak kavramının kullanılmadığını görüyoruz. Ancak kavramın ateşe kutsiyet ve saygı anlamında yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla “ocak” kavramının

²³² Bkz. Cenksu Üçer, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C.XII, s. 33; Harun Yıldız, *Anadolu Aleviliği*, Ankara, 2004, s. 226; Hamza Aksüt, *Dede Ocaklarının İşlevi ve Kökeni*, SDÜ Uluslar arası Bektaşîlik ve Alevilik Sempozyumu I, s. 343.

²³³ Yaman, *a.g.e.*, s.230.

²³⁴ Ali Haydar Avcı, *Pir Sultan Ocağı*, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.46, s.s, 77–96.

²³⁵ Bkz. Hüseyin Yılmaz, *Alevi-Sünni Diyalogu*, Sivas, 2011, 75–76.

en erken kullanımının XVI. yüzyıldan itibaren söz konusu olduğu ileri sürülmektedir.²³⁶

Tercan Aleviliğinde de ocak, dedenin mensubu olduğu soyu ifade etmek için kullanılır. Bu anlamda her dedenin bir ocağı bulunduğu, ocakların kutsal temellere dayandığına inanılır. Bu ocakları oluşturan ailelerin her biri soylarını Hoca Ahmet Yesevi, Baba Mansur, Hacı Kureyş, Derviş Cemal gibi şahsiyetlere, onların soylarını da Hz. Peygambere dayandırır. Bu meyanda kendilerinin, evlad-ı resul olarak gördükleri cedlerinin kadim zamanlarda temellendirdiği ocakların, devam ettiricileri olduklarını söylerler.

Yine dedelerden öğrendiğimiz kadarıyla, bu ocaklar arasında bir hiyerarşi söz konusudur. Örneğin, İmam Zeynelabidin ocağına bağlı olduğunu söyleyen Şah İsmail dede şunları söyledi: Bize Ocakzâde, seyyid, evlad-ı resul, pir derler. Biz mürşit koluyuz. Düşkün ocağı olanlar, Ağuiçenler elimizi öperler. Kureyşan ocağından olanlar da Baba Mansur ocağından olan dedeleri mürşit kabul ederler.

Ahmet Yaşar Ocak'a göre, eski kabile şefleri ve dini reisler olan Türkmen babaları, zamanla Hz. Ali soyundan geldiği kabul edilen dedelere dönüşmüş, soyları da ocak adı verilen kutsal dede soylarını meydana getirmiştir. Alevi zümreleri zamanla bu ocaklara bağlanmıştır. Nitekim Ocak, bu şahsiyetlerin her birinin Alevilik bünyesinde bir ocak sayıldığını şöyle ifade etmektedir: “Bunlar, İslami dönemdeki, torunları sonradan Alevi dedelerine, Bektaşî babalarına dönüşecek olan Baba İlyas, Hacı Bektaş, Sarı Saltuk, Barak Baba gibi her biri başında bulunduğu boya adını da vermiş, mühim bir kısmı Kalenderiliğin muhtelif şubelerine mensup, daha birçok Türkmen şeyhinin (yahut babasının) de prototipleridir.”²³⁷

Dolayısıyla günlük dilde sıkça rastlanan ve toplumun en küçük birimini oluşturan ocak kavramının, Alevi gelenekte çok farklı bir yeri vardır. Alevi zümrelerini birbirine kuvvetli bağlarla bağlayan; ister dede olsun isterse talip olsun, onları tarihi şahsiyetler etrafında çevreleyen ocaklara bağlılık söz konusudur. Anadolu'nun en ücra bölgelerine kadar yayılma istidadı göstermiş bu ocaklar, aralarındaki hiyerarşik yapılanmayla beraber günümüze kadar gelmiştir.

²³⁶ Bkz. Ali Yaman, *Alevilikte Ocak Kavramı: Anlam ve Tarihsel Arka Plan, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2011, S.60, s.s, 43–64.

²³⁷ Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul, 2008, s. 241.

B) OCAK YAPILANMASI

1. Ocakların Teşekkülü

Günümüzde Alevlikle ilgili tartışılan konulardan biri de “ocak” yapılanmasıdır. Alevilik yolunun yüzyıllar içersinde oluşumunu sağlayan ve dede-talip ilişkilerini düzenleyen ocakların ne zaman ve kiminle ortaya çıktığı konusunda farklı görüşler ortaya atılmaktadır. Öte yandan, kendilerini seyyid-i saadat yani peygamber nesli olarak ifade eden dedelere, “siz Arap mısınız?” ve “ilk ocak hangisiydi?” gibi sorular sorduğumuzda tatmin edici cevaplar alamıyoruz.

Ocakların kimilerinin Hacı Bektaş Dergâhı ile bağlantılı olduğu düşünüldüğünde, bunların bir bölümünün seyyid kökenli olmayıp, Dergâhta postnişin olan Çelebilerin uygun görmesiyle ocak oldukları varsayılmaktadır. Aleviler, dinî önderlerini yani dedeleri bir başka deyişle mürşitlerini, irşat edici, aydınlatıcı olarak gördükleri için onları bir kurum olarak “Ocak” şeklinde nitelendirmişlerdir.²³⁸

Gerçekten de Ocaklar, Alevi toplumu için aydınlatıcı yegâne güç olmuşlardır. Ocakzâde Dedeler sahip oldukları dinsel, eğitsel ve hukuksal işlevleriyle kentleşme olgusu devreye girene kadar da bu aydınlatma işlevlerini büyük ölçüde gezici şekilde, Anadolu’nun farklı bölgelerini köy köy dolaşarak yerine getirmişlerdir. Ocaklar, bir ağ gibi Anadolu’da hatta bugün Anadolu dışında kalan bölgelerdeki Alevilerin dinsel hizmetlerini görececek şekilde organize olmuş, önemli işlevler görmüşlerdir.²³⁹

Bugün ocaklara temel teşkil eden Geyikli Baba, Abdal Musa, Abdal Murat, Kızıl Deli, Seyyid Ali Sultan gibi XIV. ve IV. yüzyıllarda yaşayan bütün bu dervişler, kendi menkıbevi tarihlerini de teşekkül ettirmişlerdir. Bugün bunların pek çoğunun isimlerini taşıyıp türbelerini barındıran yüzlerce köy bulunmakta olup,

²³⁸ Bkz. Ali Yaman, *Alevilikte Dedelik ve Ocaklar*, Karacaahmet Sultan Derneği Yayınları, İstanbul, 2004, s. 148 vd.

²³⁹ Bkz. Ali Yaman, *Alevilikte Ocak Kavramı: Anlam ve Tarihsel Arka Plan, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2011, S.60, s.s, 43–64.

günümüzün pek çok Alevi dedesi ve ocakları bunların soyundan geldikleri için onların isimleriyle anılmışlardır.²⁴⁰

Bizim de gözlemlediğimiz kadarıyla pek çok dede, şecere ortaya koymamakla birlikte, birkaç kuşak geriye doğru giderek ocak silsilesini sıralamakta olup kendisini On iki İmamlardan birine dayandırmaktadır. Bu arada kendi cedlerinin bazı özelliklerini ve kerametlerini öne sürerek, mürşit ocağı olduklarını öne süren dedelere rastladık. Buradan da anlaşılıyor ki, Alevilik, kendi içinde hiyerarşik bir yapılanmayı barındıran ocak sistemi sayesinde yüzlerce yıl ayakta kalmayı başarabilmiştir.

a) Ocakların Ne Zaman ve Nasıl Ortaya Çıktığına Dair Görüşler

Anadolu coğrafyasında XIII. Yüzyıl başlarında kurulmaya ve kurumsallaşmaya başlamış olan tekke ve zaviye sistemi, aynı dönemlerde ortaya çıkan ve gelişen ocak sistemiyle birlikte varlığını 1925'lere kadar sürdürmüştür. Zaman zaman kesintiye uğrasa da tarihin büyük bir devresinde bu kurumlar açık tutulmuştur. Daha çok şehirlerde kurulan tekkelerin dışında, köylerde ocakzâde dedelerin yürüttüğü Alevi-Kızılbaş ocakları ise resmiyetten uzak, müstakil kurumlar olarak varlığını korumuştur.²⁴¹

Ocakların, Anadolu'da yaşanan toplumsal dönüşüm ve yeniden yapılanmanın etkisiyle, Osmanlıların ilk dönemlerinde ortaya çıkmaya başladığı söylenebilir. O dönemde yoğun baskı ortamında sürekli yaşanan kaç-göç hareketinin bir bakıma zorunlu kıldığı dedeliğin/pirliğin/babalığın "soy" yoluyla işlevini sürdürür hale geldiği görülmektedir.²⁴²

Yapılan araştırmalar ve tarihi gözlemler, Alevilik-Bektaşiliğin Ahmet Yesevi, dolayısıyla Yesevilik'le de ilgisi bulunduğunu göstermektedir.²⁴³ Nitekim bugün bazı dede ve babalar soyunu Ahmet Yesevi'ye dayandırmakta, onu pir olarak görmekte ve

²⁴⁰ Bkz. A.Yaşar Ocak, *Geçmişten Günümüze Alevi-Bektaşî Kültürü*, Ankara, 2009, s.44- 45; Ali Haydar Avcı, "Pir Sultan Ocağı" *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.46, s.s, 77-96.

²⁴¹ Gülağ Öz, "Alevi-Bektaşî-Kızılbaş Tekke ve Ocaklarının İşlevleri ve Türk Kültürüne Katkıları" I. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 1999, s.s., 267-271.

²⁴² Bkz. Avcı, *a.g.m.*, s. 77 vd.

²⁴³ A. Yaşar Ocak, *Türkiye'de Aleviler, Bektaşiler, Nusayrılar*, İstanbul, 2004, s. 29.

büyük saygı duymaktadırlar. Gerek töre ve törenlerindeki adetler, gerekse kadınlı-erkekli ritüelleri, Bektaşiliğin Yesevilik'ten etkilendiğini göstermektedir.²⁴⁴

Araştırmacı Nejat Birdoğan'a göre, ocakların kuruluş nedenleri şunlar olabilir: Yeni yerleşim bölgelerine gelen aşiretlerin, girdikleri yeni dinin bir önderinin adı altında benliklerini yitirmeden yaşama arzusu; kendi aşiret büyüklerini veya yetenekli bir oğullarını bu tür bir kimliğe sokarak yaşama isteğidir. Kimi ocaklar da çevrelerindeki tehlikeye göre, yol ulularının dostluklarına göre federatif bir ocak birliğine geçmişlerdir.²⁴⁵

Yaptığımız araştırmada bölgedeki dede ve taliplerden edindiğimiz izlenim, ocak yapılanması ile aşiret yapılanmasının birbirinden farklı olduğu istikametindedir. Dini ve inançsal bir yapı olarak ocak sistemi, nesebi öne alan ve sosyoekonomik ve sosyokültürel bir yapılanma olan aşiret sisteminin önündedir. Bu bağlamda, inanç önderi sayılan dede, aşiret reisinin üstünde ve yeri geldiğinde onu da sorgulayacak bir mevkidedir. Tarihi süreçte zaman zaman bu hiyerarşide çatlaklar olsa da ekseriyetle bu böyle olmuştur.

Son yıllarda ortaya atılan görüşlerden biri de, dede ocağı kurumunun XVI. yüzyılda Safevilerin eliyle ortaya çıktığıdır. Bu görüş, kurumu siyasal bir oluşum olarak ele almakta, dayanağını Osmanlı padişahı Yavuz Selim ile Safevi padişahı Şah İsmail arasındaki siyasal çekişmeye bağlamaktadır. Bu görüşe göre, Safevilerin emriyle aşiret reisleri dede ve seyyid olmuştur.²⁴⁶

Araştırmacı Hamza Aksüt'e göre, böyle bir durumu ne günümüzde ne de geçmişte gözlemlemek mümkündür. Birkaç özel durum dışında dedeler aşiret reisi değil; tam tersine onların üzerinde ve onları sorgulayan kişilerdir. Ayrıca, dede ocağı kurucuları Safevi devletinin kuruluşundan en az üç yüzyıl önce yaşamıştır. On altıncı yüzyıla gelmeden önce, dede ocaklarını hiyerarşisiyle belirlemek mümkündür.²⁴⁷

Ocakların ne zaman ve nasıl ortaya çıktığına dair değişik görüşler olmakla birlikte Ali Yaman bunları şöyle özetlemektedir:

²⁴⁴ Bkz. Eyüp Baş, "Ahmet Yesevi'nin Bektaşilik-Alevilik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki Etkileri", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 52:2(2011), ss. 21-53

²⁴⁵ Bkz. Birdoğan, *Anadolu Alevi Ocaklarının Kuruluşu, İşlevleri, Yayılımları*, IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, Ankara, 1992, s.15.

²⁴⁶ Bkz. Hamza Aksüt, *Aleviler*, Ankara, 2012, s.28,29; A.Y.Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslam*, İstanbul, 1999, s. 49; Orhan Türkoğan, *Alevi-Bektaşî Kimliği*, İstanbul, 1995, s. 492.

²⁴⁷ Aksüt, a.g.e., s. 29.

Ocakların, Hacı Bektaş Veli'den önce, Hz. Ali'nin soyundan gelen ailelerce oluşturulduğu görüşüdür. Ocakların, Hacı Bektaş Veli zamanında ortaya çıktığı görüşüdür. Ocakların, Kızılbaş- Türkmen boylarınca kurulmuş Safevi Devleti'nin kurucusu Şah İsmail eliyle kurulduğu görüşüdür. Ocakların, Anadolu'ya gelen kabilelerin lideri durumundaki Türkmen babalarının ailelerince oluşturulduğu görüşüdür.²⁴⁸

Bölgedeki Baba Mansur ocağı mensuplarından izlenimlerimizden hareketle öyle anlaşılıyor ki, ocak sistemi ve yapılanması Anadolu'da Hacı Bektaş Veli'den önce başlatılmıştır. Bu anlamda Baba Mansur veya Mansur Ata önemli bir şahsiyettir ve kurduğu ocak, mürşid ocağı konumundadır. Bu ocakla birlikte Kureyşan Ocağı gibi başka ocaklar da kurularak birtakım gerekçelerle hiyerarşik bir yapılanmaya giderek varlıklarını sürdürmüşlerdir. Zaman içersinde müstakil olarak kurulan bu ocaklar da dâhil tüm ocaklar, Hacı Bektaş Veli'yi serçeşme kabul ederek günümüze kadar gelmişlerdir.

b) Ocak Sistemi-Ahilik Teşkilatı İlişkisi

Anadolu'da yüzyıllarca iz bırakmış, tasavvufi-mistik bir karaktere sahip olan esnaf teşkilatlanması Ahiliğin ne zaman ve kim tarafından kurulduğu tartışmalıdır. Araştırmacı Mikail Bayram'a göre, Ahilik bir Türk kurumudur ve 1261 yılında vefat ettiği bilinen Kırşehir'li Ahi Evren tarafından kurulmuştur.²⁴⁹ Bilimsel çalışmalarıyla maruf Fuad Köprülü'ye göre Ahilik, bir mesleki-tasavvufi bekârlar zümresidir.²⁵⁰

Öte yandan, Ahiliğin başlangıçta bir esnaf teşkilatı olarak değil, tarikat yapılanması olarak ortaya çıktığını söyleyenler de vardır. Bu iddiaya göre, IX. ve X. Yüzyılda Horasan'da yaşayan Ebu Hafs-i Haddad (Ö. 883), Hamdûn-i Kassar (Ö. 884) gibi ilk Melâmeti Fütüvvetçileri esnaf tabakasından oldukları için Ahilik de bu gelenek üzerine gelişmiştir.²⁵¹

Osmanlı Devletinin imparatorluk sürecine girdiği tarihlerden itibaren Ahilik, esnaf loncaları haline dönüşmüş, bu arada köylerdeki Ahi zaviyeleri devletten bağımsız olarak Alevi ocakların oluşum süreçlerine katkı sağlamışlardır. Bu noktada,

²⁴⁸ Bkz. Yaman, *a.g.e.*, s.232.; Yaman, *Alevilikte Dedelik ve Ocaklar*, s. 148-149.

²⁴⁹ Bkz. Mikail Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya, 1991, s. 28 vd.

²⁵⁰ Bkz. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 1991, s. 180 vd.

²⁵¹ Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul, 2008, s. 197.

Ahi zümrelerin adap, erkân, merasim ve benzeri şekli unsurları ile Alevi zümrelerin unsurları arasında benzerlikler söz konusudur.²⁵²

Fütüvvet/Ahi geleneğiyle Alevilik-Bektaşilik arasındaki ilişkiyi gösteren önemli belgelerden biri de Fütüvvetnâmelerdir. Bu manada önemli ipuçları veren Fütüvetname-i Cafer-i Sadık'dan da anlaşıldığına göre, zamanlama açısından daha önce olduğu görülen fütüvvet/ahi teşkilatının sadece adap-erkân bakımından değil, çeşitli gelenek ve inanç motifleri yönüyle de Bektaşî ve Alevi kültürünü etkilediği anlaşılmaktadır.²⁵³

Seyyid-talip ilişkilerinin ne zaman ve nasıl oturtulduğu, Ocakların kendi aralarında görev paylaşımında nasıl anlaştıkları tam olarak bilinmemektedir. Ancak bilinen şudur ki, tüm ocaklar ve dergâhlar, Hacı Bektaş Veli'yi ve dergâhını 'serçeşme' kabul etmiş ve ona bağlanmışlardır. Bu yapının yerleşmesinde bir meslek kurumu da diyebileceğimiz, kuruculuğunu Ahi Evran'ın başlattığına inanılan Ahi'liğin de önemli katkıları olmuştur.²⁵⁴

XIII. yüzyılda Anadolu'ya göçen Türklerin kurduğu Ahi teşkilatı, şehir ve kasabalarda esnaflar arasında, köy ve mezralarda ise göçer halk arasında dini ve tasavvufî bir yol olarak gelişmiştir. Ahi topluluğu, sürekliliğini "Ali yolu" olarak görür, "Ali" ve "Ehl-i Beyt" sevgisini baş tacı kabul ederler. Alevilik-Bektaşilik, Bâtınlık gibi akımlardan etkilendiği gibi Ahilikten de etkilenip bünyesine çok şey katmıştır. Özellikle fütüvvetnamelerdeki edep-erkânı benimsemiş, Aleviler ve Bektaşiler tarafından da fütüvvetnameler yazılmıştır.²⁵⁵

Araştırmacı Esat Korkmaz'a göre, Alevilik-Bektaşilik mi Ahiliği doğurmuştur, yoksa Ahilik mi Alevilik-Bektaşiliği doğurmuştur? Ya da "Alevilik Ahiliktir; Ahilik Aleviliktir", "Ahilik, Aleviliğin bir türevidir" vb. tartışmalar yararsızdır. Burada anlaşılan, karşılıklı etkileşim söz konusudur. İlle de bir öncelik aranacaksa, bu öncelik Ahilikten yana görünmektedir.²⁵⁶

²⁵² M. Saffet Sarıkaya, *Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*, Haz. H. İbrahim Bulut, Sakarya, 2010, s.111.

²⁵³ Fütüvetname-i Cafer-i Sadık, haz. M. Saffet Sarıkaya, İstanbul, 2008, s. 44 vd.

²⁵⁴ www.aleviocaklari.com. (17.06.2013 tarihli)

²⁵⁵ Bkz. Kutluay Erdoğan, *Alevilik-Bektaşilik*, İstanbul, 1993, s.35; Baki Öz, *Bir Alevilik Yolu Ahilik*, İstanbul, 2001, s. 55.

²⁵⁶ Bkz.. Esat Korkmaz, *Alevilik ve Aydınlanma*, İstanbul, 1997, s.156.

Alevi gelenekte, Hz. Peygambere atfen söylenen, “La feta illa Ali, La seyfe illa Zülfikar” sözünden hareketle erken dönemlerde mertlik ve yiğitlik davranışlarının sergilendiği teşkilatlanmaları görüyoruz ki, bunlardan biri de fütüvvet ve ahilik teşkilatlanmasıdır. Özünde Hz. Ali, Ehl-i Beyt ve On iki İmam sevgisine dayalı olarak onların çizgisi doğrultusunda yiğitlik, fedakârlık ve dayanışma ruhu bulunan Ahilik, zaman içerisinde Alevilik/Bektaşilik potası içerisinde erimiştir.

Günümüzde, tarihe mâl olmuş bu teşkilatın yapısı ve misyonu göz önünde bulundurularak, zamanın diline uygun bir yapılanmaya gidilebilir. Genel ahlakın ve esnaf ahlakının hiç iyi bir sınav vermediği günümüz dünyasında, Ahiliğin ve Aleviliğin ortak noktaları olan güzel ahlak ve insana/topluma faydalı olma bilinci yaygınlaştırılabilir.

c) Ocakların Sınıflandırılması ve Kurumsallaşması

Ocak kavramı, işlevine göre değişik anlamlar yüklenen geniş bir kavramdır.²⁵⁷ Burada, konumuzla ilgili olan Alevi ocaklarının mahiyeti ve işlevleri bakımından sınıflandırıldıklarını ve değişik isimler altında zikredildiklerini görmekteyiz.

Ali Yaman’a göre, Alevi Ocakları çok farklı şekillerde sınıflandırılabilir: Örneğin işlevlerine ve iş bölümüne göre; Mürşit Ocakları, Pir Ocakları, Rehber Ocakları, Düşkün Ocakları, şeklinde olabilir. Örgütlenme/bağlılık durumuna göre; Bağımsız Ocaklar, Hacı Bektaş Çelebilerine Bağlı Ocaklar şeklinde sıralanabilir. Cem ibadetindeki uygulama farklılıklarına göre ise; Erkânlı Ocaklar, Pençeli Ocaklar şeklinde; ayrıca ocakların alt grup veya bölgesel isimlere göre de Tahtacı Ocakları, Dersim Ocakları gibi farklı şekillerde anılmaları söz konusudur.²⁵⁸

Araştırmacı Hamza Aksüt’e göre, Aleviliğin kurumsallaşması VIII-IX. yüzyılda hayatiyet kazanmaya başlamıştır. Dede ocaklarının sosyal kökeni göçebe Oğuzlar, coğrafi kökeni ise Cezire’dir. Cezire’den kasıt; Musul, Mardin Diyarbakır

²⁵⁷ Bkz. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara 1997, s.567; Abdülbaki Gölpınarlı, *Tasavvuf’tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul, 1977, s.262

²⁵⁸ Ali Yaman, “Alevilikte Ocak Kavramı: Anlamı ve Tarihsel Arka Plan”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2011/60, s.s; 43–64.

ve Urfa yörelerdir.²⁵⁹ Kurumlarıyla birlikte bu yapılanma bazı Türk boylarında gelişmiş ve X.yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar Anadolu'ya taşınmıştır. Anadolu'daki Seyyid Battal Gazi çevresinde oluşan bugünkü Veli Baba Ocağı, Malatya'da Seyyid Battal Gazi Ocağı, Mineyik Ocağı, Ağuichen Ocağı gibi ocaklar bunlardan bazılarıdır. Dede Garkın'ın Elbistan bölgesinde, Baba İlyas'ın Amasya'da olduğu dönemde On iki ocak teşekkül etmiştir.²⁶⁰ Dede ocaklarına adlarını veren şahsiyetlerin bu konumlarını belirleyen üç unsur bulunmaktadır. Bunlar; soy, keramet ve hizmettir.²⁶¹

Tercan'da hangi ocağın daha eski olduğunu sorduğumuzda, Baba Mansur ocağı olduğunu söylediler. Baba Mansur'un, Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen ilk erenlerden olduğunu; kerametleriyle maruf bu zatın, diğer dervişlere hocalık yaptığı, dolayısıyla bu ocağın mürşit ocağı olduğunu ifade ettiler.²⁶²

Bu hiyerarşik yapılanma, Aleviler arasında hiçbir zaman ayırım nedeni olmamıştır. Aksine bu sistem, aralarındaki denetimi sağlayan "El ele, el Hakka Sistemi" olarak adlandırılmaktadır. Her ocağın bir mürşidi yani bağlı olduğu ocak bulunmakta, her ocakzâde aynı zamanda bağlı olduğu ocak nezdinde talip olmaktadır. Başka bir deyişle her ocak mensubunun da bağlı olduğu bir başka ocakzâde bulunmaktadır. Ocakzâde olmak Alevi toplumunda ayrıcalıkları da beraberinde getirmektedir. Onun temsil ettiği değerlere büyük kutsallık ve manevi güç atfedilmekte, onlara karşı büyük bir saygı duyulmakta hatta Ocaklarla ve ocakzâde Dedelerle ilgili olağanüstü birçok kerametlerin söz konusu olduğu olaylar (menkıbe) dilden dile aktarılmaktadır.²⁶³

Dedelerle yönetilen ocaklar, gücü nispetinde çeşitli yetkilerle donatılmıştır. Bu güçlü oluşun temelinde tarihi kıdem ve İmam Zeynel Abidin'e dayanma söz konusudur. Ayrıca kimi eski ocaklar, zaman içerisinde coğrafya genişleyip taliplerinin nüfusu artınca ocaklarının sayısını artırmıştır. Bir ana ocaktan, ikincil ve ondan sonra da üçüncül derecede ocaklar çıkmıştır. Ya da bir ulu kişi, XIV. veya

²⁵⁹Bkz. Aksüt, *Dede Ocaklarının İşlevi ve Kökeni*, SDÜ Uluslar arası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu I, s.343.

²⁶⁰ Bkz. Kazım Balaban, *Ehl-i Beytten Dersim'e*, İstanbul, 2006, s. 258.

²⁶¹Yaman, *Alevilikte Dedelik ve Ocaklar*, İstanbul, 2004, s. 150.

²⁶² Hüseyin Özdemir, *Fındıklı Köyü*, 1948, Okur-yazar.

²⁶³ Bkz. Yaman, *a.g.m.*, s. 43 vd.

XV. asırlarda icazet-yetki vererek, oğullarını Anadolu'nun başka bölgelerine eşit statüde ocak kurması için göndermiştir.²⁶⁴

Araştırmacı Mehmet Yaman Dede'nin ifade ettiği gibi, tarihi süreç içerisinde Anadolu ve Balkan'larda bulunan Alevi-Bektaşî topluluklar, Dergâhlar/Tekkeler ve Ocaklar şeklinde ikili bir yapılanma görünümü altında olmuşlardır. Bugün bazı Ocak ulularının türbeleri çevresinde oluşmuş dergâhların varlığı bilinmektedir. Bu şekilde, "ziyaret" olarak adlandırılan ve kendilerine kutsallık ve derin saygı atfedilen yüzlerce yer bulunmaktadır. Merkezlerde bulunan Bektaşîler bu dergâhlarda örgütlenirken, kırsalda yarı göçebe halinde yaşayan Kızılbaş Aleviler, Ocakzade gezici dedelerin nüfuzuna tabi bir örgütlenmeye sahip olmuşlardır. Bektaşî dergâhları, Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren önemli bir nüfuzla sahip olmuşlardır. Sarı Saltuk, Abdal Musa, Otman Baba, Seyyid Ali Sultan, Şücaettin Veli ve Hacı Bektaş Veli dergâhları, Bektaşî dergâhlarının en tanınmışlarıdır.²⁶⁵

C) OCAK SİSTEMİNİN İŞLEYİŞİ

Anadolu'da günümüz Alevi geleneğinin tarihsel temel kurumu ocaklardır. Bu geleneğe ocaklar, yüzyıllar boyunca Anadolu'da Aleviliğin nakledicisi olmuştur. Alevi topluluklarının her birinin bağlı bulunduğu bir mürşit, pir, rehber ve düşkün ocağı bulunmaktadır. Çok geniş bir coğrafyaya yayılan bu ocaklar, Hacı Bektaş ve onun halifeleri tarafından kurulanlar ile Dede Kargın, Zeynelabidin, Baba Mansur ve Ağuışen gibi kişilerin temsil ettiği mürşitlerden oluşur. Yaygın kanaate göre bütün bu ocakların kaynağında Horasan etkisi vardır ve bu etki de Ahmet Yesevi'den gelmektedir. Doğal olarak Horasan'dan hareket eden ocaklar da bir anlamda Ahmet Yesevi halifeleri olarak kabul edilmekte ve dolayısıyla da kurulan ocaklar onlar tarafından kurulmuş kabul edilmektedir. Bunlar Rum erenleri diye bilinen kişilerce oluşturulmuştur.²⁶⁶

Anadolu Aleviliğinde Hacı Bektaş Dergâhı merkezdir. Dergâha bağlı olarak çevresindeki Alevi gruplarını irşat eden çok sayıda ocak, tekke, dergâh faaliyetlerini

²⁶⁴ Bkz. Birdoğan, *Anadolu ve Balkanlar'da Alevi Yerleşmesi*, İstanbul, 1995, s.144.

²⁶⁵ Bkz. Mehmet Yaman, *Alevilik/İnanaç-Edep-Erkan*, İstanbul, 2004, s. 433.

²⁶⁶ Bkz. Ahmet Taşğın, *Geçmişten Günümüze Alevi-Bektaşî Kültürü*, İstanbul, 2009, s. 28.

²⁴⁸ Bkz. Hüseyin Bal, *Alevi İslam Yolu*, İstanbul, 2004, s.86.

sürdürerek bugünlere gelmişlerdir. Hacı Bektaş Veli'nin soyunun On iki İmamlara uzandığı, ocakların kökenlerinin Ehl-i Beyt'e dayandığı, dedelerin “Evlad-ı Resul” olduğu kabul edilir.²⁶⁷

Yol'un kurucusu Şah-ı Merdan Ali'dir. Hacı Bektaş Veli, Yol'un Anadolu'daki temsilcisi, yürütücüsüdür. Anadolu'ya ondan önce veya sonra gelmiş tüm erenler, dervişler, dedeler, babalar Hünkâr'a bağlanmıştır. Tüm Horasan Pirlininin ve Rum Erenlerinin Hacı Bektaş Veliye nasıl bağlandıkları Vilayetname'de anlatılır.²⁶⁸ Hacı Bektaş Veli dergâhı başta olmak üzere bu dergâhın etrafındaki ocaklar, ocakların etrafındaki talipler yolu sürdürmüşlerdir. Dergâh, ocak temsilcisi dedeleri, dedeler taliplerini murakabe ve kontrol etmişlerdir. Hünkâr kutuptur, dergâh merkezdir. Alevi yolunda, “baş başa bağlıdır, baş da padişaha”, “yol cümlesinden uludur” deyimleri hiyerarşik yapı ve mekanizmayı anlatır.²⁶⁹

Tercan yöresinde son zamanlarda bazı kopukluklar olsa da ocak sistemi işlemektedir. Görüştüğümüz dedeler, şehirlere göçle birlikte talipleriyle görüşmekte zorlandıklarını, ancak takip ettiklerini söylediler. Talipleri nereye giderse gitsin, bu sistem vasıtasıyla onları tanıdıklarını ve yeri geldiğinde hizmetlerini yaptıklarını beyan ettiler. Kendi taliplerine yetişemedikleri noktada, bir başka ocak dedesinin onları görmesinde mahzur olmadığını söylediler.

a) Ocak Sisteminde Hiyerarşik Yapılanma

Ocakzade dedeler arasında, “El ele, el Hakk'a” şeklinde de ifade edilen, “Mürşit-Pir-Rehber” şeklinde hiyerarşik bir görev bölümüne gidildiği de bilinmektedir. Taliple muhatap olan dede ocağının bağlı olduğu bir dede ocağı vardır ki, bu ocağa mürşit ocağı denir. Burada Mürşit en üst başvuru makamıdır. Rehber Pir'e, Pir Mürşide bağlıdır. Mürşit de davranış ve kararlarında bağımlıdır. Bu bağlılık hem manevi anlamda “Yol”a bağlılık, hem de Buyruklar gibi yazılı kutsal metinlere

²⁴⁹ Bkz. *Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli-Vilayetname*- Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1958, s.81.

²⁵⁰ Bkz. Bal, *a.g.e.*, s. 86.

bağlılık şeklinde ortaya çıkar. Taliplerle muhatap olan dede ocağı, mürşit sayılan dede ocağına görülmeden ve aklanmadan talipleri göremez.²⁷⁰

Aleviliğin temel kurumu dede ocağıdır. Dede ocağının dinsel ve sosyal görevleri vardır. Dede ocağı, pir ve mürşit basamaklarından oluşan bir hiyerarşiye sahiptir. Bunun dışında, talip ile pir arasındaki ilişkileri düzenleyen, topluluğu ceme hazırlayan “rehber” denen bir basamak daha vardır. Rehber, talipler arasındaki anlaşmazlıkları araştırıp çözmeye çalışır. Çözemediği sorunları pire bildirir. Pir, cemi yürüten dededir. Cemde talipleri sorgudan geçirir. Mürşit, pire yetki veren ve onu denetleyen dededir. Aslında rehber, pirin talibi, pir ise mürşidin talibidir. Hacı Bektaş ocağıyla ilişkili Babagan kolu dışında, pirin ve mürşidin ‘seyyid’ olması şarttır.²⁷¹

Alevi ocakları arasındaki bu hiyerarşik yapının nasıl ve neye göre şekillendiği noktasında Ali Yaman şu tespitlerde bulunur: Bu durum, bazı ocakların daha kıdemli oluşlarıyla ilgili olabilir. Veya bazı ocakların nüfuzunun ve taliplerinin fazla oluşu etkili olabilir. Özellikle XVI. yüzyıldan itibaren bazı Alevi zümrelerin zaman zaman merkezi idare ile yaşadıkları sürtüşmeler sonucunda gerçekleşen göçler ve sürgünler sonucunda kimi ocaklara mensup dede ailelerinin gittikleri yerde başka adlar altında ocakların ortaya çıkması, ancak önceki ocaklarına kendilerini bağlı saymaları kuvvetle muhtemeldir. Mürşit Ocağı, Pir Ocağı gibi kavramlar bu şekilde ortaya çıkmıştır.²⁷²

Araştırmacı Burhan Kocadağ’a göre, Seyyidler, Horasan’da ve daha sonra Anadolu’ya olan göçle birlikte buradaki oymaklara pirlilik ve dedelik yapmıştır. Bu gelenek zamanımıza kadar süregelmiştir. Seyyidler, nüfuz ve kudretlerine göre merkezdeki en büyük ve etkin postnişine daima bağlı kalarak halkı eğitmişler ve yol göstermişlerdir. Bugün hâlâ Doğu Anadolu’daki Dedelik ve Seyyidliklerini sürdüren tarikat pirleri, Horasan’dan geldiklerini ve soy itibarıyla Horasan’a gidip yerleşen İmam Musa Kâzım’ın oğlu İmam Ali Rıza’ya dayandıklarını söylemektedirler. Seyyidlik kuralları gereğince kendilerine bağlı taliplerden kız alıp vermezler. Bireysel evlenmeler dışında genellikle bir seyid, başka bir seyidin kızı ile evlenir.²⁷³

²⁷⁰ Ali Yaman, *Alevlikte Dedelik ve Ocaklar*, İstanbul, 2004, s.81; Hamza Aksüt, *a.g.m.*, s.343.

²⁷¹ Hamza Aksüt, *Aleviler*, Ankara, 2012, s.28.

²⁷² Bkz. Yaman, *a.g.e.*, s.153-154.

²⁷³ Burhan Kocadağ, *Doğu’da Aşiretler, Kürtler, Aleviler*, İst. 1997, s. 238.

Sosyolog Fuat Bozkurt ise konuyla ilgili şu tespitlerde bulunur: “Ocakzade dedeler birbirlerinden kız alıp vererek soylarının taliplere karışmamasına özen gösterirler. Ocağa bağlı köyler ve obalar vasıtasıyla geniş bir yapılanma söz konusudur. Anadolu’da Aleviler üzerindeki en yoğun baskı dönemlerinde bile bu dedelik kurumu işlevini sürdürmüş ve dinsel töreni başarı ile yerine getirmişlerdir. Dede ocakları da birbirine bağlıdır. Bu yapılanma biçimi bir zincirin halkalarını andırır. Her dede ocağının hesap verebileceği başka bir dede ocağı bulunur. Böylece gerektiğinde dedeler de toplumdan bir birey gibi dinsel törende bulunurlar. Başka dedeler önünde hesap verirler, yargılanırlar. Alevi inancındaki “el ele, el Hakk’a” ilkesi dedelik yapılanmasında kendisini gösterir. Keramet göstermekle ünlü dedeler vardır. Keramet gösterdiğine inanılan dedelerin bir bölümüne “Budala-Divane” denilir. Aleviler arasında, dedelerin doğa güçlerine hükmettiklerine dair yaygın bir kanaat vardır. Günümüze değin gelen pir ocaklarından bir bölümünün, doğrudan ateşe hükmetme gücüne sahip olduğuna inanılır. Bu konuda en ünlü ocak Kureyşan Ocağıdır.”²⁷⁴

Ocaklar arasındaki bu hiyerarşik yapılanma, her zaman olumlu sonuçlar vermemiş, beraberinde rekabeti de geliştirmiştir. Örneğin, kimi zaman duyduğumuz “biz mürşit makamıyız, onlar bize uysun” veya “Bizim ocağımız bağımsızdır, biz kimseye uymayız” gibi birbirlerini incitici ithamlar söz konusu olabilmıştır. Bunun yanında, kendilerini evlad-ı resul olarak gerçek ocak sahibi sayıp başka birtakım ocakların suni olduğunu iddia edenler de vardır. Bu noktada, ocakların başına getirilen dedelerin bir kısmının liyakat ve ehliyetinin zayıf olması da talipler arasında sistemi sorgulanır hale getirmiştir.

Orhan Türkdoğan’a göre, Ocakzadelikte bir sosyal kast yapısı ortaya çıkmaktadır. Bir ocakzade, başka bir ocağa geçemeyeceği gibi, ocak da kendi içinde babadan oğla kalıtım yoluyla intikal etmektedir. Ayrıca, her ocağın bir talibi vardır. Mesela, Erdebil ocağı, talip ocak veya köy olarak birbirinden kız alıp veremezler, bir cinsiyet yasağı söz konusudur. Talip ocak veya köyler, adeta birer musahip kan kardeşi gibi telakki edilirler. Bu da, cemaatler arası sosyal kast yapısını gösterir. Ocak mensubiyeti, aynı zamanda sosyal hareketleri önemli ölçüde kısıtlar. Çünkü

²⁷⁴ Bozkurt, *a.g.e.*, s.121.

kazanılmış statü değil verilmiş statü hâkimdir. Bu durum mürşit, dede, baba, mürebbi ve benzeri statü basamaklarının liyakat ve eğitimle değil de doğuştanlıkla belirlenmesini sağlaması nedeniyle, çoğu kez mensubiyetin ödüllendirilmesini sağlamıştır. Bu da tarihi süreç içinde, dinamik bir görev kimliğini taşıyan dini liderlerin giderek yozlaşmasına sebep olmuştur. Birçok Alevi ocaklarında tanık olduğumuz dini lider statüsündeki dejenerasyonun köklerini de burada aramak gerekir.²⁷⁵

Netice itibariyle kendi içersinde hiyerarşik bir yapılanmayla yüzyıllardır süregelen ocak sistemi, bugün çeşitli sebeplerle inkıtaya uğramış gibi gözükmektedir. Bu noktada lider konumundaki dedelerin nitelikleri sorgulanmakta, doğuştan getirdikleri konumlarının yanı sıra buldukları makamın hakkını verebilecek bir liyakate sahip olup olmadıkları üzerinde durulmaktadır. Şehirleşme ve modernleşmeyle birlikte muhasebe mekanizması zayıflamakla birlikte, kent yaşamına uygun formüller aranarak geleneğin bir şekilde sürdürülmesi noktasında arayışlar dikkati çekmektedir.

b) Ocak Sisteminin Günümüzdeki Durumu

Alevi zümreleri yüzyıllar boyunca dış dünyaya karşı koruyup kollamış olan ocak sisteminin günümüzdeki durumu oldukça tartışmalıdır. Yöredeki Alevilerden de anladığımız kadarıyla, bu kadar ocağın ortaya çıkmış olması oldukça düşündürücüdür.

İlahiyatçı akademisyen Cenksu Üçer'e göre, günümüzde şehirleşmeyle birlikte söz konusu ocak sisteminin fonksiyonelliği, sürdürülebilirliği ve geleceği çerçevesinde ciddi tartışmalar olsa da, geleneksel anlamda bu sisteme dayalı olarak varlıklarını sürdüren Alevi zümreler, yine ana ocakların tekkesi durumunda olan ve bundan dolayı da metbu tekke olarak nitelendirilebilecek tekkeler etrafında bir yapılanma ortaya koymuşlardır. Her ne kadar resmi olarak tekke ve zaviyeler kapatılmış olsa da, Alevilik günümüzde de gerek fiilen işler durumda olan gerekse

²⁷⁵ Türkdoğan, *a.g.e.*, s.482-486.

sadece birer ziyaretgâh konumuna taşınan tekkeler etrafında söz konusu yapılanmasını kaybetmemiştir.²⁷⁶

Büyük şehirlere göç olgusundan önce, Aleviliğin eğitim, inanç, hukuk gibi önemli içyapısal sosyal-dinsel organizasyonunu sağlayan Ocaklar, Cumhuriyet dönemi sonrasında yaşanan kentleşme olgusu ile birlikte Dede-Talip ilişkilerinin kopması, farklı eğitim ve hukuk süreçlerinin ortaya çıkması sonrasında giderek zayıflamaya başlamıştır. Bu etkenlere ek olarak uygulanan din eğitimi ve din hizmetleri politikaları da Alevilerin Ocaklar da dâhil geleneksel kurumlarını işlemez hale getirmiştir. Ancak 1990'lı yıllarla birlikte kentlerde Aleviliğin yeniden canlanması ile ocakların ve diğer geleneksel kurumların dönüştüğü görülmektedir. Ocakların işlevleri farklı şekillerde de olsa Cem evleri tarafından yerine getirilmeye başlanmış, Ocak dedelerinin yerini başta İstanbul olmak üzere kentlerde Cem evleri almış durumdadır. Dedelerin artık belli bir ocakla değil, görev yaptığı Cemevinin adıyla anılmaya başladıkları görülmektedir. Ayrıca daha önce gönüllülük esasına dayalı olarak ocak dedelerine verilen aynı veya nakdi hizmet karşılıklarının yerine, Cem evlerinin idari yapısı içerisinde dernek veya vakıflardan düzenli maaş alan kişilere dönüşmüş durumdadırlar. Buna ek olarak Cem ibadetleri, kent ortamının şartlarına uygun olarak hafta sonları da gerçekleştirilebilmektedir. Dolayısıyla geleneksel ocak yapılanması bugün bir geçiş sürecinde bulunmaktadır. Bu geçiş sürecinin hangi noktalara varacağını zaman gösterecektir.²⁷⁷

Görünen odur ki, Alevilik geleneğinde zaman içerisinde kurumsallaşmış olan ocak sistemi, hiyerarşik bir yapılanmayla günümüze kadar ulaşmıştır. Bu kadim yapılanma, her ne kadar içerisinde bazı mahzurları barındırsa da topluluğu dışarıya karşı koruma, iç düzeni ve barışı sağlama gibi çok önemli hizmetleri ifa ederek geleneği yaşatma başarısını göstermiştir. Bugün, özellikle dedelikte liyakat konusunun tartışıldığı bu geleneksel yapı, yine içerden yapılacak tadilat ve

²⁷⁶ Bkz. Cenksu Üçer, "Alevilik; Yapılar, Grupların Temel Özellikleri ve Bazı Mülahazalar", Dini Araştırmalar Dergisi, C.12, S.33, s.67.

²⁷⁷ Yaman, "Alevilikte Ocak Kavramı: Anlam ve Tarihsel Arka Plan", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 2011, S.60, s.s, 43-64.

düzenlemelerle çağın ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir muhtevaya kavuşturulabilecektir.²⁷⁸

Bize göre de yüzyıllardır süregelen dedelik kurumu, ocak sistemi sayesinde ayakta kalmaya devam edecektir. Ne var ki ayakta kalması ve tutunabilmesi, Alevilik geleneğinin ve dedelik kurumunun modernite karşısındaki tutumuna bağlıdır. Bugün, ağır adımlarla da olsa ana ocakları belirleyip modern hayata uygun bir yapılanma teşebbüsleri söz konusudur. Bu adımlar, devletin atacağı adımlarla desteklenerek gerek kurumsal anlamda gerekse teolojik anlamda belli bir noktaya taşınabilecektir. Bu manada çağın diline uygun, modern şehirlerde yaşayan insanların seviyesine hitap eden, ilim-irfan, ehliyet ve liyakatin öne çıkarıldığı bir dönüşüme ihtiyaç olduğu aşikârdır.

D) OCAKLARIN DAĞILIMI

XII. yüzyıl, Türklerin yoğun olarak yaşadıkları Orta Asya bölgesinden Anadolu'ya göç ettikleri bir zamana tanıklık etmektedir. Anadolu'ya doğru yoğun göçlerin ilk nedeni, Büyük Selçuklu ülkesinden memnuniyetsizlik duyarak uzaklaşma; İkinci neden olarak da yeni yurtlar, yeni yerleşme alanları aramak olarak gösterilmektedir. Bu göç nedenlerine daha sonra Moğol zorlaması da eklenecektir. Daha sonra gelenler yerleşime uygun subaşları ve derin otlakları zapt edilmiş görünce kendilerine yer olarak otlak dağ başlarını seçmişler ve böylece Dersim, Erzincan yöresi, Kuzey Maraş, Kuzey Malatya, Güney Sivas, Varto, Kiğı vb. yerleri şenlendirmişlerdir.²⁷⁹

Tercan yöresinde bizim de dikkatimizi çeken, Alevi köylerinin genellikle dağ başlarında veya şehir merkezinden uzak tenha yerlerde kurulmasının sebebini sorduğumuzda, Yavuz Selim zamanındaki şiddet ve sürgün politikalarından kaynaklı olduğunu söylediler. Bu dönemden itibaren, Alevilerin kendi kabuğuna çekilerek, dışarıdan gelen dedelerin telkinleri ve rehberliğiyle kendi inanç ve geleneklerini

²⁷⁸ Bkz. "Günümüzde Alevilik-Bektaşılık Alanındaki Aktörlere İlişkin Genel Bir Analiz Değerlendirmesi" için, Ali Yaman, I. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 27-28-29 Nisan 2000, s. 191-225.

²⁷⁹ Bkz. Birdoğan, *Anadolu Alevi Ocaklarının Kuruluşu, İşlevleri, Yayılmaları*, IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, Ankara, 1992, s.5-7.

yürütmeye çalıştıklarını, her türlü baskı ve şiddete rağmen yol’u sürdürdüklerini ifade ettiler.

Anadolu’da ilk kurulan ocaklar, Hacı Bektaş dergâhına bağlanarak, kendilerine belge verilmiştir. Anadolu Selçukluları ve Osmanlı Devleti döneminde, ocak sahiplerine seyyid olduklarına dair belgeler dağıtılmıştır. Bugün seyyid olduğunu söyleyen ve bu belgelere sahip olan insanlar arasında bir kargaşa yaşanmaktadır. Özellikle ocaklar arasında kıdem ve yetki konusunda büyük bir çekişme söz konusudur. Ocakların, daha çok aşiret ve oymak yapısından dolayı yerleşik olarak buldukları yerlerde kendilerine ait müstakil bir yapısı söz konusudur. Genel olarak bu ocaklılara Alevi-Kızılbaş denilmektedir. Köy kökenli olmalarından dolayı en azından Hacı Bektaş ile bağlantılı olanlar “Köy Bektaşileri” şeklinde tasnif edilmiştir.²⁸⁰

Kızılbaşlar arasında Hacı Bektaş Veli de diğer dedeler gibi bir pirdir ve Hacı Bektaş ocağı da diğer ocaklar gibi talipleri olan bir ocaktır. Kızılbaşların erkânında Bektaşî erkânının tesiri inkâr edilemez; fakat bu topluluğu Bektaşilik ile karıştırmamak gerekir. Bektaşîler, Kızılbaşları meydanlarına kabul etmezler ve onlardan biri Bektaşî olmak isterse, kendilerine yakın saydıkları halde, yine de “zahir” dedikleri ve Bektaşî tarikatına girmemiş olan herhangi bir şahsa nasıl nasip verilir ise ona da aynı erkân ile nasip verirler. Buna karşılık Kızılbaşlar, çok defa Bektaşîleri kendi ayinlerine alırlar.²⁸¹

Dedebabalara bağlı Alevi-Bektaşî grupların dışında, daha çok kırsal kesimlerde yaşayan Aleviler, ocaklara bölünmüşlerdir. Bu ocakların sayısı başlangıçta on iki iken, zamanla onlarca ocak ortaya çıkmıştır.²⁸²

Kırsal alan Aleviliğinde ocakların, Mürşit ocağı ve Pir/Dede ocağı şeklinde iki büyük öbeğe ayrıldığı görülmektedir. Rehber olarak görev yapanlara kimi yörelerde dede olarak bakılırken genel anlamda “kapı” veya “aracı” olarak değerlendirilmektedir. Bunların dışında toplumda ortaya çıkabilecek sorunlara çözüm bulmak amacıyla, eski ve yetkin olan bir ocağı “Düşkün Ocağı” olarak görevlendirmişler, suçlu olan taliplere bir takım müeyyideler uygulamışlardır. Söz

²⁸⁰ Bkz. Ahmet Taşğın, *a.g.e.*, s.29.

²⁸¹ Taşğın, *a.g.e.*, s.32.

²⁸² Yaman, *a.g.e.*, s.259

gelimi Kemaliye'nin Ocak köyündeki Hıdır Abdal ocağı böyle bir ocaktır. Herhangi bir nedenle yoldan çıkıp da düşkün olan bir talip aldığı cezaların belli bir bölümünü çektikten sonra geri kalan cezasının affı için önce kendi ocağına başvurur. Kendi ocağının bu ağır cezayı bağışlama ve kaldırma yetkisi yoksa onu rehberiyle ve musahibiyle birlikte Hıdır Abdal ocağına gönderirler. Konunun yargıya bağlanacağı yer orasıdır.²⁸³

Nejat Birdoğan'a göre, bu ocakların işlevleri şöyledir: Mürşit Ocakları, doğrudan doğruya bir İmam'a bağlı ocaklardır. Bu ocakların yetkileri her şeyin üzerindedir. Ocaklar arasındaki anlaşmazlıkların çözümü mürşittedir. Talipler arasındaki çekişmeler ise pir ocaklarında çözümlenir. Pir ocakları, eski ocaklara verilen addır. Bunlar doğrudan İmam adıyla anılmayan ocaklardır. Rehber ocakları, daha çok rehberlik amaçlı hizmet gören bu ocaklar mürşitlerce görevlendirilir. Gezgin ocaklar iken sonradan yerleşik olmuşlardır. Bunların dışında dede soyundan gelmediği halde kimi ocakların işini kolaylaştırmak için yetki verilen ocaklar vardır ki "dikme dede" adını alırlar. Bağlı oldukları ocak adına görev yapıp kimi alanlarda onların görevlerini yaparlar.²⁸⁴

Ali Yaman, bu ocaklardan bazılarını şöyle sıralar: Ağu İçen Ocağı, Baba Mansur Ocağı, Celal Abbas Ocağı, Dede Garkın Ocağı, Derviş Cemal Ocağı, Garip Musa Ocağı, Güvenç Abdal Ocağı, Emirbeyliler Ocağı, Hıdır Abdal Ocağı (Düşkün Ocağı), Hubyar Sultan Ocağı, Hüseyin Abdal Ocağı, İmam Zeynel Abidin Ocağı, Kanber Abdal Ocağı, Kara Pirbad Ocağı, Koca Haydar (Haydarlı) Ocağı, Koca Leşker Ocağı, Kureyşan Ocağı, Munzur Abdal Ocağı, Pir Sultan Ocağı, Sarı Saltuk Ocağı, Seyyid Ali (Kızıl Deli) Sultan Ocağı, Seyyid Baba Ocağı, Seyyid Mahmud Hayrani Ocağı, Seyyid Sabun Ocağı, Sinemil Ocağı, Sultan Onar Ocağı, Şah İbrahim Ocağı, Şeyh Ahmet Dede Ocağı, Şeyh Çoban Ocağı, Şeyh Delil Berhican (Bircan) Ocağı, Şeyh Hasan Ocağı, Şeyh Samut Ocağı, Üryan Hızır Ocağı, Yalincık Abdal Ocağı, Yan Yatır Ocağı, Abdal Musa Ocağı, Anşa Bacılılar Ocağı, Ateşoğlu Ocağı, Battal Gazi Ocağı, Bostan kulu Ocağı, Buldukluk Ocağı, Cemal Abdal Ocağı, Cibali ve Topçular Ocağı, Çarşanbalı Ocağı, Çavdarlı Ocağı, Derviş Ali Baba Ocağı, Derviş

²⁸³ Bkz. Ali Haydar Avcı, "Pir Sultan Ocağı", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.46, s.s, 77-96.

²⁸⁴ Bkz. Birdoğan, "Anadolu Alevi Ocaklarının Kuruluşu, İşlevleri, Yayılmaları", IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, Ankara, 1992, s.14-15.

Beyaz Ocağı, Dineli Ocağı, Eraslanlı Ocağı, Eşikli Ocağı, Eymirlerli Ocağı, Gem almazlı Ocağı, Gökvelioğulları Ocağı, Gözcü Kara Ahmet Dede Ocağı, Hamzalı Ocağı, Hasan Dede Ocağı, Haydari Sultan Ocağı, Horasanlı Ocağı, Işık Çakırlı Ocağı, İmam Rıza Ocağı, Kalender Dede Ocağı, Karaköseli Ocağı, Karaşar Ocağı, Kaygusuz Abdal Ocağı, Keçeci Ahi Baba Ocağı, Kız Süreği Ocağı, Koçu Baba Ocağı, Köse Süleyman Ocağı, Kul Himmet Ocağı, Nazlım Abdal Ocağı, Nuri Dede Ocağı, Otman Baba Ocağı, Özcanlı Ocağı, Pamurlu Ocağı, Perşenbeli Ocağı, Sarı Mecdin Ocağı, Sarıbal Ocağı, Seyyid Gazi Ocağı, Seyyid Kemal Ocağı, Seyyid Seyfi Ocağı, Sınık Abdallı Ocağı, Söylemezli Ocağı, Sultan Şücaeddin Veli Ocağı, Şeyh Bedreddin Ocağı, Şeyh Şadılı (Şazeli) Ocağı, Şeyh Safi Ocağı, Taptuklu Ocağı, Türabi Baba Ocağı, Uzunelli Ocağı, Yağmurlu Ocağı, Yılanlı Ocağı, Yunuslu Ocağı.²⁸⁵

Bugün Aleviler tarafından dergâh olarak adlandırılan en önemli merkezler ise şunlardır: Hacı Bektaş Dergâhı, Abdal Musa Dergâhı, Şücaettin Veli Dergâhı, Karaca Ahmet Sultan Dergâhı, Şahkulu Sultan Dergâhı, Hüseyin Gazi Dergâhı, Erikli Baba Dergâhı, Garip Dede Dergâhı. Ayrıca Kırıkkale ‘de Hasan Dede, Tokat’ta Hubyar Baba, Erzincan’da Hıdır Abdal Sultan, Malatya’da Onar Baba, Isparta’da Veli Baba, Merzifon’da Piri Baba tekkesi. Özellikle Hacı Bektaş Dergâhı, manevi anlamda Anadolu’daki Alevi-Bektaşî gruplarca da serçeşme olarak kabul edilir.²⁸⁶

Cemevlerinin konumu ve işlevlerinin tartışıldığı şu günlerde, geriye dönüp baktığımızda şehir merkezlerinde daha çok dergâhlarda, köylerde ise meydan evi de denilen büyük evlerde ibadet ve ritüellerin yerine getirildiğini görmekteyiz. Konuştuğumuz dedelerin de ifade ettiği gibi, eskiden yerleşim yerlerinde cemevi adı altında farklı bir mekân olmayıp, daha çok yörenin büyük ve kullanışlı bir evinde toplanılıp cem ayini yürütülürmüş. Her ocağın, kendisine rehberlik eden dedesi gelir, ocak mensuplarını sorgu ve görgüden geçirir, sorunlu konuları çözüme bağlar, gidermiş. Şehirleşme olgusuyla birlikte, insanların daha rahat ulaşabilecekleri ve ihtiyaçlarını temin edebilecekleri cemevleri ortaya çıkmıştır.

²⁸⁵ Bkz. Ali Yaman, *Kızılbaş Alevi Dedeleri*, s. 44–46

²⁸⁶ Bkz. Mehmet Yaman, *Alevilik/İnanç-Edeb-Erkan*, İstanbul, 2004, s.434–435.

Tarih şahittir ki, tekke, dergâh ve meydan evleri hiçbir zaman camilerin alternatifi iddiasında olmamıştır. Camiler ve mescitler namaz yeri; diğerleri ise niyaz yeri olarak görülmüştür. Yine camiler, şeriat kapısı; diğerleri tarikat kapısı olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda, Sünni tarikatların icra edildiği tekke ve dergâhlar hangi amaca hizmet ediyorsa, Alevi-Bektaşî ayinlerinin icra edildiği dergâhlar ve meydan evleri/cemevleri de aynı amaca hizmet etmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TERCAN YÖRESİNDE ALEVİLİK VE OCAKLAR

A. TERCAN'DA ALEVİLİK

1. Nüfus ve İnanç Yapısı

İlçede Mercan, Kargın ve Çadirkaya olmak üzere 3 belde bulunmaktadır. Bu beldelerde Alevi-Sünni karışıktır. Köy sayısı 68 olup bunlardan 44'ü Alevi, 19'u Sünni, 5 köy ise Alevi-Sünni karışık yaşamaktadır. İlçe merkezi nüfusu, 6.429; köy-belde nüfusu, 12.375; toplam nüfus, 18.804'dür. İnanç açısından ilçe nüfusunun tamamı Müslüman'dır. Sünni nüfusun çok az bir kısmı Şafii mezhebine tabi olup, geri kalan kısmın tamamına yakını Hanefi'dir. İlçe merkezinde yaklaşık 1200 civarında Alevi vatandaş olup ilçe genelinde bu sayı, 5.000 civarındadır. İlçede yaşayan Alevilerin genel İslami inanç ve ibadetlere saygılı olduklarını, ibadet yeri olarak cemevini kabul etmekle birlikte zaman zaman evlerinde cem töreni icra ettiklerini tespit ettik. Görüştüğümüz bazı dedeler, camiye ve namaza saygı duyduklarını ancak kendilerinin halka namazını tercih ettiklerini söylediler. Yine Alevilerden bazılarının Ramazan ayında kısmen de olsa oruç tuttuklarını, ancak Muharrem ayında tutulan matem orucuna ayrı bir önem verdiklerini öğrendik.

2. Eğitim-Din Eğitimi

İlçede çeşitli ilköğretim ve ortaöğretim okullarının yanı sıra bir de meslek yüksek okulu bulunmaktadır. Bu okullarda Alevi-Sünni vatandaşlar birlikte eğitim-öğretim görmektedir. Tercan'da tarım ve sanayi alanında imkânların kısıtlı olması, insanları okumaya yöneltmiştir. Bu anlamda başarı oranı iyi bir durumdadır. Din eğitimi noktasında, bölgede İmam-Hatip Lisesi mevcuttur. İlçe genelinde cami sayısı 45 adet, Kur'an kursu sayısı 4 adettir. Alevi köylerinde cami bulunmamaktadır. Bu noktada Alevi köylerinde talep de yoktur. Cenaze hizmetleri, dışarıdan çağırıldıkları hocalar vasıtasıyla sağlanmaktadır. Cenaze, defin işlemleri Sünni ritüellerle paralellik göstermektedir.

3. Alevi Kültürünün Durumu

Köylerde daha büyük bir nüfusa sahip olan Aleviler, ilçe merkezinde daha az sayıda olup Sünni vatandaşlarla karışık oturmaktadır. Burada kendileri hakkında daha çok Kürt, Kirve gibi tabirler kullanılmaktadır. Alevilerin kullandığı dil, dağ köylerinde kısmen Kürtçe ve Zazaca olmakla birlikte genel anlamda Türkçedir. Etnik köken olarak, kendilerinin Türk veya Horasan Türkmeni olduğunu ifade ediyorlar. Merkezde, 1997 yılında kurulan Cem Vakfına bağlı bir cemevi var. Bunun yanında Yaylacık köyünde bir cemevi ve birkaç köyde de inşaat halinde cemevi mevcuttur.

İlçe genelinde yaptığımız araştırmalar ve görüştüğümüz bazı kişilerden aldığımız bilgilere göre, ilçede dede geleneğinin hala devam ettiğini, kendi gelenek ve göreneklerini devam ettirdiklerini, inanç, erkân ve dini merasimlerini cemevinde kendi hocaları vasıtasıyla yaptırdıklarını öğrendik. Alevilerin mezarlıklarının Sünnilerle aynı olduğunu, yılda bir defa mezarlık ziyareti yaptıklarını gözlemledik. Bu anlamda hali vakti yerinde olan aileler, ölen kişinin üzerinden yaklaşık bir yıl geçtikten sonra mezarını yaptırıyorlar. Genellikle Mayıs ayında ‘mezar kaldırma’ adını verdikleri bu uygulamanın sonunda Kur’an okutulup ölenin ruhuna yemek veriliyor. Bunun yanı sıra kılık-kıyafet yönünden Sünnilerle hemen hemen aynı olduklarını, düğünlerinin çoğunlukla içkili ve çalgılı yapıldığını tespit ettik.

Alevilerin önem verdiği ve her fırsatta gidip kurban keserek dua ettikleri ziyaret yerlerini şöyle sıralayabiliriz: Merkez(Mama Hatun), Oğulveren köyü (Oğul veren ziyareti), Sarıkaya köyü (Öbek veren), Elaldı-Daritepe (Gülşah Baba), Yaylacık köyü (Yıldız Baba-Doğan Dede), Doluca köyü-Zilfo Kom Mezra (Derviş Bali)

Tespitlerimize göre, çoğunlukla Alevi vatandaşların ziyaret ettiği bu yerlere daha çok Hızır günleri, Cuma günleri ve Muharrem ayı içerisinde uğranılmaktadır. Daha çok adakta bulunmak ve adağını yerine getirmek amacıyla gelinen bu mekânlara; hastalıktan şifa bulma, iyi bir iş veya eş bulma, çocuk sahibi olma, her türlü murada nail olma gibi gayelerle gelindiğini öğrendik. Ziyaretgâhlarda, aydınlık günler için mum yakıldığını, dilek tutulduğunu ve dua edildiğini; hayır sahiplerinin getirdiği kurbanların kesilip pişirilerek, niyetine karşılık lokma olarak dağıtıldığını ve yenildiğini gözlemledik.

4. Alevi-Sünni İlişkileri

İlçe genelinde Aleviler ve Sünniler arasında herhangi bir husumet söz konusu değildir. İlişkiler gayet güzel, oldukça sıcak ve düzeylidir. Az da olsa aralarında kız alıp verme söz konusudur. Aleviler, kırsalda tarım ve hayvancılıkla uğraşırken, şehirde bir kısmı ticaretle uğraşmaktadır. Dolayısıyla Sünnilerle insani ve medeni ilişkileri gayet gelişmiştir. Tercan'da çok güzel bir dayanışma ve birlikte yaşama kültürü vardır.

Gözlemlediğimiz kadarıyla, yöre insanı Alevi-Sünni mefhumunu ortadan kaldırmışlar. Birbirleriyle yakından ilgili ve alışveriş içersindeler. Son zamanlarda özellikle kız alışverişinin arttığını söylüyorlar. Kirvelik, yakınlaşmalarını daha derinden artırıyor. Çünkü Alevi kesimde kirvelik çok özel bir anlamı var. Rivayete göre, Hz. Peygamber torunlarına bizzat kirvelik yapmıştır. Kirvelerine çok büyük değer verip saygı duyuyorlar.

Burada bulunduğumuz esnada bir vefat olayına tanık olduk. O gün adeta hayat durdu, hemen herkes taziye evine koştu. Alevisi-Sünnisi her kim duyduysa cenaze evine başsağılığına gitti. Orada cenaze sahiplerine hiçbir iş bırakmadan her şeyi yaptıklarına şahit olduk. Defin işlemlerinden, yemek işlemlerine kadar her şey organize edildi, cenaze yakınlarının acısı hafifletildi.

B. TERCAN'DA OCAK SİSTEMİ VE İŞLEYİŞİ

Tercan'da biraz kesintiye uğramakla birlikte ocak sistemi devam etmektedir. Burada görüştüğümüz Alevilerin hemen hepsi kendi ocağını ve dedesini tanıyor. Genellikle, eski samimiyet ve uygulamaların olmadığından dert yanıyorlar. Büyük şehirlere ve yurtdışına göçle birlikte manevi değerlerdeki düşüş onları da etkilemiş gözüküyor. Burada tespit edebildiğimiz kadarıyla beş Ocak mensubu bulunmaktadır. Bunlar, Baba Mansur, Kureyşan, Üryan Hızır, Derviş Cemal ve Şah Ahmet Yesevi olarak sıralanabilir.

1. Baba Mansur Ocağı

Baba Mansur, bir rivayete göre Erzurum Saltuklu beyi Seyyid Muhammed Saltuk'un oğludur. Takriben 1145 yılında doğmuştur. Dedesi Saltuklu beyi İzzettin Saltuk, çok sevdiği torunu Mansur'u, Hoca Ahmet Yesevi'nin Türkmenistan'ın Yesi

kentinde bulunan okuluna göndermiştir. Baba Mansur, burada Ağuıçen'in dedesi Seyyid Lokman Perende, Abdal Musa'nın dedesi Seyyid Haydar Gazi, Baba İlyas'ın babası Seyyid Ali, Ahmet Yesevi'nin oğlu Kutbettin Haydar, Kalender Veli'nin babası Seyyid Siyami Faki gibi erenlerle birlikte okumuştur. Ülkesine dönünce dedesi onu 1165 yılında Doğu Dersim'in merkezi olan Mecingert (Mazgirt ilçesi) Sancak Beyliği'ne atamış, burada uzun süre sancak beyliği yapmıştır. Mansur, sancağını çok adilce yönetmiş, halkı arasında çok sevildiği için "Baba Mansur" unvanıyla anılmıştır.²⁸⁷

Bazı kaynaklara göre Baba Mansur, Anadolu'ya gelmeden önce Türkmenistan/Yesevi çevresinde Mansur Ata olarak bilinmekteydi. Nitekim kendisi Yesevi tarikatından ve Yesevi dervişlerindendir. Pir-i Türkistan namıyla maruf Hacı Ahmet Yesevi'nin ilk halifelerindendir. Ahmet Yesevi'nin mürşidi olan Arslan Baba'nın oğlu olduğunu iddia eden kaynaklar da vardır.²⁸⁸

Baba Mansur, Hacı Kureyş ve Derviş Gevr aynı gruptandır. Baba Mansur mürşit, Hacı Kureyş pir, Derviş Gevr ise rehberdir. Şecereler dışında Baba Mansur, Hacı Kureyş ve Derviş Gevr hakkında yazılı kaynak yoktur. Şecerelere ve sözlü kaynaklara göre Hacı Kureyş, bir ayıya binip yılanı kamçı olarak eline almış ve Baba Mansur'a yürümüş, Baba Mansur ise duvarı yürüterek onu karşılamıştır. Derviş Gevr 'cansız yürüterek' daha büyük bir keramet gösteren Baba Mansur'a bağlanmıştır. Baba Mansur'un türbesinin yeri bilinmemektedir. Ocak merkezi olarak kabul edilen Tunceli'nin Mazgirt ilçesindeki Muhundu bucağında Baba Mansur'un yürüttüğü duvar bulunmaktadır. Baba Mansur sosyal bir addır. Şeceresi veri alınacak olursa, Baba Mansur'un Mansur bölümü, Hısn-ı Mansur'u ifade etmektedir. Hısn-ı Mansur, Adıyaman'ın eski adıdır.²⁸⁹

Alevi araştırmacı Kazım Balaban'a göre, Baba Mansur'un Anadolu'ya gelişi konusunda çeşitli rivayetler vardır. Ancak kuvvetle muhtemeldir ki, Baba Mansur, Hacı Bektaş Veli'den önce Anadolu'ya ayak basmıştır. Çünkü kendisi 1197'de ölmüş, Hacı Bektaş ise 1209'larda doğmuştur. Dolayısıyla Baba Mansur bağımsız bir ocaktır. Selçuklu Devleti hükümdarı I. Alaattin Keykubat 1232 yılında 12 Türkmen

²⁸⁷ Bkz. Veli Saltık, *Tunceli'de Aşiret, Oymak. Ocaklar*, s.147-152

²⁸⁸ Kazım Balaban, *a.g.e.*, s.268.

²⁸⁹ Aksüt, *Aleviler*, s.213, 214.

aşiret ve ocağına şecere (soy kütüğü) düzenlerken, Baba Mansur ocağını da unutmamıştır. Bu soy kütüğü bugün Tunceli'nin Mazgirt/Şöbek Köyünde Cafer oğulları ailesinin elindedir.²⁹⁰

Yine Balaban'a göre, Baba Mansurlular, Tunceli'nin Mazgirt ilçesinin Muhundu (Darıkent) bucağına ve yakınındaki Şöbek (Yeldeğen) köyüne yerleşmişlerdir. Dergâh burada kurulmuştur. Baba Mansur duvarı olarak bilinen dergâhın duvarı halen durmaktadır. Bu duvar, ocak sahipleri için oldukça önemli ve kutsaldır. Ziyaret yeri olarak kullanılan bu yer hakkında şöyle bir söylence anlatılır: Sultan Alaattin'in, Baba Mansur'dan keramet göstermesini istemesi üzerine, o da yanına aldığı dört kişiyle Muhundu'da fırına girer ve yanmadan çıkarlar. Bir başka söylence de; ayıya binip eline yılanı kamçı olarak alan Hacı Kureyş'e karşı daha zor bir keramet göstererek Muhundu'daki dergâhının duvarına binip yürütmesidir. Bu olay üzerine Hacı Kureyş, Baba Mansur'a bağlanmış ve O'nu mürşit kabul etmiştir.²⁹¹

Ocak merkezi Mazgirt olmasına karşın Baba Mansurlular zamanla Tunceli'nin tüm ilçelerine dağılmışlar ancak üç merkezde toplanmışlardır. Mazgirt/Muhundu, Pülümür/Tahtı, Pülümür/Gersinot. Adıyaman, Malatya, Nevşehir, Kırşehir, K.Maraş, Tokat, Çorum, Tunceli, Erzurum, Erzincan, Bingöl, Muş, Elazığ, Kars, Sivas il ve ilçelerinde ve bu bölgelere bağlı Alevi aşiretlerinin çoğu Baba Mansur ocağına bağlıdırlar. Kimilerinin pirliklerini, kimilerinin mürşitliklerini üstlenmişlerdir. Yakın tarihte ise buralardan büyük şehirlere ve yurt dışına göç edenler olmuştur. Bu bölgenin önemli aşiretlerinden Abdalanlılar, Şavalanlılar, Balabanlılar ve Koçgirililer tümüyle Baba Mansur Ocağı'nın talibidirler. Doğudaki Alevi Ocakları içerisinde sayıca talibi en çok olanı Baba Mansur Ocağıdır.²⁹²

Ali Kemali'ye göre, Baba Mansurlar, Erzincan'ın Kismikör, Erdene, Pülümür'ün Gersinot, Seyitler Kapiri ve Tahsini köylerinde bulunmaktadır. Mazgirt ilçesinde de mensupları vardır. Baba Mansurlar seyyidlerdendir. Kolları yoktur. Üç büyük kabiledir. Bir kabilesi Mazgirt ilçesinin Muhundu bucağında, ikincisi Pülümür'ün Tahtı köyünde, üçüncüsü yine Pülümür'ün Gersinot köyünde

²⁹⁰ Balaban, *a.g.e.*, s.271.

²⁹¹ Balaban, *a.g.e.*, s.273

²⁹² Balaban, *a.g.e.*, s.274-275

otururlar. Gersinot'ta oturanlara Şahverdi evladı derler ki, Sivas ili içinde bulunan Kızılbaşların ve başlıca Koçgiri aşiretinin seyitleridir.²⁹³

Baba Mansur ocağına bağlı olan aşiretlerin bir başka yönü, hemen hemen tümünün Dersiman (Dersimler) kolundan sayılmasıdır. Dersiman kolu, şu aşiretlerden oluşmaktadır: Şeyh Memedan, Karsan, Alan, Haydaran, Arıl/Arel, Demenan, Lolan, Çarekan, İzolı, Şadiyan, Suran, Pilvenk, Maskan, Zaza, Potikan, Hormek, Konak, Fertik, Silan, Şavalan, Keman, Optalan, Hamakan, Balçık, Zerkan, Bihan, Balaban, Hıdan, Menüklü, Beleç/Bilez, Koçgiri.²⁹⁴

Baba Mansur Ocağına bağlı Alevilerin, Tercan yöresindeki Alevi nüfus içersinde ekseriyeti teşkil ettiklerini gözlemledik. Tercan merkezinde ve çeşitli köylerde meskûn bulunan Baba Mansurlular, atalarının Tunceli tarafından geldiğini belirttiler. Kendisiyle Fındıklı köyünde görüştüğümüz Hüseyin Dede şunları söyledi: “Uzun yıllardır İstanbul’da yaşıyorum, emekli oldum. Yazları gelip, ata ocağını tütürüyoruz. Burada fırsat buldukça taliplerimizin hizmetine koşuyoruz. Yeri geldiğinde Yasin ve gülbank duaları okuyoruz. Lokma duası veriyor, duaz imamlar söylüyoruz. Razılığa çok dikkat ediyoruz. Atalarımız Horasan-Orta Asya-Tunceli (Lödek) taraflarına geliyorlar. (Seyyid Mümin-babası Seyyid Ahmet- adındaki zat.) Daha sonra Kursan/Fındıklı köyüne yerleşiyorlar. Seyyid Aziz (Elazığ), Seyyid Ahmet, Seyyid Mümin. Muş-Varto taraflarında talipleri var. (Abdalan, Karsan aşiretleri)”

_ “Hüseyin Dede’ye göre, Baba Mansur Anadolu’ya Hacı Bektaş’tan önce gelmiştir. Ancak Hacı Bektaş serçeşme olarak kabul edilir. Alevilikte On iki post, On iki hizmet vardır. Rehber pişirir, mürşid sunar. ”Edep erkân, mümine nişan” formülüyle taliplere sürekli nasihat verilir. Taliplerimizi kendi evlatlarımızdan ayırmayız ve kâmil manada yetişmeleri için çabalarız. Başımız Kuran’a bağlı ve her şey Kuran’dadır. Bunun içindir ki Ehl-i Beyt bendesi olanlar delilsiz konuşmaz. Aleviler, dilleri coğrafi şartlardan dolayı farklı olsa da hakiki Türk’türler. Buralarda Alevi- Sünni karışık köyler vardır. Hiçbir zaman sorun olmamıştır, kardeşçe yaşanmıştır ve bundan böyle de yaşamaya devam edilecektir.”²⁹⁵

²⁹³ Bkz. Ali Kemali, *a.g.e.*, s.162-163

²⁹⁴ Bkz. Aksüt, *a.g.e.*,s.220.

²⁹⁵ Hüseyin Özdemir, Fındıklı Köyü, 1948, İlkokul.

2. Kureyşan Ocağı

Kureyşan Ocağı Anadolu'daki ocaklar arasında en eski ve en köklü ocaklar arasında yer almaktadır. Kureyşan isminin, ocağa adını veren Hacı Kureyş'ten geldiği sanılmaktadır. Kureyşan Ocağı Horasan'dan gelerek Anadolu'ya yerleşen On iki oymağın bağlı olduğu bir ocaktır. Eldeki belgeler Kureyşan Ocağının dağıldığı alanları; Tunceli, Erzincan, Malatya, Adana, Gaziantep, Adıyaman, Muş, Varto, Ankara, Konya ve Urfa olarak göstermektedir. Gerek Tunceli, gerek Adıyaman ve gerekse Erzincan yöresinin dedeleri ve yaşlılarının verdiği bilgiler, Halep, Rakka, Amasya, Tokat, Çanakkale, Edirne'de de bu ocağın bağlılarının bulunduğunu ortaya koymaktadır.²⁹⁶

Bu ocağın diğer bir ismi de Hacı Kureyş Ocağıdır. Ocağın adını aldığı Hacı Kureyş, Seyyid Mahmut Hayrani'nin soyundan gelmektedir. Seyyid Mahmut Hayrani ise Dersim bölgesinde yaşamış, daha sonra Akşehir'e göç edip oraya yerleşmiştir.²⁹⁷ Kureyşanlıların büyük bir kesimi, kendilerini Seyyid Mahmut Hayrani'ye, ondan da İmam Musa Kazım'a bağlamaktadırlar.²⁹⁸

Rivayete göre Mahmut Hayrani, Baba İshak İsyanı sonrası Dersim'de saklanan Hacı Bektaş Veli ve diğer pirlere tanışmıştır. Bu arada Hacı Bektaş Veli'den çok etkilenmiş ve ona hayran kalmıştır. Kendisine bu yüzden "Hayrani" takma isminin verildiği söylenmiştir. Anadolu Selçuklularının Moğollara yenilip zayıf düşmesinden sonra bir yolunu bularak Hacı Bektaş Veli ile birlikte İç Anadolu'ya geçmiş, burada Selçuklularla ve Mevlana ile iyi ilişkiler içersine girip kadılık görevinde bulunmuştur.²⁹⁹

Anadolu'da seyyidlik icâzetnamesinin ilki H.734 yılında Kureyşan Ocağı'na verilmiştir. Selçuklular döneminde I. Alaaddin Keykubat, Erzincan bölgesine gelerek orada yaşayan oymakların ileri gelenlerini biraraya toplamış, İslâm Dîni'ni en iyi bilenlerin tesbit edilmesini istemiştir. Dînin bu kişiler tarafından öğretilmesini emrederek, bu kişilere Hz. Peygamber soyundan geldiklerine dair icâzetnameler

²⁹⁶ Alemdar Yalçın-Hacı Yılmaz, "Kureyşan Ocağı Hakkında Bazı Yeni Bilgiler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2002, s. 23, s. 9–27.

²⁹⁷ V. Saltık, *a.g.e.*, s.164

²⁹⁸ Bkz. Birdoğan, "Anadolu Alevi Ocaklarının Kuruluşu, İşlevleri, Yayılmaları", *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1992, s. 11.

²⁹⁹ V. Saltık, *a.g.e.*, s. 164

verilmiştir. Seyyidlik beratı olan her öğreticiye de “hakkullah” adı altında menkul ve gayr-i menkuller bağlanmıştır.³⁰⁰

Bedri Noyan Dedebaba’ya göre, Asya’da kuraklık başlayınca Türkistan’ın Lolan yöresinden Batıya ve Anadolu’ya göçen bir Türk aşireti olan Lolanlılar, Erzincan ve Tunceli dolaylarında yerleşmişlerdir. H.736 yılında Alaattin Ertana (Eretna) tarafından mürşitliği kabul edilen Horasanlı Hacı Kureyş Baba’ya intisap ile Bektaşî olmuşlardır. Sultan Alaattin, bu Babanın seyyidlerinin adlarını kapsayan belgeyi onaylayarak onu resmileştirmiştir. Bu belgeye dayalı olarak, Lolan, Çarek ve diğer birkaç Türk aşiretini, bu babanın tekkesine bağlamıştır.³⁰¹

Kureyşan aşiretinin yerleşim yerleri şöyle sıralanabilir: Tunceli’nin merkez ilcesine bağlı Buğulu, Demirkapı, Çalga, Baylık, Doluküp, Kopuzlar, Aktuluk, Atlanti, Batman; Pülümür ilçesine bağlı Bozağakarabendi, Uzunkaya, Beyceköy; Nazımiye ilçesine bağlı Dallıbahçe, Yazgeldi, Çevrecik, Ilısu, Ballica, Güzelpınar, Turnayolu, Eğribelen; Mazgirt ilçesine bağlı Kalaycık, Dazyaka, Ağaçardı, Aşağı Tarlacık ve Kızılcık; Erzincan’ın Göller, Kureşli, Abge, Kolu Komu, Zurun, Başköy, Semek, Kahnut, Erkek Göller, Çamurdere, Heyrani, Harşin, Yaylalar, Peyler, Çil Horoz, Koçmaşat, Karataş; Bingöl’ün Kiğı yöresindeki Dizvas, Paş, İresk, Taro; Gümüşhane’nin Kelkit ilçesine bağlı Kuşluk ve Akdağ; Erzurum’un Aşkale ilçesine bağlı Tozluca köyleri.³⁰²

M. Şerif Fırat’a göre, Lolan aşireti Alevidir. Bu aşiretin bir kısmı henüz Erzincan’ın Danzik nahiyesi köylerinde oturmaktadır. Lolanlılar Erzincan bölgesinde iken, Aleviliği burada kabul ederek H. 736 yılında (Alaettini-Ertana) tarafından mürşitliği tasdik edilen Horasanlı Hacı Kureyş babaya çırak hakkında bağlanarak, Alevi-Bektaşî tarikatına girmişlerdir. O çağda Erzincan’daki aşiretleri yoklamaya gelen Sultan Alâettin, bu Horasanlı babanın seyyidlerini resmi bir şeceresi ile tasdik ederek, Lolan, Çarek aşiretleriyle birlikte o civarda bulunan birkaç Türk aşiretini daha bu babanın tekkesine lokma hakkını vermeye bağlamıştır. Bu halk yirmi yıl öncesine kadar Hacı Kureyş oğullarına çırak hakkı vermişlerdir.³⁰³ Yine Fırat’a göre,

³⁰⁰ Bkz. Kutluay Erdoğan, “Alevilerde Dedelik Kurumu ve Değişme Olgusu Karşısında Toplum Yapısı”, *Folklor ve Edebiyat Dergisi*, s. 123.

³⁰¹ Bkz. Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik*, C.VII, s.180.

³⁰² Aksüt, *a.g.e.*, s. 216.

³⁰³ M. Şerif Fırat, *a.g.e.*, s. 86.

Hormek aşiretinin Horasan'dan Erzincan'a ve oradan Nazimiye ilçesine ve Hormek köyüne ve daha sonra Varto ve Kiğı ilçelerine dağıldıkları, bugün bu il ve ilçelerdeki bölgelerde toplu olarak yaşayan bu halkın varlığından anlaşılmaktadır.³⁰⁴

Tunceli'deki ocak Mazgirt kazasının Düzgün Baba Dağı civarındaki Büyük Köyü'ndedir. Rivayete göre Moğol istilasıyla başlayan göç sırasında Hacı Kureyş, Horasan'dan çıkarak Nizip'in Milelis Köyü'ne gelmiş, burada Hakka yürümüş ve köy civarındaki Zarar mevkiine defnedilmiştir. Tunceli, Nazimiye ve Mazgirt'te, Adıyaman'ın Yukarı Şeyhler Köyü'nde de bu ocağa mensup Dede aileleri bulunmaktadır. Halk tarafından Kureyşan Ocağı Dedeleri ruh hastalıklarına şifa bulmak amacıyla ziyaret edilmektedirler. Bu ocağın bir merkezi'nin de Malatya'nın eski Adıyaman mıntıkasında olduğu ileri sürülmektedir. Tunceli'de başta Kureyşan aşireti olmak üzere Bahtiyarlar, Sisanlar, Erzincan'ın Cibice Boğazı'ndaki Balabanlar, Kuziçan'daki Çarekanlılar, Haydaran, Demenan, Yusufan, Karsan, Alan, Lolan, Şeyh Mehmetli aşiretleri ve Koç ve Kalan aşiretlerinin bir bölümü Kureyşan Ocağı'nın talipleridir. Yine bir araştırmada belirtildiği üzere Adıyaman'ın Kayabaşı Köyü'nün 2 km güneyinde Hacı Kureyş ve oğlunun bulunduğu ziyaret vardır. Bir rivayete göre bir keramet olayı sonrasında Baba Mansur mürşid, Kureyş Baba pir, Derviş Beyaz da rehberlik görevlerini paylaşmışlardır.³⁰⁵

Ali Kemali'ye göre Kureyşanlılar, toplu halde Nazimiye ve Mazgirt bölgesinde bulunurlar. Seyyidlerin en büyükleridir ve Hüseyinan, Gülnan, Kalyan, Kalyan, Aliyan, Heman, Süleymaniyan, Çitan, Güdan, Şeyhan, Gaziyan gibi kollara ayrılmışlardır.³⁰⁶

Bizim de Tercan'da gözlemlerimize göre, halk arasında Kureyşanlılar'a kutsal ocak, dedelere ulu kişiler olarak bakılmaktadır. Yöre insanı, Kureyşanlılar'ı Seyyid olarak kabul edip, bu ocaktan gelenler hakkında kötü düşünmezler. Kureyşanlı Dedeler, Horasanlı olduklarını kabul ederler. Hz. Ali soyuna, dolayısıyla Hz. Muhammed'e dayanarak evlad-ı resul olduğunu söylerler. Ocak, çoğunlukla Erzincan-Tunceli yolu üzerinde Sansa boğazı etrafında yayılmıştır. Tercan'ın değişik bölgelerinde bulunmaktadır. Anlatılanlara göre, Ocaklı dedelerin bazıları kızgın

³⁰⁴ Fırat, *a.g.e.*, s. 90.

³⁰⁵ Bkz. Yaman, www.alevibektasi.org. (12. 06. 2013 tarihli)

³⁰⁶ A. Kemali, *a.g.e.*, s.154

sobaya el sürer, pişmiş ocaktaki aşı elleriyle alırlar. Kureyşan'lı Dedelere bu gücün doğuştan verildiğine inanılır.

Binali Büklü dede bu konuda şu bilgileri verdi: Yeri geldiğinde ateşin içine 'Ya Allah' deyip otururuz. 'Ya Hacı Kureyş' der, otururuz. Biri bize yanlış bir söz veya davranışta bulunsa, üç gün içinde belasını bulur. Biz maddiyata önem vermeyiz. Bu işleri para için yapsaydık, ceddimizin yardımını alamazdık. İyileşen hastaları da kendimizden bilmeyiz. Allah'a ve ceddimize sığınırız. Allah, sevdiği büyük insanlara keramet, mucizat verir. Bizde bunun karşılığı Hak lokmasıdır. (Rıza lokması) Bunu da isteyen verir. En büyük dua, bir evlad-ı resulün duasıdır. O yüzden dedelerin duasına önem verilir.

Büklü dedeye göre, keramet olayı hala devam etmektedir. Kureyş evladı, Ya Allah, Ya Muhammet, Ya Sultan Kureyş diyerek ateşe atlar ve içinde oturur. Büklü Baba'ya ruh hastaları gelir, çocuğu olmayan gelir, sıdk-ı inançla gelen ölü gelir, diri gider. Büklü Dedenin cemine Hızır (a.s) katılmıştır. Pişmiş etin içine elini sokar alırlar. Yanan ateşin içine otururlar. Yanan ateşi ağzına alır, söndürürler.³⁰⁷

3. Üryan Hızır/Sultan Hıdır Ocağı

Üryan Hızır, XIII. yüzyılın ikinci yarısında Tunceli'nin Pertek ilçesine bağlı Zeve köyünde zaviye kurarak, müritleriyle birlikte İslam'ı yaymaya çalışmış Rum abdallarındandır. Üryan Hızır'ın hayatı hakkında bilgi veren tek kaynak menakıpnamesidir. Menakıpnamesi ise onun ölümünden sonra Hızır Taç tarafından rivayet edilen bilgiler sonucunda yazılmıştır. Menakıpnamede Üryan Hızır'ın hayatına ait bilgilerin yanı sıra Alevi ocak kurucuları ve Alevi ocakları arasındaki ilişkilere dair bilgiler de yer almaktadır. Eserde, Hz. Ali'nin oğlu ve dördüncü imam Zeynelabidin'in soyundan geldiği ifadeleri yer almaktadır. Üryan Hızır, bugün Tunceli bölgesinde faaliyet gösteren merkezi Pertek ilçesinin Zeve köyü olan Alevi ocağının kurucusu olarak kabul edilmektedir.³⁰⁸

Asıl adının Sultan Hıdır olduğu, Üryan isminin ise "çok temiz" manasında kullanıldığı belirtilmektedir. Onun, Üryan ismini almasında temiz manasından

³⁰⁷ Binali Büklü, Doğanpınar Köyü, 1965, Ortaokul.

³⁰⁸ Bkz. Sadullah Gülten, "Üryan Hızır Menakıbnamesi", *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, S.3, S.S, 84-103.

ziyade, bağılı olduğu tasavvuf anlayışı etkili olmalıdır. Bu durum ise en çok Kalenderi dervişleri ile uyuşmaktadır. Kalenderi dervişleri yarı çıplak dolaşan kişiler olup, ilk Kalenderi dervişlerinden biri Tahir-i Üryan, yine Eskişehir’de zaviyesi bulunan bir başka Kalenderi dervişi ise Üryan Baba isimlerini taşımaktadır. Özellikle, Üryan Hızır’ın yaşadığı bölgede Kalenderi ve Haydari tarikatların bir hayli yaygın olduğu göz önünde bulundurulursa onun da bir Kalenderi dervişi olma ihtimali yüksektir.³⁰⁹

Üryan Hızır Ocağı, Tunceli ilinde Pertek-Hozat yolu kenarında bir sırtın üzerinde bulunan Dorutay (Zeve) Köyü’ndedir. Bu köyde Üryan Hızır’ın kutsal ziyaretgâhı bulunmaktadır. Bu ocak, çocuğu olmayanların, sara ve akıl hastalarının akınına uğramakla ünlüdür. Bu ocağın Kahramanmaraş ve Erzurum’da da talipleri bulunmaktadır. Hubyar Dedeleri mürşit ocaklarının Üryan Hızır olduğunu söylemektedir.³¹⁰

Halk arasında Sultan Hızır olarak da anılan bu zatın ocağının talipleri daha çok Adıyaman, Malatya, Çorum, Sivas, Kahramanmaraş ve Erzurum’da bulunur. Erzincan’da ise Tercan ilçe merkezi ve Beğendik, Demirkapı, Elaldı köylerinde yaşarlar. Ayrıca Suriye’nin Afrin kentinde de bu ocağın talipleri bulunmaktadır. Sultan Alâeddin Keykubat devrinde yaşadığı tahmin edilen Üryan Hızır için, Tercan’daki bu ocaktan olan dedeler şöyle bir rivayet anlattılar:

Rivayete göre, bir sefer sırasında Sultan Alâeddin Üryan Hızır’ın yaşadığı Zeve köyü yakınlarına gelir ve ordusunu orada konuşlandırır. Denetimler sırasında Sultan’ın gözüne küçük bir çadır ilişir. Adamlarına, gidip o çadırı ve içindekini araştırmaları talimatını verir. Askerler, eski bir çadırın içinde yaşayan yaşlı bir zatı görüp kendisini Sultan’a götürmek istediklerini söylerler. Üryan Hızır, kendisinin gelemeyeceğini ancak Sultan’ı bu fakirhanede misafir edebileceğini söyler. Bu teklif karşısında şaşırarak askerler, bunun imkânsız olduğunu ancak yine de Sultan’a iletceklerini söylerler. Durum Sultan’a haber verildiğinde Sultan Alâeddin, yanına tebaasını da alarak ihtiyarın yanına gider. Sultan’ı saygıyla karşılayan ihtiyar, oturması için seccadesini verir, arkasından diğer konuklara da aynı seccadeye

³⁰⁹ Bkz. Gülten, *a.g.m.*

³¹⁰ Bkz. Yaman, *a.g.m.*

oturmalarını rica eder. Sultan ve konuklar, hayretle aynı yere nasıl sığdıklarını düşünürlerken bir ara ihtiyar kalkıp küçük bir güveç içinde hazırladığı yemeği konuklarına sunar. Bu yemekten askerler dâhil herkes yediği halde yemek tükenmez. Bu arada küçük bir kaptta bulunan arpa da atlara verilir, bu arpanın da tükenmediği hayretle gözlenir. Bütün bu olanları hayretler içinde izleyen Sultan Alâeddin, yaşlı zatın keramet sahibi bir Allah dostu olduğuna karar vererek kendisine hizmet etmesi için birkaç askerini orada bırakır ve yoluna devam eder. Rivayete göre Resul, Munzur ve Delil isimlerini taşıyan bu erleri yetiştirip büyük hizmetlerde bulunan Sultan Hıdır bu köyde vefat eder ve buraya defnedilir.

4. Seyyid Cemal (Derviş Cemal) Ocağı

Bu ocak, adını Hacı Bektaş halifelerinden Seyyid Cemal'den alır. Kaynakların belirttiğine göre Seyyid Cemal, imamlar soyundan geldiğinden kendisine Seyyid-Derviş Cemal denilmiştir. Hacı Bektaş Velâyetnamesi'nde kendisinden "Seyyid Cemal Sultan" olarak bahsedilir.³¹¹

Rivayetlere göre, Hacı Bektaş Veli, etrafındaki derviş ve halifelerinden en çok Seyyid Cemal'e sempati gösterir, yapılan toplantılarda onu başköşeye oturtmuş. Diğer halifeler de bundan ötürü Derviş Cemal'e saygıda kusur etmezlermiş. Hacı Bektaş Veli, sık sık dervişlerin huzurunda, Derviş Cemal'in sırtını sıvazlayarak, "Cemal'imdir, Cemal'im" diyerek onurlandırmış.

— Derviş Cemal bir gün dervişlerle sohbetinde iken; "Acep Hünkâr, bize bir yurt gösterir mi ki, biz de oraya varıp dergâhımızı kuralım?" der. Bu söz, Hünkâr'a malum olur ve söz üstüne geldiğinde Derviş Cemal'e hitaben şöyle der: "Cemal'im, biz varlık yurduna göçtükten sonra bir merkep al, yola düş. Merkebinin nerede kurt yerse, orasını sana yurtluk verdik. Var git orada dergâhını kur" der.

— Bir müddet sonra Hacı Bektaş Veli, Hakk'a varınca, Derviş Cemal de bir merkep alarak yola koyulur. Aylar sonra yeşilliği bol olan Altıntaş'a varır. Merkebinin çayıra salar ve yorgunluğunu çıkarmak için biraz kestirir. Uyandığında merkebinin kurtlar tarafından yenildiğini görür. O an, Hünkâr'ın sözleri aklına gelir. Bu vasiyet

³¹¹ Bkz. *Velâyetname*, TDV, Ankara, 2007, s.558.

üzere orada yerleşir, yurtluğunu kurar. Anlatımlara göre bu yer, Erzincan'ın Kemah yöresi olsa gerektir.

— Burada yerleşen Derviş Cemal, evlenir, çoluk çocuğa karışır. Kısa bir süre sonra çevredeki etkinliği de giderek artmaya başlar. Anlatımlara göre, Derviş Cemal'in oğullarından Asıl doğan baba ocağından ayrılarak Kırşehir üzerinden Çanakkale'nin yolunu tutar ve oradan Rumeli yakasına geçer. Buradan Gelibolu yakasına geçişi ve kerameti ayrı bir öykü ile anlatılmaktadır. Derviş Cemal, Hakka yürüdüktan sonra Tökelci köyünde defnedilir. Orada yaygınlaşan soyu da böylece günümüze kadar devam eder gelir.³¹²

Seyyid Cemal, yaklaşık 1230 yılında doğdu. Hacı Bektaş Veli'nin vefatından (1271) sonra, Kütahya Altıntaş'a gitti. Daha sonra Tekelçik'e yerleşti. Burada evlendi ve 1280'lerde oğlu Asıldoğan dünyaya geldi. Torunu Seyyid Erdoğan, Balıkesir-Bigadiç'e yerleşmiş ve burada metfundur. Onun oğlu Seyyid İsmail Ertuğrul ise Yatağan'da yatmaktadır.³¹³

Seyyid İsmail Ertuğrul'un torunları Dersim'de önce Sağman yöresine yerleştiler. Bir bölümü Hozat'ın Zankirek (Karaçavuş) köyüne yerleştiler. Bir bölümü de yine Hozat'ın Akpınar köyüne yerleştiler. Bir bölümü ise 1600'lerin başlarında Hozat'ın Derviş Cemal köyünü kurdular. Derviş Cemal evlatları, Şeyh Hasanlı aşiretlerinden Karabalılar, Ferhatlar ve Koç Uşağı aşiretlerine dedelik yaptılar. Derviş Cemal evlatlarının bir bölümü halen Eskişehir-Doğançayır beldesinde oturmaktalar ve Eskişehir-Kütahya tarafındaki taliplerine dedelik yapmaktadırlar.³¹⁴

Derviş Cemal ocağı, Doğu Anadolu'da kısmen yaygın ve etkin bir ocaktır. Derviş Cemaller, Tunceli'nin Ovacık kazasından, Erzincan'ın Zurun, Pülümür'ün Askirik –Danzig- Pançiras köyleriyle Erzurum'a bağlı Hınıs ve Aşkale'nin bir kısım köylerinde bulunurlar. Bunlar da Horasan'dan gelmişlerdir. Derviş Cemal Ocağı'nın mensupları genelde Erzincan'ın Kemah ilçesi ve köylerinde yerleşiktirler. Ancak,

³¹² Bkz. Burhan Kocadağ, *Doğu'da Aşiretler, Kürtler, Aleviler*, İstanbul, 1997, s.245; Velayetname, *a.g.e.*, s.558

³¹³ Bkz. Veli Saltuk-Alemdar Yalçın, "Sarı Saltuk Ocağı", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 2009/52, s.156.

³¹⁴ Bkz. Veli Saltuk-Alemdar Yalçın, *a.g.m.*, s. 156.

Tunceli'nin bir kısım köyleri ve ilçeleri ile Erzurum'un Hınıs ilçesinde bir-iki köy ve Varto'nun bir köyüne serpilmiş ocakzade aileler vardır.³¹⁵

Kendileriyle Erzincan'da görüştüğümüz Derviş Cemalli dedeler şunları anlattılar:

— “Bizim tespitlerimize göre, Derviş Cemal Hünkâr'ın amcazadesidir. Horasan üzerinden Nevşehir'e birlikte gelip yerleşmişlerdir. Daha sonra Derviş Cemal Afyon'a gitmiş ve orada vefat etmiştir. Kabri, bu ilin İhsaniye ilçesine bağlı Dögel beldesindedir. Tercan ilçesine bağlı Kargın beldesi sınırları içerisinde bulunan Bulmuş köyündeki Derviş Cemal ise 4.kuşaktan torunudur. Bölgedeki Derviş Cemallerin serçeşmesi, Zurun köyüdür. Bu köy, daha önceleri Tercan'a bağlı iken şimdilerde Üzümlü ilçesi sınırlarına dâhildir. Dedemiz Derviş Cemal, 1600'lü yıllarda Tunceli'ye bağlı Hozat yakınlarına gelmiştir. Burada insanların dikkatini çeken örnek bir hayat sürdürmüş, zaman zaman kerametlerine şahit olunmuştur. Örneğin, kış aylarında başında bulunduğu aç hayvanların doğaya çıkarak tok olarak döndükleri görülmüş ve ondan sonra kendisine Derviş Cemal diye hitap edilmeye başlanmıştır. Yine bu tarihten sonra köyün isimi de Derviş Cemal köyü olarak anılır olmuştur.”³¹⁶

— “1700'lü yılların başında çeşitli sebeplerle şimdiki Zurun köyüne gelinmiştir. Tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan bu köye yerleşmişler, 1930'lu yıllarda ise dedemiz Seyyid İbrahim (Zurun'lu Şeyh Dede) cem ibadeti ve irşat çalışmaları esnasında aldığı bir şikâyet üzerine Sinop'a sürgüne gönderilmiştir. Bu arada ağır bir hastalık sonucu kötürüm olan Sinop Cezaevi müdürünün kızının şifa bulması için dua ve niyazda bulunmuş, sağlığına kavuşmasına vesile olmuştur. Kızının eski sağlığına kavuştuğunu gören cezaevi müdürü, onun serbest kalmasına yardımcı olmuştur. Bunun bir keramet ve İbrahim Dedenin de gerçek bir seyyid olduğunu anlayan halk onu bırakmak istememiş, ancak o, ısrarlara rağmen köyüne gelerek burada vefat etmiştir.”³¹⁷

³¹⁵ Bkz. Kocadağ, *a.g.e.*, s.245; Ali Kemali, *a.g.e.*, s.154.

³¹⁶ Mustafa Demir, *Zurun Köyü*, 1956, Lise.

³¹⁷ Mehmet Demir, *Zurun Köyü*, 1982, Üniversite.

5. Şah Ahmet Ocağı

Muharrem Naci Orhan'a göre, Şah Ahmet Yesevi, 5. imam Muhammet Bakır'ın torunlarından. Bu konuda silsilename ve beratlar vardır. Malatya, Yeşilyurt Kırlangıç köyünden Hüseyin Doğan Dede ve Elazığ Baskil Şah Hasan köyünden Teslim Efendi ve Mahmut Efendilerin ocağı bu kaynaktan beslenmektedir. Ayrıca Seyit Rıza da bu ocaktadır. Bunların hepsi Pir kapısı olarak Mineyik köyündeki İmam Zeynelabidin seyyidlerine bağlıdır. Şah Ahmet Yesevi evlatları da Baba Mansur evladı olan ocakların pirleridir. Sivas-Zara-Koçgiri-İmranlı'da oturan, Bursa, Erzincan, Tunceli ve Türkiye'nin pek çok yerine dağılmış bulunan Baba Mansur evlatları vardır. Hacı Kureyş evlatları da Baba Mansurluları pir kapısı olarak görürler. Türkiye'de 15 milyon civarında bu ocaklara bağlı talip vardır.³¹⁸

Bize göre biraz abartılı gibi gözükse de bu rakamlar teyit edilmemiştir. Ancak şu var ki, mensubu en fazla ve nüfuz sahibi olan ocaklar da bahsi geçen ocaklardır. Şeyh Ahmet Dedelerin merkezi, Tercan ve Mazgirt ilçeleridir. Malatya'da da mensupları bulunmaktadır.³¹⁹

Ali Kemali'ye göre, Şeyh Ahmet Dede, Şeyh Ahmet Yesevi evladındandır. Bütün seyyid ve ocakların baş kaynağıdır. Biri Şeyh Hasan, diğeri Seyyid adında iki oğlu vardır. Bazı aşiretler, bu iki babadan türemişlerdir, fakat o aşiretler arasında "seyyid" adı söylenmez. Her ikisinin soyuna birden "Şeyh Hasanlı" adı verilir.³²⁰

İsmail Onarlı'ya göre, bahsi geçen ocak Şeyh Hasan'ın kardeşi ve Şeyh Hasan'lı Aşireti'nin ikinci reisi Şeyh Ahmet'in Alâeddin Keykubat'ın kız kardeşlerinden olan oğlunun ve çocuklarının, Elazığ-Baskil-Muşar, Şeyh Hasan Köyü'nde kurdukları Dede Ocağıdır. Şeyh Ahmet'in soyu, I.Alâeddin Keykubat'ın kız kardeşi Güher Ana'dan olan oğlu Emir-el Mümin'den yürümüştür.³²¹

Kendisi Şeyh Hasan'lı olan Ünsal Tanrıverdi şunları anlattı: Şih Ahmet Ocağı, büyük bir ocaktır. Kendisi Şih İbrahim'in oğludur. Şih Hasan ve Şih Ahmet iki kardeştir. Dedelik vasfına Şih Ahmet sahip olduğundan, görevi o yürütmüştür.

³¹⁸ Bkz. Muharrem Naci Orhan, "Alevilik Din Değildir", *Türk Yurdu Dergisi*, *Alevilik Özel Sayısı*, S. 88, s. 66.

³¹⁹ Bkz. Orhan, *a.g.e.*, s. 162.

³²⁰ Bkz. Ali Kemali, *a.g.e.*, 155.

³²¹ İsmail Onarlı, www.alevibektasi.com, 25.06.2013.

Aksu sancağına bağı Seyranköyü'nde 1050 tarihinde doğmuş, 1167 yılında ölmüştür. Babası öldüğü zaman 7 yaşında imiş. Gevher Şahnaz adında bir ablası varmış. Ahmet yedi yaşında iken Hızır ile konuşmuş. İmam Rıza'nın torunu Aslan Baba, Muhammed'den kalan hücceti Şih Ahmet Yesevi' ye vermiştir.³²²

Şah Ahmet Yesevi Ocağı'na mensup olan Hasan Ağırgöl Dede ise; Pirlерinin Malatya, Mineyik'teki Zeynel Abidin Ocağından olduklarını, kendilerinin de başta Erzincan olmak üzere Türkiye'nin muhtelif yerlerinde talipleri olduğunu ifade etti.³²³

³²² Ünsal Tanrıverdi, Keklikkayası Köyü, 1936, Ortaokul.

³²³ Hasan Ağırgöl, Erzincan-Merkez, 1948, İlkokul.

SONUÇ

Dedelik, Aleviliğin olmazsa olmaz kurumlarından. Yüzyıllar boyunca süren Alevi gelenek ve görenekleri dedeler eliyle devam ettirilmiştir. Dedeler, gerek okudukları nefeslerle, gerek yürüttükleri cemlerle ve gerekse sorumlu oldukları taliplerine yön vermekle inanç ve kültürü taşıyıcı roller üstlenmişlerdir.

Dede kavramıyla ilgili olarak değişik görüşler ortaya atılırken, bu misyonu yerine getiren kişilere seyyid, pir, piro, mürşid gibi sıfatlar verilmiştir.

Tarihi süreç içerisinde, eski Türk dinlerindeki kam, şaman gibi din adamlarının yerini, İslamiyet'le birlikte ilahi ve deyişler okuyan dede, baba ve ozanlar almıştır. Tıpkı öncekiler gibi dede ve babalar da kabilelerine hem dini hem de siyasi lider olmuşlardır. Ne var ki bu tablo Anadolu'ya geçişle birlikte değişime uğramıştır.

Dede ocakları da bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlıdırlar. Her dede ocağının üstünde ve bağlı bulunduğu bir başka dede ocağı bulunmuştur. Gerektiğinde dedeler de toplumdan bir birey gibi dinsel törenlerde bulunmuş, başka dedeler önünde hesap vermiş ve yargılanmışlardır. Alevi inancındaki 'el ele, el Hakk'a' ilkesi, dedelik sisteminde kendisini göstermiştir. Bütün Anadolu'da köylerin, obaların dede'lere; dede'lerin de birbirine bağlı olduğu bir yapılanma biçimi kurulmuştur. Bu yapılanma biçimi ile Alevi toplumu her zaman birbirinden haberi olan, birbirini tanıyan, koruyan ve kollayan kurum olarak yaşaya gelmiştir.

Araştırma bölgemiz olan Tercan'daki ocak sisteminden de anladığımız kadarıyla, eskisi kadar olmasa da hâlâ etkisini sürdüren bir yapılanma söz konusudur. Bu yapılanma ile dede ve talipler ilişkisini sürdürmekte, birbirinden haberdar olmaktadır.

Ne var ki köyden kente göç sürecinin yoğun olarak yaşandığı 60'lı yıllardan sonra bu yapılanma oldukça sekteye uğramış; modern hayatın getirdiği bir yabancılaşmayla karşılaşan Alevi zümreler, geleneklerini yaşatma konusunda sıkıntılı yıllar geçirmişlerdir.

Yine bu yıllarda, ideolojik dalgalanmaların da etkisiyle kuruma ve dedelere olan ilgi azalmış; adeta inancın yerini ideoloji, dedelerin yerini lider ve yazarlar

almıştır. Buna bir de Aleviliğin kendini dönüştürememesi ve kurumsallaşamamasını eklersek, sorunun iyice içinden çıkılmaz bir noktaya geldiği anlaşılacaktır.

Yüzyıllar boyunca kapalı bir toplum hayatı içerisinde sıkı bir geleneksel Alevi anlayışı, giderek yerini modern kurum ve eğitimlerin öne çıktığı gevşek bir Aleviliğe terk etmiştir. Bu süreç içerisinde özellikle Alevilikte ön planda olması gereken musahiplik, düşkünlük, görgüden geçme gibi kurum ve ritüeller yapılamaz hale gelmiş, dede-talip ilişkileri yok denecek kadar azalmıştır.

Kent Aleviliğinin hâlâ tartışıldığı ve kurumsal anlamda oluşumunu tamamlayamadığı bir atmosferde, yol'un önderi sayılan dedeler son yıllarda tekrar hatırlanmış ve kendilerine yeni misyonlar yüklenmiştir. Modern hayatın getirdiği sıkıntıların yanı sıra Aleviliğin hala teolojik ve kurumsal anlamda oluşumunu tamamlayamamış olması özellikle genç kuşakları ciddi manada boşluğa düşürmüş ve onları yeni arayışlara sevk etmiştir.

Bu manada bizim de gözlemlediğimiz ve tezimizle ufak da olsa katkı sunmaya çalıştığımız gibi, başta Alevi dedeleri olmak üzere yönetici, yazar ve aydınların sıklıkla bir araya gelerek başta Alevi kaynakları olmak üzere inanç ve ritüelleri sistematik bir düzene sokup, geleneksel ve otantik yapıyı bozmadan modern çağın diline uygun bir yapılanma içersine girmeleri gerekmektedir.

ÖNERİLER

Şehir hayatı ve modernleşmeyle birlikte yol ve erkânın yeni şartlara göre tekrar gözden geçirildiği; Dedelik kurumu başta olmak üzere Alevi-Bektaşî teolojisinin tartışmaya açıldığı şu dönemde bazı öneriler sunabiliriz:

_ Türkiye'deki Alevi Ocakları, vakıflar ve dernekleri tek çatı altında toplanarak (Hacı Bektaş Dergâhı olabilir) ortak kararlar alınıp düzenlemeler yapılabilir.

_ Bu kuruma devlet desteği sağlanarak Alevi-Bektaşî zümrelerin hizmetleri ve yapılanmasının önü açılabilir.

_ Kendi içerisinde özerk bir yapıya sahip olan bu kurum, dede, zakir, hoca vb. elemanlarını yetiştirerek gerekli yerlere atamalarını sağlayabilir.

_ Türkiye genelinde ciddi bir çaba ve araştırmayla asıl ocaklar tespit edilip ocaklar arası koordinasyon sağlanabilir.

_ Yine titiz bir araştırma ve incelemeyle gerçek dedeler tespit edilip bu dedelere ücret karşılığı hizmet tahsisi yaptırılabilir.

_ Ancak bu hizmete çıkarılmadan önce dedelerin ciddi bir eğitimden geçirilmeleri, bunun için de ivedilikle Ehl-i Beyt Akademileri, Alevi-Bektaşî Enstitüleri ve Araştırma-Uygulama Merkezleri kurulabilir.

_ Alevi-Bektaşî araştırma merkezlerinin sayısı artırılarak buralarda özellikle Alevi kökenli araştırmacıların kendilerini yetiştirebilecekleri ortamlar sağlanabilir.

_ Dedelerin de kendilerini ifade edebilecekleri büyük çaplı konferanslar ve sempozyumlar düzenlenip dedeliğin geçmişiyile yüzleşerek yeni yüzyıla uygun projeler ve çalışmalar yapılması sağlanabilir.

KAYNAKÇA

AKSÜT, Hamza, *Anadolu Aleviliğinin Sosyal ve Coğrafi Kökenleri*, ART basını-yayın, Ankara, 1992.

Aleviler, Yurt Kitap-Yayın, Ankara, 2012.

ANONİM, *Geçmişten Günümüze Alevi-Bektaşî Kültürü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

AYDIN, Ayhan, *Alevilik-Bektaşîlik Söyleşileri*, Horasan Yayınları, İstanbul, 2006.

Günümüz Alevi İslam İnanç Önderlerinin Görüş ve Düşünceleri, Cem Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005.

Günümüz Alevi, Bektaşî, Mevlevî, Nusayrî İnanç ve Toplum Önderlerinin Görüş ve Düşünceleri, Matbaa Yayınevi, 2006.

BAL, Hüseyin, *Alevi İslam Yolu*, Cem Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004.

BALABAN, M. Ali, *Balaban Aşireti Soy Şeceresi*, Çetin Matbaası, İstanbul, 1998.

BALABAN, Kazım, *Ehl-i Beyt'ten Dersim'e*, Aydıuşü Yayınları, İstanbul, 2006.

BAŞ, Eyüp, "Ahmet Yesevî'nin Bektaşîlik, Alevîlik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 52/2, Ankara, 2011.

BAYAT, Fuzuli, *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006.

BAYRAM, Mikail, Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu, Konya, 1991.

BİRDOĞAN, Nejat. "Anadolu Alevi Ocaklarının Kuruluşu, İşlevleri, Yayılmaları", IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları, C.I, Ankara, 1992

Anadolu ve Balkanlar'da Alevi Yerleşmesi, Mozaik Yayınları, İstanbul, 1995.

Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik, Berfin Yayınları, İstanbul, 1994.

BRUİNESSEN, Martin Van, *Kürtlük, Türklük, Alevilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

BOZKURT, Fuat, *Toplumsal Boyutlarıyla Alevlik*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2005.

BOZKUŞ, Metin, *Sivas Aleviliği*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2006.

BURGE, John Kingsley Birge (Çeviri; Reha Çamuroğlu), *Bektaşilik Tarihi*, Ant Yayınları, İstanbul, 1991.

Büyük Osmanlı Lügati, “Ocak”, C. IV, Ercan Matbaası, İstanbul, 1961.

Buyruk, (haz. Fuat Bozkurt), Kapı Yayınları, İstanbul, 2006.

CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayınları, Ankara, 1997.

ÇAMUROĞLU, Reha, *Günümüz Aleviliğinin Sorunları*, Ant Yayınları, İstanbul, 1992.

Değişen Koşullarda Alevilik, Kapı Yayınları, İstanbul, 2005.

ÇETİNKAYA, Nihat, *Kızılbaş Türkler*, Kripto Yayınevi, Ankara, 2012.

DİKİCİ, Mehmet, *Türklerde İnançlar ve Din*, Akçağ Yayınevi, Ankara, 2005.

Dini Araştırmalar Dergisi, *Alevilik özel sayısı*, Cilt 12, Sayı 33, Ocak-Nisan 2009, Ankara, 2010.

DOĞAN, İsa, *Türklük ve Alevilik*, Samsun, 1997.

DUMLU, Ahmet, *Belgelerle Ermeniler ve Katliamları*, Özsoy Ofset, Erzincan, 2008.

ERDOĞAN, Kutluay, *Alevilik-Bektaşilik*, İletişim yayınları, İstanbul, 1993.

Erkânnâme 1, Haz. Doğan Kaplan, TDV, Ankara, 2007.

ERSEVEN, İlhan, *Alevilerde Semah*, Ekin Yayınları, Ankara, 1990.

ERÖZ, Mehmet, *Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

EYÜBOĞLU, İsmet Zeki, *Sömürülen Alevilik*, Özgür Yayın, İstanbul, 1991.

Erzincan İl Yıllığı, Komisyon, Gemi Ofset, Ankara, 2005.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2008.

Geçmişten Günümüze Halk İnançları İtibariyle Alevilik-Bektaşilik, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.
Türkiye’de Alevilik-Bektaşilik, Selçuk Yayınları, Ankara, 1990.

FIRAT, M. Şerif, ***Doğu İlleri ve Varto Tarihi***, Kardeş Matbaası, Ankara, 1970.

GÖKALP, Ziya, ***Türk Medeniyeti Tarihi*** (Haz. Kazım Yaşar Koprıman, Afşar İsmail Aka), Kültür Bakanlığı Yayınları, C.I, İstanbul, 1976,

GÖLPINARLI, Abdülbaki, ***100 Soruda Tasavvuf***, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969.

Tasavvuf’tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri, İstanbul, 1977.

GÜNGÖR, Harun, ***Türk Alevi-Bektaşî İnanışlarında Şamanlığın İzleri***, Erdem Dergisi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C.8, S.22, Ankara, 1996.

Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı, Sempozyum, ***Alevi Tören ve Ritüelleri-Cem, Cenaze, Kurban***, 2–3 Nisan 2005, Akademi matbaası, Ankara, 2005.

Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı Genel Merkezi, ***I. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri***, 27–28–29 Nisan 2000, Hacı Bektaş Anadolu Kültür Vakfı Yayınları, Ankara, 2000.

HASLOK, F. R. (Çeviri; Ragıp Hulusi), ***Bektaşilik Tetkikleri***, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 2000.

İNAN, Abdülkadir, ***Tarihte ve Bugün Şamanizm***, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986.

İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, C.III., İstanbul, 1945.

KAFESOĞLU, İbrahim, ***Eski Türk Dini***, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1980.

KALAFAT, Yaşar, ***Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri***, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990.

KALELİ, Lütfi, ***Kimliğini Haykıran Alevilik***, İstanbul, 1990,

KARABEKİR, Kazım, ***Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik?***, Koşkun Basımevi, İstanbul, 1939.

KEMALİ, Ali, ***Erzincan***, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992.

KOCADAĞ, Burhan, ***Doğu’da Aşiretler, Kürtler, Aleviler***, Can yayınları, İstanbul, 1997.

KONUĞÇU, Enver, ***Büyük Güçler ve Ermeni Kıskaçındaki Erzincan’ın***

Albayağımıza Kavuşması, Erzincan İli Kültür ve Eğitim Derneği-
Erzincanlılar Kültür ve Sağlık Vakfı Yayını, Ankara, 2001.

KORKMAZ, Esat, *Alevilik ve Aydınlanma*, Pencere Yayınları, İstanbul, 1997.

KÖPRÜLÜ, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı
Yayınları, Ankara, 1991.

KUTLU, Sönmez, *Alevilik-Bektaşilik Yazıları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara,
2006.

KÜÇÜK, Abdurrahman, ALPARSLAN Mehmet, *Türkistan'dan Türkiye'ye
Alevilik-Bektaşilik*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2009.

MELİKOFF, Irene, *Kırklar'ın Cemi'nde*, Demos yayınları, İstanbul, 2007.

Uyur İdik Uyardılar, (Çev., Turan Alptekin), Cem Yayınevi,
İstanbul, 1994.

METİN, Hüseyin Gazi, *Alevilik'te Cem*, Uyum Yayıncılık, Ankara, 1997.

NOYAN, Bedri, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik*, C. VII., Ardıç yayınları,
Ankara, 2006.

Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik, Ardıç Yayınları, Ankara,
1998.

Bektaşilik/Alevilik Nedir?, Ankara, 1987.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*,
İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Türk Sufiliğine Bakışlar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Türkler, Türkiye ve İslam, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

OKAN, Murat, *Türkiye'de Alevilik*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.

OYTAN, M.Tevfik, *Bektaşiliğin İç Yüzü*, İstanbul Maarif Kitaphanesi,
İstanbul, 1945.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi II*, Ankara, 1995.

ÖNDER, Ali Tayyar, *Türkiye'nin Etnik Yapısı*, Fark Yayınları, Ankara. 2007.

ÖZ, Baki, *Aleviliğin Tarihsel Konumu*, Der Yayınları, İstanbul, 1995.

ÖZ, Gülağ, “*Alevi-Bektaşî-Kızılbaş Tekke ve Ocaklarının İşlevleri ve Türk Kültürüne Katkıları*” I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1999.

ÖZGÜL, Vatan, *Dimetoka’dan Erzincan’a Bir Alevi Aşiret: Balabanlılar*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2005.

ÖZTÜRK, Ünsal, *Alevilerin Büyük Sırrı*, Yurt kitap-yayın, Ankara, 2006.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971.

Profesör 1400, *Ehl-i Beyt Nesli Seyyid Mahmud Hayrani ve Evlatları*, (Derleyen: Seyyid Hacı Mustafa Aklıbaşında), Ufuk Matbaası, İstanbul, 1993.

ROUX, Jean Paul, (Türkçesi: Aykut Kazancıgil), *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1998.

SAİD, Baha, *Türkiye’de Alevi-Bektaşî, Ahi ve Nusayri Zümreleri*, (yayına haz. İsmail Görkem), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

SARICIK, Murat, *Kavram ve Misyon Olarak Ehl-i Beyt*, Nesil yayınları, İstanbul, 1997

SARIKAYA, Mehmet Saffet, *Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003.

Anadolu’da Aleviliğin Dünü ve Bugünü, “Türkiye’de Alevilik ve Bektaşîliğin Oluşumu”, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya, 2010.

SOLGUN, Cafer, *Alevilerin Kemalizm’le İmtihanı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.

Dersim... Dersim, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.

SÜMER, Faruk, *Karakoyunlular*, TTK Yayınları, Ankara, 1967.

Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu’da Türk Beylikleri, TTK Yayınları, Ankara, 1998.

“*Akkoyunlular*”, TDA., sayı:40, Şubat 1986.

Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Güven Matbaası, Ankara, 1976.

ŞAHİN, Tahir Erdoğan, *Erzincan Tarihi*, Ermat, Erzincan, 1985.

- ŞAHİN, Haşim, “*Ocak*”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. XXXIII., s. 316.
- ŞAPOLYA, E.Behnan, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, Türkiye yayınevi, İstanbul, 1994.
- ŞENER, Cemal, *Şamanizm-Türklerin İslamiyet’ten Önceki Dini*, Etik Yayınları, İstanbul, 2003.
- Aleviler’in Etnik Kimliği*, Etik Yayınları, İst., 2003.
- Atatürk ve Alevilik*, Ant yayınları, İstanbul, 1994.
- Aleviler Ne Yapmalı?*, Ant Yayınları, İstanbul, 1998.
- Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Aleviler, Bektaşiler, Nusayriler*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004.
- TANYU, Hikmet, *Türklerde Ateşle İlgili İnanışlar*, I. Uluslar arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Ankara, 1976, IV, 287–292.
- Tercan İlçe Yıllığı*, Komisyon, Önder Matbaası, Ankara, 1998.
- TEKİN, Nergishan, *Türklük ve Alevilik-Bektaşilik*, İlgı, Kültür, Sanat Yayınevi, İstanbul, 2011.
- TURAN, Şerafettin, *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2010.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Matbaacılık, İstanbul, 1971.
- Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Turan Matbaacılık, İstanbul, 1973.
- TÜRK, Hüseyin, *Nusayrilik*, Kaknüs Yayınları, 2005.
- TÜRK ANSİKLOPEDİSİ, Milli Eğitim Basımevi, “*Ocak*”, C.XXV, Ankara, 1977.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, *Alevi-Bektaşi Kimliği*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1995.
- ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, İstanbul, 1973.
- “*Dede*” TDV İslam Ansiklopedisi, C. IX, s. 76.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, TTK. Yayınları Ankara, 1998.

ÜÇER, Cenksu, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2010.

ÜZÜM, İlyas, “*Soruşturma*”, Marife, Yıl: 4, Sayı: 3, Ehl-i Beyt Özel Sayısı, Konya, 2004.

Günümüz Aleviliği, İsam Yayınları, İstanbul, 1997.

YILMAZ, Hacı – YALÇIN, Alemdar, “*Kureyşan Ocağı Hakkında Bazı Yeni Bilgiler*”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 2002, S. 23, s. 9–27.

YAMAN, Ali, *Alevilik ve Kızılbaşlık Tarihi*, Nokta Kitap, İst. 2007.

Alevilikte Dedelik ve Ocaklar, Karaca Ahmet Sultan Derneği Yayınları, İstanbul, 2004.

YAMAN, Mehmet, *Alevilik/ İnanç-Edeb-Erkan*, Garip Dede Türbesi, İstanbul, 2004.

YAVI, Ersal, *Doğu Anadolu ve Erzincan*, Özyurt Matbaacılık, Ankara, 1994.

YILDIZ, Harun, *Anadolu Aleviliği*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2004.

YILMAZ, Hüseyin, *Alevi-Sünni Diyalogu*, Asitan Yayıncılık, Sivas 2011.

YÖRÜKAN, Yusuf Ziya, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*, İstanbul, 2006.

YÖRÜKAN, Yusuf Ziya, *Anadolu’da Aleviler ve Tahtacılar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

YÖRÜKOĞLU, Rıza, *Tarihte ve Günümüzde Alevilik*, Alev Yayınları, İstanbul, 1998.

YÖRÜKOĞLU, Rıza, *Okunacak En Büyük Kitap İnsandır*, Alev yayınları, İstanbul, 1998.

ZELYUT, Rıza, *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik*, Yön Yayıncılık, İstanbul, 1992.

Kaynak Siteler

www.aleviocakları.com

www.alevibektasi.org

www.alewiten.com

Kaynak Kişiler

Ali Rıza Doğan, Erzincan-Merkez, 1931, Okuryazar.

Ali Rıza Korkmaz, Erzincan-Merkez, 1976, Üniversite.

Ali Yıldız, Doluca Köyü, 1964, İlkokul.

Ali Dağdelen, Yaylacık Köyü, 1946, Lise.

Aşur Büyüктаş, Palanga Köyü, 1926, Okur-yazar.

Ayhan Uçar, Merkez, 1965, Üniversite.

Binali Büklü, Doğanpınar Köyü, 1965, Ortaokul.

Binali Ulucan, Pülümür, 1972, Lise.

Cafer Yıldız, Doluca Köyü, 1952, Ortaokul.

Cafer Ağbaba, Akyurt Köyü, 1948, İlkokul.

Erkan Beydemir, Merkez, 1973, Üniversite.

Hasan Ağırgöl, Merkez, 1948, İlkokul.

Hızır Nebi Düzgün, Pülümür, 1955, Üniversite.

Hülya Hışır, Merkez, 1976, Üniversite.

Hüseyin Özduz, Fındıklı Köyü, 1948, Okur-yazar.

İsmail Akkılıç, Kuzuören Köyü, 1935, İlkokul.

İsmail Hakkı Korkmaz, Esenevler Köyü, 1980, Lise.

Mehmet Demir, Zurun Köyü, 1982, Üniversite;

Musa Art, Günbağı Köyü, 1948, İlkokul.

Musa Atmaca, Esenevler Köyü, 1951, Lise.

Musa Yılmaz, Merkez, 1952, Lise.

Mustafa Demir, Zurun Köyü, 1956, Lise.

Oral Aksu, Merkez, 1980, Lise.

Şah İsmail Deliduman, Gökçe Köyü, 1927, İlkokul.

Tekin Dönmez, Erzincan-Merkez, 1961, Lise.

Turan Aydoğdu, Erzincan-Merkez, 1965, Üniversite.

Ünsal Tanrıverdi, Keklikkayası Köyü, 1936, Ortaokul.

Veli Özduz, Fındıklı Köyü, 1986, Ortaokul.

Veli Akkılıç, Kızılca köyü, 1936, Okuryazar.

EKLER

Ek 1- Erzincan/Tercan Yöresi Alevi Ocakları Mülakat Soruları

- 1- Adı-Soyadı:
- 2- Yaşı:
- 3- Tahsil durumu:
- 4- Memleketi:
- 5- Şu an ikamet ettiği yer:
- 6- Hangi ocaktansınız:
- 7- Size göre Dede nedir? Dede kavramı sizde neleri çağrıştırır?
- 8- Dedeliğin önemi, ağırlığı ve sorumluluğu nedir? Herkes Dede olabilir mi?
- 9- Dede geleneğinin ortaya çıkışı nasıl olmuştur ve bu geleneği başlatan etkenler neler olabilir? (İslamiyet vb. unsurlar)
- 10- Dede yerine kullandığınız başka kavramlar da var mıdır? (Seyyid, Mürşid, Pir, Piro vb.)
- 11- Size göre Dedelerin tarihsel rolleri-işlevleri neler olmuştur? Eski Dedelerden hatırlayabildiklerinizden biraz bahseder misiniz?
- 12- Bu Dedeler Cem yapar mıydı, yaparsa nerede ve nasıl yaparlardı? Bu esnada karşılaşılan sıkıntılar olmuş mudur?
- 13- Yaptıkları hizmet karşılığında Dedelere bir şey verilir miydi? (Hakkullah) Bu uygulama hâlâ var mıdır? Nasıl uygulanır?
- 14- Bu Dedelerin toplum nezdindeki yeri ve önemi neydi? Dışarıdan köye geldiklerinde nasıl karşılanırlar ve ağırlandırlardı? (Pire niyaz, kurban, döşek vb.)
- 15- Bu Dedelerin nitelikleri neydi? Keramet, tahsil ve hüneryleri var mıydı? Toplumun birlik ve beraberliği, sosyal dayanışma ve kaynaşmaya ne gibi katkıları olmuştur?
- 16- Eski Dedelerden yeni nesillere neler intikal etmiştir? Bildiğiniz yazma eser vb. şeyler var mı? (Varsa mani, şiir, ağıt, nefes vb. sözlü gelenek)
- 17- Ocakzâde bir ailede yeni görev alacak Dede nasıl belirlenir? Bunun için belirli bir eğitim süreci var mıdır? (Dedelerin eğitimi, yetişmesi, kültürü, ekonomik durumları)

- 18- Dedelerin eğitiminde önemli olan kaynaklar nelerdir? Bu kaynakların geçmişteki ve günümüzdeki durumu ve yaygınlığı nedir?
- 19- Dedelerin soyu nereye dayanıyor? Bu soyu sürdürmek adına evlilik uygulaması nasıl oluyor?
- 20- Günümüz Dedelerini nasıl değerlendiriyorsunuz? Eski Dedelerle kıyaslandığında ne gibi artı ve eksileri söz konusu olabilir?
- 21- Dedelerin eskisi gibi itibarları olduğunu düşünüyor musunuz?
- 22- Yukarıdaki soruya cevabınız hayır ise sebepleri neler olabilir?
- 23- Dedelik ile aşiret reisliği, ağalık ilişkisi var mıdır?
- 24- Köyden kente ve yurt dışına göçlerle birlikte kırsalda kalan Dedelerin rollerinde ve kimliklerinde herhangi bir değişiklik olmuş mudur?
- 25- Günümüzde cinsiyet, tahsil, yaş ve sosyalleşme gibi temel ayrışma faktörleri kapsamında yörede Alevi algısı ve Dedeliğe bakışta ortaya çıkan sonuçlar nelerdir?
- 26- Kentlerdeki modern yaşam, değişim ve dönüşümün Dedeliğe etkisi ne olmuştur? (Dedeliğin dünü-bugünü, geleneksel anlayış ve modernite mukayesesi)
- 27- Size göre Dedelik kurumunun geleceği nereye doğru gitmektedir? (Günümüz Dedelerinin sıkıntıları, endişeleri, Aleviliğin bugününe ve yarınına bakış açıları)
- 28- Alevi aydın ve yazarları Dedelerin yerine geçebilir mi?
- 29- Dedelik kurumunun ayağa kalkması ve modern şehir insanının ihtiyaçlarına cevap verebilmesi adına Dedelerden neler beklenmektedir?
- 30- Size göre Talip ne demektir? Taliplerin inancında ve yaşantısında bir değişiklik görüyor musunuz? (Dede-Talip ilişkileri ne durumdadır?)
- 31- Musahibiniz var mı? Size göre musahiplik kurumu tam olarak işliyor mu?
- 32- Size göre ocak nedir? Nereden kaynaklandıkları noktasında bir fikriniz var mı? (Bu ocakların geçmişi, yüklendiği misyon, günümüzdeki yapı-anayurtları, dilleri ve etnik kökenleri)
- 33- Kendi ocağınız hakkında neler biliyorsunuz? Şecereniz var mı?
- 34- Sünni kesimle ilişkileriniz nasıl? Potansiyel bir ayrışma ve çatışma seziyor musunuz?

- 35- Sizin gözünüzde bir Sünni nedir? Kız alış verişi, ticaret yapar mısınız?
- 36- Onların gözünde Alevi nedir? Size nasıl hitap ederler? (Alevi, Kızılbaş, Kürt vb.)
- 37- Genel anlamda Alevilik, özelde ise Dedelik ve Ocakların geleceği noktasında kaygılarınız ve umutlarınız nelerdir?
- 38- Hükümet politikaları, yeni anayasa çalışmaları ve demokrasi rüzgârları sizde bir ümit ve beklenti oluşturuyor mu?
- 39- Bu anlamda devletten talep ve beklentileriniz nelerdir? (Kurumun ihyası için umut ve talepler- kadro, maaş, eğitim, kendilerini geliştirecek imkân ve fırsatlar)
- 40- Sünni yurttaşlardan talep ve beklentileriniz nelerdir?

Ek 2. Erzincan İli/ Tercan İlçesi İstatistikî Bilgiler:

A. İLÇENİN NÜFUSU

- Belde sayısı:3
- Mahalle sayısı:6
- Köy sayısı: 68
- Toplam nüfus: 18. 804
 - a) İlçe merkezi nüfusu:6.429
 - b) Köy-kasaba nüfusu: 12.375 (TÜİK–2011 Adrese Dayalı Kayıt Sistemi Veri Tabanı. (08.06.2012)

B. İNANÇ YAPISI

Alevi Köy sayısı:44

Sünni Köy sayısı:19

Karışık Olan Köyler:5

Varsa Gayr-ı Müslim Unsurlar:-

Hanefî olanların oranı: Tamamına yakını

Şafii olanların oranı: Çok az

Cami sayısı: 45

Kur'an Kursu sayısı: 4

Alevi köylerde cami sayısı: -

Bu köylerde kadro ve görevli durumu:-

İlçe genelinde yaklaşık Alevi sayısı:1200

Köylerde yaklaşık Alevi sayısı:3.500

İlçede Aleviler için kullanılan tabir: Alevi, Kürt, Kirve.

Alevilerin kullandığı dil: Türkçe (Dağ köylerinde kısmen Kürtçe ve Zazaca)

Alevilerin etnik kökeni: Türk (Horasan Türkmeni)

Tercan'da Alevi vakıf, dernek vb. oluşumlar: Merkez'de Cem Vakfı şubesi var.

Cemevleri ve durumu: Merkez ve Yaylacık köyünde cemevi var. Bunun dışında iki köyde inşaat aşamasında.

Ziyaret yerleri: Merkez(Mama Hatun), Oğulveren köyü (oğul veren ziyareti), Sarıkaya köyü (Öbek veren), Elaldı-Daritepe (Gülşah Baba), Yaylacık köyü (Yıldız Baba-Doğan Dede), Doluca köyü-Zilfo Kom Mezra (Derviş Bali)

Alevilerin inanç ve ibadet durumu: Kendi gelenek ve göreneklerine bağlı bir inanç yapılanması söz konusu. İbadet ve geleneklerini cemevinde yerine getirmeyi tercih ediyorlar.

Alevilerin eğitim düzeyi: Gayet iyi. Çocuklarını okutuyorlar. Köylerde taşınmalı eğitim süreci var.

Alevilerin ekonomik durumu: Şehir merkezinde esnafılık yapanlar var. Köylerde ise tarım ve hayvancılıkla uğraşıyorlar.

Alevi köylerdeki demografik yapı: Genellikle orta ve orta yaş üstü bir nüfus söz konusu.

Alevilere ait mezarlıklar: Mezarlıkları Sünnilerle ortak.

Alevilerin din adamları(Dede, hoca): Kendi hocaları ve dedeleri var.

Alevi cenaze hizmetleri: Daha önceleri Sünni görevliler tercih edilirken, şimdilerde kendilerinin yetiştirdiği hocalara görev yaptırılıyor.

Alevilerin kılık-kıyafet ve yaşam tarzı: Sünnilerden çok da farkı yok.

Alevilerin Sünnilerle ilişkileri: Gayet güzel, ilişkiler oldukça sıcak ve düzeyli. Birbirleriyle ticari ve medeni alışverişleri söz konusu. Az da olsa aralarında evlilikler var.

Ek 3. Haritalar

